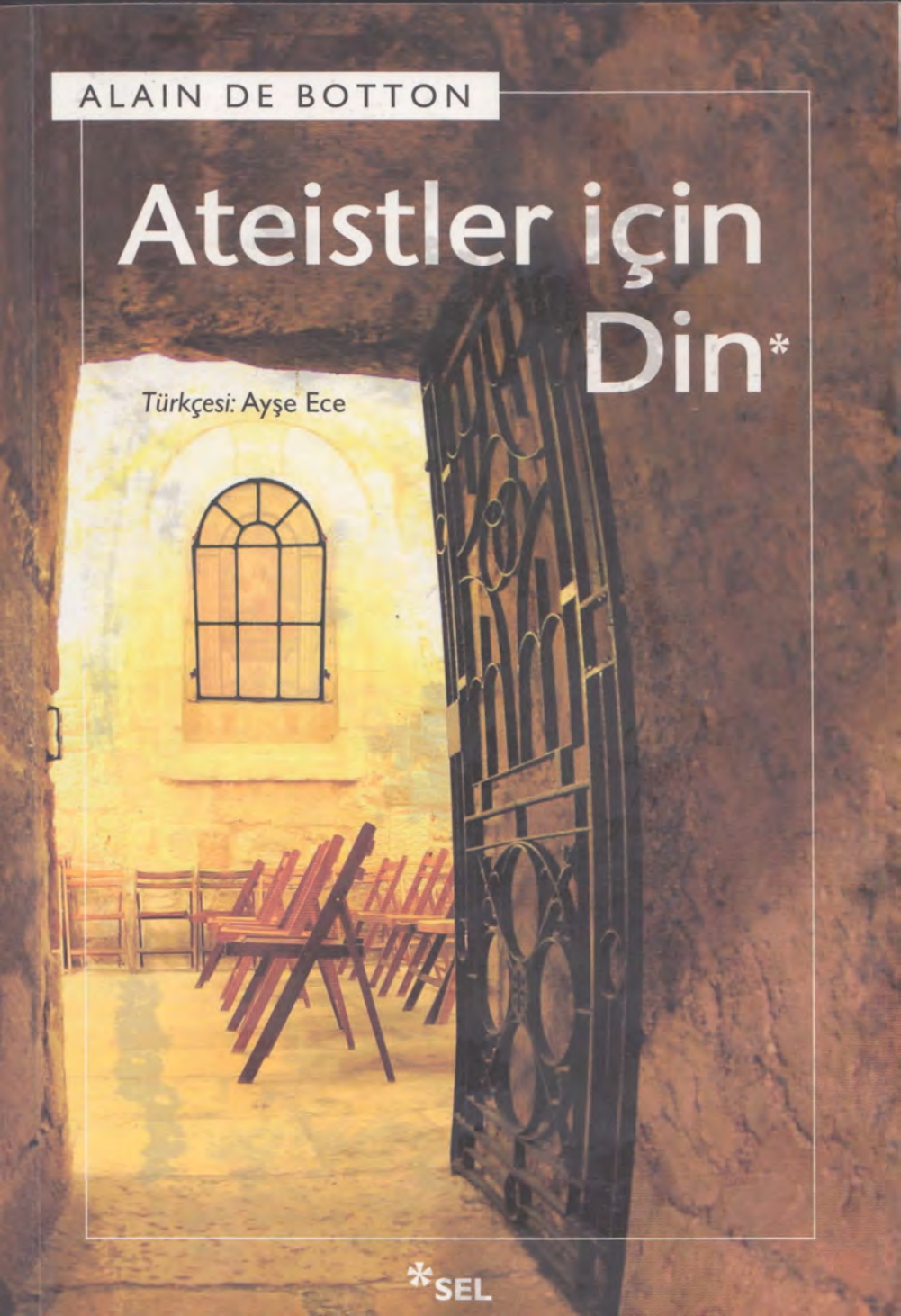
ALAIN DE BOTTON

Ateistler için Din*

Türkçesi: Ayşe Ece

*SEL

ATEİSTLER İÇİN DİN *

Bir İnanmayanın Din Kullanım Kılavuzu

ALAIN DE BOTTON (20 Aralık 1969, Zürih), İsviçreli yazar ve televizyon yapımcısı. Harvard Üniversitesi'nde başladığı felsefe doktorasını yazarlık kariyeri için yarım bıraktı. Londra'da açılan *School of Life*'ın *(Hayat Okulu)* kurucu üyeleri arasında yer aldı. Ayrıca mimari bir organizasyon olan *Living Architecture*'ın *(Yaşayan Mimari)* da yöneticilerindendir.

Alain de Botton, kitaplarında ve televizyon programlarında, çeşitli kavramları felsefi tarzda işleyerek onların gündelik yaşamla ilişkilendirir.

Kitaplarında edebiyat ile hayatı başarıyla yorumlayan Alain de Botton, halen Londra'da yaşıyor ve tüm dünyada günümüzün en sevilen yazarlarından biri olmayı sürdürüyor.

Alain de Botton'un bütün kitapları Sel Yayıncılık tarafından yayınlanmaktadır.

AYŞE ECE, öğretim üyesi ve çevirmen. Saint-Benoît Fransız Lisesi'ni ve Boğaziçi Üniversitesi Mütercim-Tercümanlık bölümünü bitirdi. İstanbul Üniversitesi Çeviribilim Bölümü'nde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. Alain Bosquet, Vénus-Khoury Ghata, Truman Capote, Jean Genet, Alain Robbe-Grillet, Georges Perec vb. yazarların yapıtlarını Türkçeye çevirdi. Nick Hornby, Javier Marias, Tzvetan Todorov vb. yazarların çeviri kitaplarını yayına hazırladı. Edebiyat çevirisi üzerine yazıları çeşitli dergilerde yer aldı. *Edebiyat Çevirisinin ve Çevirmeninin İzinde* adlı incelemesi 2010'da Sel Yayıncılık'tan yayımlandı.

* SEL YAYINCILIK

*SEL YAYINCILIK
Piyerloti Cad. 11 / 3 Çemberlitaş - İstanbul
Tel. (0212) 516 96 85 Faks: (0212) 516 97 26

http://www.selyayincilik.com
E-mail: halklailiskiler@selyayincilik.com

*SEL YAYINCILIK: 513
Alain de Botton : 12
ISBN 978-975-570-528-6

ATEİSTLER İÇİN DİN
Bir İnanmayanın Din Kullanım Kılavuzu
Alain de Botton

www.alaindebotton.com

Kitabın Özgün Adı:
Religion for Atheists
A Non-believer's Guide to the Uses of Religion
Türkçesi: Ayşe Ece

© Alain de Botton, 2012
© Intercontinental Literary Agency ve Anatolialit Telif Hakları Ajansı aracılığı ile Sel Yayıncılık, 2011
İngiltere'de 2012 yılında yayınlanacak olan bu kitap yazarın özel izniyle ilk kez Türkiye'de yayınlanmaktadır.

Genel Yayın Yönetmeni: İrfan Sancı
Kapak ve teknik hazırlık: Gülay Tunç

Baskı ve Cilt: Yaylacık Matbaası
Fatih Sanayi Sitesi, 12/197-203
Topkapı-İstanbul, 567 80 03

Alain de Botton

Ateistler için Din

Bir İnanmayanın Din Kullanım Kılavuzu

Türkçesi: Ayşe Ece

Alain de Botton'un kitapları:

- Proust Yaşamınızı Nasıl Değiştirebilir?
- Aşk Üzerine
- Romantik Hareket
- Öp ve Anlat
- Felsefenin Tesellisi
- Seyahat Sanatı
- Statü Endişesi
- Mutluluğun Mimarisi
- Görmek ve Fark Etmek
- Çalışmanın Mutluluğu ve Sıkıntısı
- Havaalanında Bir Hafta

Bertha von Büren'e...

İÇİNDEKİLER

I Dogmatik Olmayan Bilgelik 9

II Topluluk 19

III Kibarlık 67

IV Eğitim 97

V Şefkat 159

VI Kötümserlik 173

VII Bakış Açısı 187

VII Sanat 199

IX Mimari 239

X Kurumlar 269

Dogmatik Olmayan Bilgelik

Montepulciano'lu Azize Agnes: Büyük olasılıkla çok hoş biri.

1.

İnsanın herhangi bir dinle ilgili sorabileceği en sıkıcı ve kısır soru, o dinin *doğru* olup olmadığı, gökyüzünden peygamberler ve kutsal varlıkların yönetiminde, boru sesleri eşliğinde doğaüstü bir olay olarak inip inmediği sorusudur.

Zaman kazanmak için, bu projenin daha en başında okurları üzücü bir biçimde kaybetme riskini de alarak hiçbir dinin olası hiçbir anlamda doğru olmadığını açıkça söyleyelim. Bu kitap, mucizelere, yanan fundalıklardaki hayalet öykülerine inanmayı beceremeyen, sıra dışı kadın ve erkeklerin serüvenlerine derin bir ilgi duymayanlar için yazılmıştır. Dua ederken yerden yarım metre yükselip havada durduğu, ölü çocukları hayata döndürdüğü söylenen on üçüncü yüzyıldaki Montepulciano'lu Azize Agnes gibilerinin serüvenlerini merak etmeyenler için bu kitap. Bu arada Azize Agnes'in hayatı (bize anlatılanlara göre) Güney Toskana'dan cennete doğru bir meleğin sırtında yükselmesiyle son bulmuştur.

2.

Tanrı'nın var olmadığını ispatlamaya çalışmak ateistler için eğlenceli bir etkinlik olabilir. Kesin mantık çizgileriyle düşünen din eleştirmenleri, inananların aptallığını en acımasız biçimde ortaya koymaktan çok zevk almışlardır; bu zevkli çalışmalarına noktayı da ancak düşmanlarını tam bir aptal ya da deli olarak göstermeyi başardıklarını düşündüklerinde koyarlar.

Bu tür bir düşünce etkinliğinin kendi içinde tatmin edici bir yanı olsa da, asıl mesele Tanrı'nın var olup olmadığını saptamak değil, Tanrı'nın var olmadığı kabul edildiğinde tartışmanın nereye gideceğini belirlemektir. Bu kitabın temel savı, tam bir ateist olarak yaşarken dinlerin zaman zaman yararlı, ilginç ve avutucu olabildiğini görmenin, dinlerin kimi düşüncelerini ve uygulamalarını seküler dünyaya aktarma olasılıklarını araştırmanın mümkün olması gerektiğidir.

İnsan, Hıristiyanlığın Üçlü Birliği'nden ya da Budizmin Sekiz Aşamalı Asil Yolu'ndan hiç etkilenmeyebilir; ama yine de dinlerin vaaz verme biçimleriyle, ahlakı yücelten anlayışlarıyla, bir topluluk ruhu oluşturma çabalarıyla, sanat ile mimariden yararlanma becerileriyle, seyahat etmeyi özendiren etkinlikleriyle, zihinleri eğitme çalışmalarıyla, baharın güzelliği karşısında şükran duymayı aşılayan öğretileriyle ilgilenebilir. Hem inançlı, hem de inançsız gruplardan oluşan köktencilerin işgaline uğramış bir dünyada, dini inancın tamamen yok sayılarak reddedilmesini, kimi dini ritüellere ve kavramlara saygı duyarak dengelemek mümkün olmalı.

Dinlerin yukarıdan aşağıya indirildiğine ya da tamamen deli işi olduklarına inanmayı bıraktığımızda durum ilginçleşiyor aslında. İşte o zaman, günümüzde de varlıklarını sürdüren, ancak seküler toplumun başarılı bir yolla karşılamayı beceremediği iki temel gereksinim nedeniyle dinleri yarattığımızı anlıyoruz. Bu gereksinimlerin ilki, çok derinlerimizde kök salmış, bencil ve vahşi dürtülerimize rağmen hep birlikte, topluluklar halinde uyum içinde yaşama gereksinimi. İkincisi, mesleki başarısızlıklar, sorunlu ilişkiler, sevdiklerimizin ölümü, sağlığımızın bozulması ve kendi ölümümüz konularındaki kırılganlıklardan kaynaklanan ürkütücü yoğunluktaki acıyla baş etme gereksinimi. Tanrı ölmüş olabilir; ancak onu yaratmamızı zorunlu kılan çok önemli konular hâlâ varlıklarını koruyorlar ve bizden çözüm bekliyorlar, üstelik de yedi ekmek ve balık hikâyesindeki kimi bilimsel tutarsızlıkları fark etmeye davet edildiğimizde de yok olmuyorlar.

Modern ateizm, temel ilkeleri çürütüldükten sonra bile inanç sistemlerinin çok sayıda farklı yönünün geçerliliğini korumayı başardığını görmeyerek önemli bir hata yaptı. İnançlar karşısında benimsenebilecek iki tutum olduğunu, ya saygıyla önlerinde eğilmek ya da hiç durmadan onları kötülemek zorunda olduğumuzu düşünmekten vazgeçmemiz gerekir. İşte ancak o

zaman, dinlerde seküler hayatın en inatçı ve ihmal edilmiş hastalıklarının birkaçını dindirmek için yararlanabileceğimiz çok sayıda, yetenekli kavramlarla dolu bir deponun bulunduğunu keşfedebiliriz.

3.

Dini inancı Noel Baba'ya duydukları bağlılıktan ibaret gören, sekülarizmi benimsemiş, iki Yahudi'nin oğlu olarak tamamen ateist bir ev ortamında büyüdüm. Babam, kız kardeşimin münzevi bir Tanrı'nın evrende bir yerlerde yaşıyor olabileceğine ilişkin, hiç de katı olmayan bir inanç beslediğini öğrendiğinde onu böyle düşünmekten vazgeçirmeye çalışmış, kız kardeşimin gözyaşları içinde kalmasına neden olmuştu. Bu olay olduğunda kız kardeşim sekiz yaşındaydı. Anne ve babam çevrelerindeki insanlardan birinin gizlice dini duygular beslediğini öğrendiklerinde, ona hücre bozulmasından kaynaklanan bir hastalığa yakalananlara duydukları acıma duygusuyla yaklaşır ve o andan itibaren de o kişiyi bir daha ciddiye almazlardı.

Anne babamın bu tutumlarından güçlü bir biçimde etkilenmiş olsam da, yirmili yaşlarımın ortasında inanç konusunda, kuşkularla dolu bir kriz yaşadım. Bach'ın kantatlarını dinlerken ve Bellini'nin bazı Meryem Ana tablolarına bakarken kuşku duymaya başladım. Zen mimarisiyle tanıştığımda ise kuşkularım bastırılamaz bir yoğunluğa ulaştı. Ancak çocukluğumda zihnime yerleştirilen dogmatik ilkeler karşısında benimsediğim çelişkiler içindeki duygularımla gerçek bir yüzleşmeyi yaşamam için uzun bir süre geçmesi gerekti. Babamın ölümünden -ve hayattayken daha seküler düzenlemeler yapmaktan anlaşılmaz bir nedenle kaçındığı için Londra'nın kuzeybatısındaki Willesden'de bulunan bir Yahudi mezarlığında, İbranice yazıların olduğu bir mezar taşının altına gömülmesinden- birkaç yıl sonra yaşadım bu yüzleşmeyi.

Tanrı'nın var olmadığına inanmaktan hiç vazgeçmedim. Ancak dinle, onun doğaüstü içeriğini onaylamak zorunda kalmadan ilişki kurmanın bir yolu olabileceği düşüncesi sayesinde özgürleşmeyi başardım. Bu ilişkide, daha soyut kavramlarla ifade etmek gerekirse, kendi babama dair saygı dolu anılarımı incitmeden Babalarla ilgili düşünebilecektim. Ölümden sonraki hayat ya da gökyüzünde yaşayan kutsal varlıklarla ilgili kuramlara inanmaya şiddetle karşı çıkmaya devam edebilir, bu sırada da müzik, binalar, dualar, ritüeller, yortular, tapınaklar, hac yolculukları, yemek törenleri, dini inançların anlatıldığı resimli el yazmalarıyla ilgilenebilirdim.

Seküler toplum, bir dizi uygulama ve temadan, onları Nietzsche'nin açıklayıcı bir ifadeyle 'dinin kötü kokuları' olarak adlandırdığı şeylerle çok yakından bağlantılı gördüğü için vazgeçmiş, böylece de hak etmediği bir yoksulluğu yaşamak zorunda kalmıştır. *Ahlak* sözcüğünden korkar hale geldik. Bir vaaz dinleme düşüncesi bile hoşnutsuzlukla söylenmemize yol açıyor. Sanatın duyguları coşturduğu ya da etik bir misyonu olduğu görüşünden kaçar olduk. Hac yolculuklarına çıkmıyoruz. Kendisini başkalarından üstün görenlerimiz, kişisel gelişim kitapları okumayı saçma buluyorlar. Akıl yürütmelerinden uzak duruyoruz. Yabancılar çok nadiren birlikte şarkı söylüyorlar. Bedenleri olmayan tanrılarla ilgili tuhaf kavramlara katı bir inançla bağlanmak ile seküler toplumda eşdeğerlerini bulmaya çalıştığımız, avutucu, ince ya da sadece büyüleyici olan bir dizi ritüelden vazgeçmek arasında hiç de hoş olmayan bir seçim yapmak zorunda bırakılıyoruz.

Bu kadar çok şeyden vazgeçerek dinin, mantıklı olarak tüm insanlığa ait olması gereken deneyim alanlarını kendi egemenliğinde görmesine izin verdik; şimdi bu alanları yeniden seküler dünyanın içine almak için harekete geçmekten çekinmemeliyiz. Hıristiyanlık, ilk dönemlerinde başkalarının iyi düşüncelerini be-

nimsemekte çok becerikliydi: Modern ateistlerin yanlış bir düşünceye kapılıp, kesinlikle Hıristiyanlığa özgü görüp kaçındıkları paganlara özgü sayısız uygulamayı Hıristiyanlık o ilk dönemlerinde kendi içine almayı başarmıştı. Yeni inanç sistemi, kış ortası kutlamalarını alıp onları Noel adında yeni bir pakete soktu. Felsefe topluluklarının Epikürcü anlayışla birlikte yaşama idealini kendi içine aldı ve onu bugün manastır hayatı adını verdiğimiz birlikte yaşama biçimine dönüştürdü. Eski Roma İmparatorluğu'nun harap kentlerinde bir zamanlar pagan kahramanlara ve temalara ayrılmış olan tapınakların çatılarına yerleşmekte de hiçbir mahzur görmedi.

Ateistler, dinin sömürgeleştirme sürecini tersine çevirme mücadelesiyle karşı karşıyalar; dini kurumların kendilerine ait gördükleri, ama gerçekte onlara ait olmayan düşünce ve ritüelleri onların elinden alma mücadelesi bu. Örneğin, Noel'le ilgili güzel şeylerin çoğunun İsa'nın doğumuyla hiçbir ilgisi yoktur. Noel'i oluşturan topluluk, kutlama ve yenilenme temaları Hıristiyanlıktan çok daha önce de vardı; ancak Hıristiyanlık bu temaları yüzyıllar boyunca yarattığı bir bağlamın içine hapsetti. Ruhsal gereksinimlerimizin üzerini kaplayan dinin o özel boyasından kurtulma zamanı geldi. Ruhsal gereksinimlerimizin yeniden keşfedilmesi ve açıkça ifade edilmesi için gerekli anahtar, çelişkili bir biçimde dinlerle ilgili çalışmaların elinde olsa da özgürleşme zamanı çoktan geldi.

Bu kitapta, inanç sistemlerini, kapsamlı olarak Hıristiyanlığı ve daha az bir yoğunlukla da Yahudiliği ve Budizmi okuma çabasına tanık olacaksınız. Seküler hayatta yararlı olabilecek görüşleri, özellikle de topluluk halinde yaşamanın yol açtığı, zihinsel ve bedensel acılarla ilgili mücadelelerde yardımcı olabilecek görüşleri bir araya getirmek amacıyla yapılan bir okuma bu. Temel sav, sekülarizmin yanlış olduğu değil, bizlerin çok sık olarak kötü bir biçimde seküler düzene geçmiş olmamız; uygu-

Dinlerin kendilerine ait olmayan yerleri işgal etme alışkanlıkları var: Antoninus ve Faustina'nın Roma İmparatorluğu dönemindeki tapınağının kalıntıları üzerine on yedinci yüzyılda inşa edilmiş Roma'daki San Lorenzo in Miranda Kilisesi gibi.

lanamaz düşüncelerden kendimizi kurtarırken inanç sistemlerinin en yararlı ve çekici parçalarının bazılarından hiç gerekmediği halde vazgeçerek kötü bir seküler düzen yarattık kendimize.

4.

Bu kitapta izlediğimiz stratejinin, tartışmanın her iki tarafını da sinirlendireceğine hiç kuşku yok. Dindar olanlar, inançlarının görünüşte kaba, seçici ve dizgesel olmayan bir yöntemle ele alındığını düşündükleri için kırılacaklar. "Dinler, canının o an çektiğini gelişigüzel seçtiğin açık bir büfe değildir" diye karşı çıkacaklar. Ancak çok sayıda inanç sistemi, tam da bu yüzden, inananların servis edilen tabaktaki her şeyi yemeleri konusundaki anlamsız ısrarları sonucu çökmüştür. İnsan aynı anda Giotto'nun fresklerindeki alçakgönüllülük betimlemelerine hayran kalıp, Cebrail'in Meryem Ana'ya haber ulaştırması dogmasını görmezden gelemez mi? Ya da Budizmin merhamete yaptığı vurguyu takdir edip, ölümden sonraki hayat kuramlarına kayıtsız kalamaz mı? Dini inancı olmayan birinin farklı inanç sistemlerinden birtakım düşünceler ödünç almasının bir suç olarak görülmesiyle, edebiyat seven bir okurun tüm dünya edebiyatındaki yazarlar arasından kendi gözde yazarlarını seçmesinin bir suç olarak görülmesi arasında hiçbir fark yoktur. Dünyadaki yirmi bir büyük din arasından yalnızca üçünün seçilmiş olmasının nedeni, söz konusu üç dinin en gözde dinler olarak görülmesi ya da öteki dinlere ayıracak zamanın olmaması değildir. Bu kitabın ana vurgusu, bir grup dini birbiriyle karşılaştırmak değil, dini genel olarak seküler dünyayla karşılaştırmaktır; söz konusu üç din bu vurgunun doğal sonucu olarak seçilmiştir.

Militan ateistler de bu kitap karşısında öfkeye kapılabilirler, onlar kitabın dinin hayattaki özlemlerimiz için hâlâ bir mihenk taşı olmayı hak ettiğini ileri sürdüğünü düşündükleri için sinirleneceklerdir. Birçok dindeki öfke dolu, kurumsal hoşgörüsüz-

lüğe ve sanat ile bilimde daha mantıklı ve zengin olarak bulunan, insanları avutabilen duygu ve düşüncelerin geniş içeriğine işaret edecekler. Dinin çok sayıdaki farklı yönünü kabul etmediğini açıkça söyleyen birinin -örneğin, bakirelerin doğum yapması üzerine konuşamayan ya da Buda'nın bir tavşan olarak yeniden doğmasıyla ilgili Cakarta hikâyelerindeki kutsal iddiaları başını eğerek onaylayamayan birinin- neden kendisini temelinde uzlaşmaların olduğu bir inanç sistemiyle ilişkilendirmek isteyebileceğini de sorabilirler.

Bu sorunun yanıtı, dinlerin ilgimizi saf kavramsal hırsları nedeniyle çekmeleridir; dinlerle ilgileniyoruz, çünkü onlar yalnızca çok az sayıdaki seküler kurumun yapabildiği bir biçimde dünyayı değiştirdiler. Ahlak ve metafizikle ilgili kuramları, eğitim, moda, siyaset, seyahat, barınma, yetişkinliğe adım törenleri, yayıncılık, sanat ve mimari ile -tarihteki en önemli ve etkili seküler hareketlerin ve bireylerin elde ettiği başarı alanlarını bile gölgede bırakacak kadar fazla sayıda alanla- doğrudan ilişkilendirmeyi başardılar. Düşüncelerin yayılma hızları ve etki alanlarıyla ilgilenenlerin, gezegenimizin tanık olduğu bu en başarılı eğitim ve düşünce hareketleri karşısında büyülenmemeleri mümkün görünmüyor.

5.

Bu kitap bazı dinlere haklarını teslim etmeyi amaçlamıyor, o dinlerin kendi savunucuları var. Temel amacı, dini hayatın seküler toplumun sorunlarını çözmede verimli bir biçimde kullanılabilecek kavramları içeren kimi yönlerini incelemek. Sorunlu bir gezegen üzerinde, sona ereceği kesin olan bir varoluşun yol açtığı kriz ve acılarla karşı karşıya kalan çağdaş zihinleri avutmayı başarabilecek birkaç yönü damıtmak için dinlerdeki tüm dogmatik yönleri ateşe vermeyi amaçlıyor. Çok uzun bir zamandır gerçekliğini yitirmiş olanlar içinden, güzel, dokunaklı ve bilge olan birkaç şeyi kurtarmayı ümit ediyor.

II Topluluk

i. Yabancılarla Tanışma

1.

Modern toplumun yokluğunu en şiddetli biçimde hissettiği kayıplardan biri, topluluk ruhudur. Bir zamanlar bir komşuluk ilişkisi olduğunu, ancak zaman içinde bu ilişkinin yerini adların olmadığı, acımasız bir toplu varoluşun aldığını düşünürüz. İnsanlar artık birbirleriyle temel olarak sınırlı ve bireysel amaçlara ulaşmak -finansal kazanç, toplumsal ilerleme ya da romantik aşk beklentilerini karşılamak- için ilişki kuruyorlar.

Geçmişteki hayattan çok farklı bir hayat sürdüğümüz, zor durumda olanlara merhametle el uzatma konusunda ne kadar isteksiz olduğumuzu düşününce açığa çıkıyor. Bu farklılığı anlamak için aynı zamanda toplumsal ayrılığın küçük göstergelerini de göz önüne almalıyız; örneğin, sokakta karşılaştığımız birine merhaba diyemiyor olmamızı ya da yaşlı komşularımıza alışverişlerinde yardımcı olmayı önermememizi de düşünmeliyiz. Devasa kentlerde yaşıyor, ancak kendimizi eğitim, sınıf ve meslek temelli bir ayrımla bölünmüş kabileleri andıran gettolara hapsediyor, öteki insanların hepsini aralarına katılmak isteyeceğimiz, hoş bir grup olarak değil de, bir düşman kitlesi olarak görüyoruz. Tanımadığımız bir insanla sokakta ya da toplumsal ilişkilerin yaşandığı herhangi bir yerde doğaçlama bir sohbete başlamamız, tuhaf ve sıra dışı bir davranış olarak kabul ediliyor. Otuz yaşını geçtikten sonra yeni bir arkadaş edinmek bile hayatımızda şaşırtıcı bir gelişme oluyor.

Topluluk ruhumuzu neyin kemirip yok ettiğini araştıran çalışmalar, geleneksel olarak Avrupa'da ve Amerika Birleşik Devletleri'nde on dokuzuncu yüzyılda dini inancın özelleştirilmesine işaret ederler. Tarihçiler, komşularımızla ilgilenmemeye başladığımız dönem ile Tanrılarımız için hep beraber tören düzenlemeyi bıraktığımız dönemin hemen hemen aynı zaman dilimine denk

geldiğini ileri sürerler. Bu durumda dinlerin o tarihten önce topluluk ruhunu canlandırmak için neler yaptıklarını sormak gerekir ya da daha pratik bir bakış açısıyla seküler toplumun bu ruhu, bir zamanlar içinde olduğu teolojik yapıya başvurmadan oluşturmayı başarıp başaramayacağı sorusu üzerine düşünebiliriz. Topluluk ruhunu, dini temellere oturtmadan yeniden yaratmak mümkün müdür?

2.

Modern yabancılaşmanın nedenlerini daha ayrıntılı incelediğimizde, yalnızlık hissimizin rakamlarla ilgili olduğunu görebiliriz. Gezegenimizde yaşayan milyarlarca insan, bir yabancıyla konuşmanın daha az sayıda insanın yaşadığı eski günlere oranla daha tehlikeli olduğunu düşünüyor; çünkü nüfus yoğunluğuyla toplumsal ilişkiler arasında ters orantılı bir ilişki var. İnsanlarla memnuniyetle konuşmak için onları görmezden gelme seçeneğimizin de var olduğunu bilmemiz gerekiyor. Issız kumlar üzerinde yüz kilometre boyunca uzanan Bedevi çadırlarında yaşayanlar, yabancıları sıcak bir hoş geldin ile karşılamak için gerekli psikolojik güce sahiptir; ancak onların kentlerde yaşayan çağdaşları, daha az iyi niyetli ya da cömert olmasalar bile, kendilerinden yalnızca metrelerce uzakta yemek yiyen, uyuyan, tartışan, sevişen, ölen milyonlarca insanın varlığından -iç sükunetlerini bir parça korumak için- haberdar olduklarına dair hiçbir işaret vermezler.

Bir de birbirimizle nasıl tanıştığımız meselesi var. Başkalarıyla genellikle karşılaştığımız yerler -banliyö trenleri, kalabalıktan zar zor yürünen kaldırımlar, havaalanı koridorları- kimliklerimizin kötü bir resmini sunmak için birbirleriyle anlaşmış gibiler; böyle yerlerdeki karşılaşmalar, her kişinin karmaşık ve değerli bir bireyselliğin merkezi olduğu düşüncesinden sıklıkla uzaklaşmamıza neden oluyor. Oxford Caddesi'nde yürüdükten ya da

Chicago O'Hare havaalanında bir aktarma yaptıktan sonra insan doğasıyla ilgili olumlu düşüncelere kapılmak pek mümkün görünmüyor.

Komşularımızla aramızda bir bağ olduğunu hissederdik, çünkü onların çoğu aynı zamanda meslektaşımız olurdu. Ev, insanlık tarihinde gece geç gelinip sabah erken çıkılan anonim bir yurt değildi her zaman. Komşuların birbirleriyle kaynaşmalarının tek nedeni sohbet etme konusunda çok başarılı kişiler olmaları değildi kuşkusuz. Birbirleriyle hemen ilişki kuruyorlardı, çünkü birlikte kuru ot taşımak ya da okul çatısını yapmak zorundaydılar; bu tür toplu yapılan işler özel bir çaba gerektirmeden, doğal bir yolla insanlar arasında ilişkilerin kurulmasını sağlıyordu. Ancak kapitalizm yerel üretim ve kulübe inşaatı konusunda çok da sabırlı olamadı. Komşularımızla hiç ama hiç ilişki kurmamamızı da yeğlerdi aslında kapitalizm, böylece ofise giderken zaman kaybetmez ya da internet üzerinden alışveriş yapma hızımızı düşürmezdik.

Geçmişte çevremizdeki insanlarla tanışıyorduk, çünkü onlardan yardım istemekten başka bir seçeneğimiz yoktu. Yardımseverlik, modern çağdan önceki hayatın ayrılmaz bir parçasıydı. Sağlık sisteminin, işsizlik yardımının ya da tüketici kredisinin olmadığı bir dünyada, neredeyse yabancı sayılabilecek birinden para istemekten ya da zamanını sokakları arşınlayarak geçiren bir serseriye para vermekten kaçınmak mümkün değildi. Sokakta hasta, zayıflıktan erimiş, şaşkın ya da evsiz birini görenlerin verdiği ilk tepki, başka bir yöne bakıp bir devlet kurumunun bu durumla ilgileneceğini düşünmek değildi.

Finansal bir bakış açısıyla düşündüğümüzde atalarımızdan çok daha cömert olduğumuz ortada; ne de olsa bugün gelirimizin neredeyse yarısını toplumsal hizmetlere ayırıyoruz. Ancak bunu hiç farkında olmadan yapıyoruz, vergi sisteminin kimliği belirsiz aracılığıyla bu parayı veriyoruz; paranın neye harcandı-

ğını düşündüğümüzde yanıt gereksiz bürokratik kurumların giderleri ve füze alımı oluyor ve biz de bu durum karşısında kendimizi hiç iyi hissetmiyoruz. Ödediğimiz vergilerle toplum içinde bizden daha az şanslı olanların temiz çarşaf, çorba, barınma ya da günlük insülin gereksinimlerinin karşılandığını düşünüp bu kişilerle aramızda bir bağ kurmayı çok ender başarıyoruz. Ne parayı veren, ne de alan 'Lütfen' ya da 'Teşekkür ederim' deme gereğini duyuyor. Bağışlarımız -Hıristiyanlık döneminde olduğu gibi- karşılıklı olarak birbirine bağlı karmaşık bir ilişki yumağının hayat enerjisi olarak görülmüyor; eskiden bağışlar onları kabul edenler için pratik bir yarar, verenler için de ruhsal bir iyileşme sağlardı.

Kendi kozalarımıza kapanmış bir hayat sürerken, ötekilerin nasıl insanlar olduğuna ilişkin tek fikir edinme yolumuz kitle iletişim araçları ve bunun doğal bir sonucu olarak da karşılaştığımız tüm yabancıların katil, dolandırıcı ya da pedofil olduklarını düşünüyoruz. Böylece de yalnızca zaten tanıdığımız, uygunluğu ailemiz ve toplumsal sınıfımız tarafından bizim için belirlenmiş kişilere güvenme alışkanlığımız daha da güçleniyor. Sımsıkı kapalı baloncuklarımızı delmeyi başaran ve bizi tanımadığımız insanlarla birlikte hareket etmeye zorlayan o çok ender durumlarda (kar fırtınası ya da kamuya önceden duyurulmadan yapılan grevler) karşılaştığımız benzerlerimizin, bizim bedenimizi kesip ikiye ayırmaya ya da çocuklarımızı taciz etmeye pek de meraklı olmayan, hatta iyi kalpli ve yardım etmek için istekli insanlar olduklarını görmek şaşırtıcı olabilir.

Yalnızlık içinde yaşayan insanlara dönüşmüş olsak da, başkalarıyla ilişki kurma umutlarımızı yitirmiş değiliz kuşkusuz. Modern şehrin yalnızlığın hüküm sürdüğü kanyonlarında en saygıdeğer duygu aşktır. Ancak tabii ki bu, dinlerin sözünü ettiği o geniş aşk, bir başka deyişle tüm insanları kapsayan evrensel kardeşlik duygusu değildir; burada söz konusu olan aşkın,

Başka insanlara duyduğumuz gereksinimi tamamen ortadan kaldıracak biriyle tanışma hayali.

daha kıskanç, sınırlı olduğu gibi sonuçta da o kadar yüce olmayan bir türdür. Ölene kadar sürecek gerçek bir hayat ortaklığı kurmak isteyeceğimiz, başka insanlara duyduğumuz gereksinimi tamamen ortadan kaldıracak o tek kişiyi aramak için bizi delicesine zorlu bir yolculuğa çıkaran romantik aşktır bu.

Modern toplum bize tek bir topluluk vaat eder, o da temelinde mesleki başarıya tapınmanın olduğu topluluktur. Bir partiye gittiğimizde, karşılaştığımız ilk soru olan 'Ne iş yapıyorsun?' sorusunu duyduğumuzda bu topluluğun kalesinin kapılarına çarptığımızı hissederiz; bu soruya verdiğimiz yanıt üzerine parti insanları ya bizi sevgiyle içlerine alır ya da bir daha görmemeye karar verdiklerinin arasına yerleştirir. Bu tür rekabetçi, sözde-toplumsal sohbet etkinliklerinde kişisel özelliklerimizin yalnızca birkaçı, yabancıların iyi niyetini satın almak için geçerli akçe olur. Bizim her türlü kişisel özelliğimizden daha önemli olan, kartvizitimizde ne yazdığıdır; hayatlarını çocuklarına bakarak, şiir yazarak ya da orkide yetiştirerek geçirmeye karar verenler, güçlü olanların belirlediği egemen normlara uymadıkları için dışarıda bırakılacak ve marjinaller olarak görülmeyi hemen hak edeceklerdir.

Ayrımcılığın böylesine acımasız ve sert bir biçimde uygulandığı düşünüldüğünde, birçoğumuzun kendimizi bir şeylerden öç alırcasına mesleklerimize adamayı seçmemiz hiç de şaşırtıcı görünmüyor. Hayattaki her şeyden vazgeçip sadece işe odaklanmak, günümüz dünyasında fazlasıyla olası bir strateji; ne de olsa işyerinde kazanılan başarıların, yalnızca fiziksel olarak hayatımızı sürdürmemiz için gerekli olan finansal kaynakları değil, aynı zamanda psikolojik olarak da ayakta kalmamızı sağlayan ruhsal gücü bize kazandırdığına inanılan bir dünyada yaşıyoruz.

3.

Dinler içimizi saran yalnızlık hissiyle ilgili çok fazla şey biliyor gibiler. Ölümden sonraki hayatla ya da öğretilerinin doğaüstü kökenleriyle ilgili söylediklerinin çok azına inansak da, bizi yabancılardan ayıran şeyin ne olduğu sorusuna verdiği yanıtlara ve bizi başkalarıyla ilişki kurmaktan genelde alıkoyan bir ya da iki önyargıyı yok etmeye yönelik çabalarına hayranlık besleyebiliriz.

Bir ateistin içinde bulunduğu doğal ortamlar arasında bir Katolik ayini yer almaz kuşkusuz. Ayindeki diyaloglardan çoğunu onun mantığı ya hiç anlamaz ya da tepkiyle karşılar. Bu diyaloglar sonsuza kadar sürecekmiş gibi görünür ve onun uykuya teslim olmasını çok ender engelleyebilir. Ancak yine de bu dini törenler, orada bulunanların başkalarıyla kurdukları sevgi bağlarını incelikle güçlendiren çok sayıda öğe ile doludur ve ateistlerin de bu öğeleri görmeleri, uygun gördüklerini de seküler dünyada kullanmak üzere ayrıntılarıyla incelemeleri iyi sonuçlar verecektir.

Katolik düzen, topluluk ruhunu oluşturma işine kendisi için bir yer belirleyerek başlar. Belli bir toprak parçasını çevreler, belirlediği bu alanın etrafını duvarlarla örer ve burada artık, dışarıdaki dünyada, kentlerdeki ofislerde, spor salonlarında, oturma odalarında egemen olan değerlere hiç benzemeyen bir değerler grubunun oluşturduğu sistemin geçerli olduğunu açıklar. Aslında her binanın sahibi o binaya gelenlerin beklentilerini belirleyip zaman içinde sabitleştirme ve yalnızca o binada geçerli olan bir kurallar sistemi kurma hakkına sahiptir. Bir sanat galerisinde sessizce bir tabloya bakmak, bir gece kulübünde ise müziğe kulak verip sallanmak kabul gören davranışlardır. Görkemli ahşap kapıları ve girişteki taş duvarlarına işlenmiş 300 melek tasviriyle göz alan bir kilisede ise modern toplumda çok az yapılabilen bir davranışı uygulamak, soyguncu ya da deli muamelesi

görme tehlikesini hissetmeden, bir yabancının yanına yaklaşıp ona merhaba demek olağandır. Kilisedeyken (ayindeki gelenleri selamlama sözcükleriyle) 'Tanrı ve Kutsal Ruh birlikteliğine duyulan sevginin' orada toplanmış bulunan herkese ait olduğu sözü verilmiştir bize. Kilise, zaman içinde eğitim çalışmaları ve binalarının göz alıcı mimari görkemiyle güçlendirdiği o inanılmaz boyuttaki saygınlığıyla kendimizi yeni birine açmak için duyduğumuz utangaç arzuya boyun eğmemize yardımcı olur.

Kilisede toplananlar tek tek incelendiğinde ortaya ilginç bir tablo çıkar. Burada bulunanlar, aynı yaşta, aynı ırktan gelen, aynı mesleği yapan, eğitim ya da gelir açısından aynı düzeyde olan insanlar değildir. Onlar, belli değerlere olan ortak bağlılıklarıyla bir araya gelmiş, rastlantısal olarak başka bir kilisede değil de o kilisede bulunan bir ruhlar topluluğu örneğini oluştururlar. Ayin, normal hayatta içinde yer aldığımız, ekonomi ve statü düzeyiyle belirlenen küçük grupların sınırlarını yıkar ve bizim çok daha geniş bir insanlık denizine açılmamızı sağlar.

İçinde yaşadığımız bu seküler çağda genellikle aile sevgisiyle topluluk ruhunun aynı anlama geldiğine inanıyoruz. Modern dönemin siyasetçileri, toplumu iyileştirmek istediklerini söylediklerinde işe topluluğun en temel parçası olarak gördükleri aileden başlarlar. Ancak Hıristiyanlık bu konuda duygusallıktan uzaklaşmış, daha bilge bir tutumu benimser: Aileye olan bağlılığın, sevgi ve şefkatimizi uzattığımız insanların sayısını azaltabileceğine, tüm insanlıkla olan bağlarımızı kavramayı içeren o zorlu çabayı, akrabalarımızı olduğu kadar tüm insan kardeşlerimizi sevmeyi öğrenme çabasını göstermemizi engelleyebileceğine dikkat çeker.

Toplulukla ilgili buna benzer amaçları olan Kilise, bizden her tür bağlılığımızı dünyevi olarak tanımlayıp arkamızda bırakmamızı ister. Artık güç ve paranın dışarıdan görülen parıltısı değil, sevgi ve yardımseverliğin iç değerleri saygı görmektedir. Hıris-

tiyanlığın en büyük başarılarından biri, kralları ve patronları, en yumuşak teolojik savlar dışında hiçbir güç kullanmadan bir marangoz heykelinin önünde diz çökerek kendilerini küçültmeye, köylülerin, temizlik işçilerinin, kamyon şoförlerinin ayaklarını yıkamaya ikna etmesi olmuştur.

Kilise, bu dünyada elde edilen başarının önemsiz olduğunu açıklamaktan başka şeyler de yapar: Dünyada başarı kazanmadan da türlü yollarla mutlu olmanın mümkün olduğunu anımsatır bize. Öncelikle statü kazanmayı neden bu kadar çok istediğimizi açıklayan Kilise, sonra da sınıf ve unvana olan bağlılığımızdan kendi isteğimizle vazgeçeceğimiz koşulları belirler. Güçlü olmak için sonsuz çabalar içine girmemizin temel nedeninin, toplumun üst sınıflarında yer almazsak başımıza gelecekler den duyduğumuz korku olduğunu Kilise çok iyi bilir. Sınıfsal güce sahip olmazsak saygınlığımızı yitirmekten, insanların bizi küçümsemesinden, arkadaşlarımızın azalmasından, günlerimizi izbe ve ruhsuz yerlerde geçirmek zorunda kalmaktan korkarız.

Kilise ayininin dahice becerisi, bu korkuların her birini gidermektir. Ayinin gerçekleştirildiği bina her zaman görkemlidir. İnsanların eşitliğini kutsamak için inşa edilmiş olsa da, güzelliğiyle genellikle sarayları bile geçer. Birlikte olduğumuz insanlar da çok hoş bir grup oluştururlar. 'Herkes gibi olmak' üzücü bir kader olduğunda, vasatlığın moral bozucu olduğu algısı egemenliğini koruduğunda, ünlü ve güçlü biri olma arzusuna kapılırız. İşte o zaman yüksek statü, küçümsediğimiz ve içine katılmaktan çok korktuğumuz gruptan bizi ayırma işlevini üstlenir. Ancak bir katedralde ayine katılıp *Gloria in Excelsis*'i söylemeye başladığımızda, o an içinde bulunduğumuz gruptaki insanların alışveriş merkezlerinde ya da karmaşa içindeki istasyonlarda karşılaştığımız insanlara hiç benzemediklerini düşünürüz. Yabancılar, yıldızlarla kaplı, kemerli tavana bakarak bir ağızdan şu sözleri söylerler:

'Tanrım,
gel, insanlarının arasında yaşa
ve onları alçakgönüllü inceliğinle güçlendir.'

Bu noktada biz de insanlığın o kadar da çürümüş olmadığını düşünmeye başlarız.

Tüm bunların sonucunda da çalışma tempomuzu biraz düşürebileceğimize karar veririz; çünkü mesleki çalışmalarımızla elde etmek istediğimiz saygınlık ve güvenin, insanları içine kabul etmek için dünyevi ön koşullar sunmayan, sıcak ve etkileyici bu toplulukta bizi beklediğini görürüz.

Ayinde yoksulluk, üzüntü, başarısızlık ve kayıp konularına bu kadar çok gönderme yapılmasının nedeni, Kilise'nin hastaların, zihinsel sorunları olanların, çaresizlerin ve yaşlıların insanlığın farklı yönlerini temsil ettiğini düşünmesidir. Kilise aslında toplumdaki bu kişilerde, yok saymayı denediğimiz, ancak varlıklarını kabul ettiğimizde birbirimize duyduğumuz gereksinimi hissetmemizi sağlayacak kimi yönlerin (çok anlamlı olarak) bizde de bulunduğunu düşünür.

İyice küstah birine dönüştüğümüz anlarda, kibir adı verilen günah -Augustine'in kullandığı Latincesiyle *superbia*- kişiliklerimizi ele geçirir ve bizi çevremizdeki kişilerden kalın duvarlarla ayırır. Tek yapmak istediğimiz, hayatımızın ne kadar da iyi gittiğini üstüne basa basa açıklamak olduğunda başkalarını görmez oluruz; ancak arkadaşlık denilen ilişki, korktuğumuz ya da üzüldüğümüz şeyleri paylaşmaya cesaret ettiğimizde gelişir. Bunları yapmadan yürütülen arkadaşlık, gösteriş sahasından başka bir şey olmaz. Ayin, gururun insanın kabuğundan soyulmasını teşvik eder. Böylece fark edilmesinden çok korktuğumuz eksikliklerimizin, alay konusu olacağından emin olduğumuz akılsız davranışlarımızın, sözde arkadaşlarımızla yaptığımız sohbetlerin yüzeysel ve donuk olmasına neden olan sırlarımızın hepsi, insan olma durumunun bir parçası olarak açığa çıkar. Antik

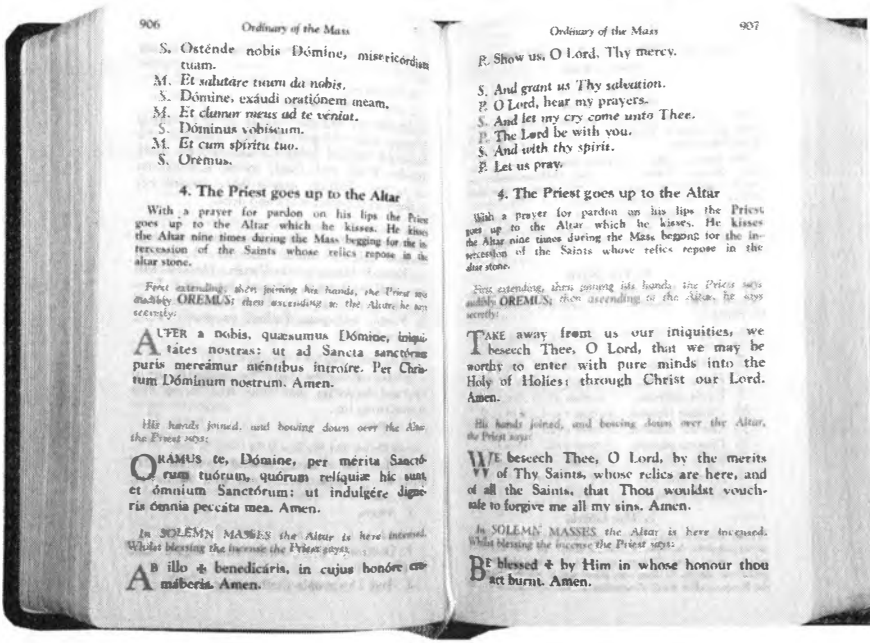
çağın geleneksel kahramanlarına, Roma ordusunun sert askerlerine ya da senatosunun plütokratlarına hiç benzemeyen, ama yine de insanların en yücesi, kralların kralı olarak taçlandırılmayı hak eden bir insanın korkularını ve zayıflıklarını onurlandırmaya adanmış bir binada ikiyüzlü davranıp yalan söylemek için hiçbir gerekçemiz kalmaz.

4.

Ayindeki dersleri uykuya yenilmeden, açık bir zihinle dinlemeyi başarırsak, ayinin sonunda alışık olduğumuz benmerkezci akslardan kendimizi kısmen de olsa uzağa çekebiliriz. Ayin, bize aynı zamanda modern dünyaya özgü kimi çatlakları onarmak için kullanabileceğimiz birkaç düşünce de verir.

Bu düşüncelerin ilkinde, insanların grup kavramıyla ilgili heyecan duymalarını sağlayacak çekicilikte bir yer bulup onları oraya yönlendirme projesi yer alır. Böyle bir yerde toplanma daveti, insanları korkuyla örülmüş, artık alışılmış olan bencilliklerini bir süreliğine askıya alıp topluluk ruhunu neşe içinde benimsemeye ikna edebilir. Modern topluluk merkezlerinin birçoğunda böyle bir şeyin yaşanması pek de mümkün görünmüyor; çünkü bu tür merkezlerin görüntüsünde, topluluk olarak yapılan herhangi bir şeye katılmayı önermeyen, bu tavırlarıyla da kendi varlık nedenleriyle çelişen bir hava egemen.

İkinci olarak ayinde, insanların birbirleriyle olan ilişkilerinde benimseyecekleri kurallar koymanın önemini anlatan bir ders var. Ayinde izlenecek karmaşık kuralları açık bir dille anlatan ayin kitapları -bu tür bilgi kitaplarındaki dini törenleri yönlendirici kurallar, kilisedekilerin ayinin belli noktalarında yukarı bakmasını, ayağa kalkmasını, diz çökmesini, şarkı söylemesini, dua etmesini, şarap içmesini ve ekmek yemesini sağlarlar- insan doğasının, başkalarına nasıl davranacağı konusunda yardım almaktan hoşlanan temel bir yönüne seslenir. Kişiler arasında derin ve

906 Ordinary of the Mass

℣. Osténde nobis Dómine, misericórdiam tuam.
℟. Et salutáre tuum da nobis.
℣. Dómine, exáudi oratiónem meam.
℟. Et clamor meus ad te véniat.
℣. Dóminus vobíscum.
℟. Et cum spíritu tuo.
℣. Orémus.

4. The Priest goes up to the Altar

With a prayer for pardon on his lips the Priest goes up to the Altar which he kisses. He kisses the Altar nine times during the Mass begging for the intercession of the Saints whose relics repose in the altar stone.

First extending, then joining his hands, the Priest says audibly OREMUS; *then ascending to the Altar, he says secretly:*

AUFER a nobis, quæsumus Dómine, iniquitátes nostras: ut ad Sancta sanctórum puris mereámur ménibus introíre. Per Christum Dóminum nostrum. Amen.

His hands joined, and bowing down over the Altar, the Priest says:

ORAMUS te, Dómine, per mérita Sanctórum tuórum, quórum relíquiæ hic sunt, et ómnium Sanctórum: ut indulgére dignéris ómnia peccáta mea. Amen.

In SOLEMN MASSES *the Altar is here incensed. Whilst blessing the incense the Priest says:*

AB illo ✠ benedicáris, in cujus honóre cremáberis. Amen.

℣. Show us, O Lord, Thy mercy.
℟. And grant us Thy salvation.
℣. O Lord, hear my prayers.
℟. And let my cry come unto Thee.
℣. The Lord be with you.
℟. And with thy spirit.
℣. Let us pray.

4. The Priest goes up to the Altar

With a prayer for pardon on his lips the Priest goes up to the Altar which he kisses. He kisses the Altar nine times during the Mass, begging for the intercession of the Saints whose relics repose in the altar stone.

First extending, then joining his hands, the Priest says audibly OREMUS; *then ascending to the Altar, he says secretly:*

TAKE away from us our iniquities, we beseech Thee, O Lord, that we may be worthy to enter with pure minds into the Holy of Holies: through Christ our Lord. Amen.

His hands joined, and bowing down over the Altar, the Priest says:

WE beseech Thee, O Lord, by the merits of Thy Saints, whose relics are here, and of all the Saints, that Thou wouldst vouchsafe to forgive me all my sins. Amen.

In SOLEMN MASSES *the Altar is here incensed. Whilst blessing the incense the Priest says:*

BE blessed ✠ by Him in whose honour thou art burnt. Amen.

İnsan eliyle düzenlenmiş bir yapı, samimi duyguların kapısını aralayabilir: 1962 tarihli Katolik Ayin Kitabı'nda ayinin nasıl yürütüleceğini anlatan Latince ve İngilizce kurallar.

saygın bağların oluşmasını sağlamak için en ince ayrıntısına kadar düzenlenmiş bir etkinlik programından yararlanmak, bir grup insanı birbirleriyle kaynaşmaları için öylece kendi kendilerine bırakmaktan her zaman daha iyi sonuç verir.

Ayinden alınabilecek son bir ders de bu törenin tarihiyle ilgili. Katılanların, rahibin elinde ince bir dilim ekmek ve bir kupa şarapla arkasında durduğu sunağa bakan sıralarda oturduğu bir ibadet töreni olmadan önce ayin bir yemek töreni olarak düzenlenirdi. Bugün Kutsal Komünyon adını verdiğimiz tören, tarihteki ilk Hıristiyan toplulukların Son Yemek'in anısını canlı tutmak için işlerini ve evleriyle ilgili uğraşlarını bir kenara bırakıp (genellikle şarap, kuzu eti ve mayasız ekmek dilimleriyle dolu olan) bir masanın etrafında toplanmaya başlamasıyla gelenekselleşti. O masanın etrafında bir araya gelip sohbet eder, dualarını eder, İsa'ya ve birbirlerine olan bağlılıklarını bir kez daha güçlendirirlerdi. Yahudilerin Şabat günü yemeğiyle ilgili düşünceleriyle Hıristiyanların Komünyon düşünceleri birbirine benzer; onlar da Yahudiler gibi ancak kendi açlığımızı doyurduktan sonra zihnimizi başkalarının gereksinimlerine yöneltebildiğimizi düşünürler. En önemli Hıristiyan erdemin kutsanması olan bu törenler, zaman içinde (Yunancaya olan sevgiden dolayı) *agape ziyafetleri* olarak adlandırıldı ve Hıristiyan topluluklar İsa'nın ölümüyle Laodicea Konseyi'nin İ.S. 364'teki toplantısı arasındaki dönemde bu törenleri düzenli olarak gerçekleştirdiler. Törenlerin bazılarında yemek açısından bir aşırılık olduğuyla ilgili şikâyetler üzerine Kilise ilk dönemlerinde üzücü bir karar alıp agape şölenlerini yasakladı ve inananların yemeklerini evde aileleriyle yemelerini, bugün Kutsal Komünyon olarak bildiğimiz ruhsal şölene katılmak üzere yemekten sonra bir araya gelmelerini önerdi.

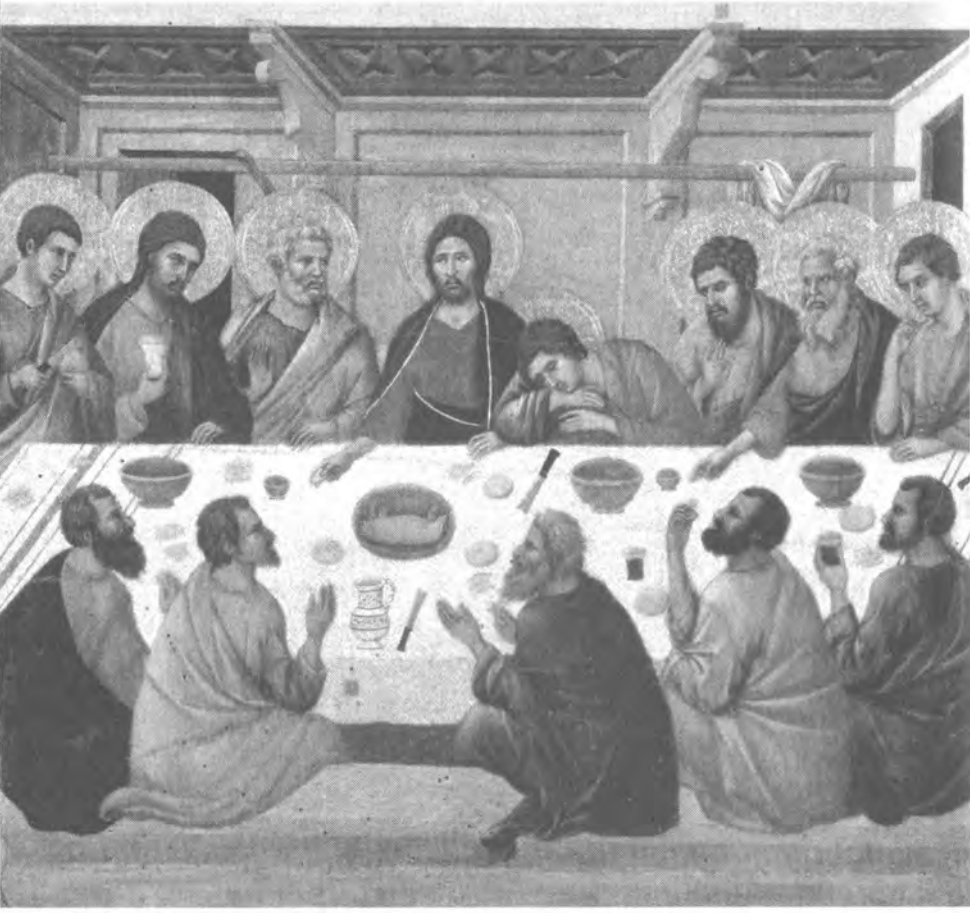
Ayin, bir ibadet töreni olmadan önce bir yemek töreniydi.

5.

Yemek törenlerinden bu noktada söz etmek gerekti, çünkü modern çağda topluluk ruhundan yoksun olduğumuz özellikle yemek yeme biçimimizde açığa çıkıyor. Çağdaş dünyada arkadaşlarımızla birlikte güzel yemekler yiyebileceğimiz yerler tabii ki var -sadece restoranlarının sayısı ve niteliğiyle övünen kentler bile var günümüzde- ancak yabancıları arkadaşlara dönüştürebileceğimiz yemek yeme yerleri neredeyse dünyanın hiçbir yerinde yok.

Çağdaş restoranlar sözde bir sosyalleşme mekânı olduklarını sürekli yineleyip dursalar da, sosyalleşmenin yalnızca kötü bir taklidini sunmakla yetiniyorlar. Akşamlarını restoranda geçiren insanların sayısı düşünüldüğünde, bu tür yerlerin adımızın bile bir öneminin olmadığı o soğuk ıssızlık duygusundan kaçıp sığınılan yerler olduğu akla geliyor. Ancak bu yerlerde, içeridekilerin birbirleriyle tanışmalarını, başkalarına karşı takındıkları şüpheci tavırdan kurtulmalarını, kendilerini sürekli içine hapsettikleri klanlardan dışarı çıkmalarını, kalplerini açmalarını ve başkalarıyla gizli kırılganlıklarını paylaşabilmelerini sağlayacak düzenli bir organizasyon yoktur. Önemli olan, bu tür bir organizasyonun varlığı da değildir zaten; sürekli yemeğe ya da dekora vurgu yapılır, insanların duygularını geliştirip birbirleriyle paylaşabilecekleri koşulları yaratma becerisinden hiç ama hiç söz edilmez. Bir restoranda, evdekinden farksız olarak yemeğin kendisi -dana etinin pişmişliği ya da kabağın yumuşaklığı- asıl sohbet konusu haline gelmişse, hayatımızda bir şeyler kesinlikle yanlış gidiyor demektir.

Restoranların düzenli müşterileri, restoranlardan genellikle geldikleri gibi çıkarlar; yaşadıkları bu deneyim onlara yalnızca var olan kabile ayrımlarının bir kez daha ne kadar geçerli olduğunu göstermiştir. Modern kentteki birçok başka kurum gibi restoranlar da insanları aynı mekânda toplamayı çok iyi becerirler,

En önemli şey yemek değildi: Duccio di Buoninsegna, *Son Yemek*, 1442.

ancak bir araya getirdikleri bu insanların birbirleriyle anlamlı herhangi bir temas kurmalarına olanak sağlayacak bir plan oluşturma konusunda hiçbir şey yapmazlar.

6.

Ayinlerin yararlarından ve çağdaş yemek yeme alışkanlığındaki eksikliklerden yola çıkarak gelecekte var olacak, ideal bir restoranı hayal edebiliriz. Bu restoranın adı Agape Restoranı olacak ve Kutsal Komünyon'un temelindeki derin düşünceye sadık kalacak.

Agape Restoranı'nın herkese açık bir kapısı olacak, insanlardan çok küçük bir giriş ücreti alınacak ve içerideki dekorasyon da göz alıcı olacak. Oturma düzeninde insanların günlük hayatta kendilerini sürekli hapsettikleri sınıf ya da ırk temelli grup ayrımları ortadan kalkacak; aile üyeleri farklı yerlere oturtulacak, arkadaşlara aile üyelerinden daha fazla önem verilecek. Kimse bir başkasının yanına gidip konuşmaktan çekinmeyecek, bu davranışından dolayı ayıplanıp küçümseneceği endişesini taşımayacak. Sadece aynı mekânda bulundukları için konuklar -tıpkı kilisedeyken olduğu gibi- topluluk ruhuna ve arkadaşlık ilişkilerine duydukları bağlılığı birbirlerine göstermeye hazır olacaklar.

Bir grup yabancıyla birlikte aynı masanın etrafında oturmak, o insanlardan herhangi bir cezaya çarptırılacağınızı düşünmeden nefret etmenizi tuhaf ve benzersiz bir biçimde zorlaştırır. Önyargılar ve etnik çatışmalar, soyutlamalardan beslenirler. Bir yemek sırasında doğal olarak insanlarla fiziksel açıdan yakın olduğumuz bir ortam oluştuğunda -tabakları uzatmak, peçeteleri aynı anda açıp kucağımıza yerleştirmek, bir yabancıdan tuzu uzatmasını rica etmek- sıra dışı giysiler giyen, farklı bir şiveyle konuşan yabancıların, memleketlerine dönmeleri gerektiğini ya da bu toplum içinde saldırıya uğramalarının normal olduğunu düşünme alışkanlığımız da bir kırılma yaşar. Etnik çatışmalara son vermek için önerilen geniş çaplı bütün o siyasi çözümlerde,

birbirine kuşkuyla yaklaşan komşuların arasında hoşgörüye dayanan ilişkilerin kurulması vurgulanır; işte bu tür ilişkiler kurmanın en etkili yollarından biri, onları hep birlikte akşam yemeği için aynı sofraya oturtmaktır.

Dinlerin çoğu, yemek yemenin insanları ahlaki eğitime daha açık hale getirdiğini bilir. Sanki biraz sonra yemek yiyecek olmamız, genellikle bu tür davranışlara direnen benliklerimizi yumuşatır ve biz de birden masanın bize gösterdiği cömertliğin bir kısmını etrafımızdakilere göstermeyi gerçekten isteriz. Bu dinler, duyu organlarımızla ilgili, zihinsel olmayan boyutlarımızı, erdemli bir yolu yalnızca sözcüklerin aracılığıyla izleyemeyeceğimizi bilecek kadar iyi tanır. Yemek sırasında masanın etrafında toplanmış olanların, düşünceler ile yemekler arasında yaşanacak bir değiş tokuşu kabul etmeye hazır olacaklarını da çok iyi bilirler ve bu yüzden de yemekleri gizli ahlak derslerine çevirirler. Şaraptan ilk yudumumuzu almadan bizi durdurur ve bize bir yudum şarap ile yutabileceğimiz bir tablet olduğunu düşündüğümüz bir düşünceyi sunarlar. Ana yemek servisinden önce verilen, kendimizi iyi hissettiğimiz o kısa arada bir vaaz dinletirler. Soyut kavramları temsil eden farklı yiyecek ve içecek türleri kullanırlar; örneğin, Hıristiyanlara ekmeğin İsa'nın kutsal bedenini simgelediğini, Yahudilere Hamursuz Bayramı'nda yenen, ezilmiş elma ve cevizle yapılan tatlının köle atalarının Mısır'daki ikmal depolarını inşa ederken kullandıkları duvar harcına saygı olduğunu, Zen Budistlere de içinde çayın yavaş yavaş demlendiği fincanların, sürekli hareket halindeki dünyada yaşanan mutluluğun geçici doğasını temsil ettiğini söylerler.

Agape Restoranı'nda yerlerine oturan konuklar, Yahudilerin Haggadah'ını ya da Hıristiyanların ayin kitaplarını andıran rehber kitapları masanın üzerinde bulacaklar, bu kitaplarda yemek boyunca nasıl davranılacağını belirleyen kurallar yer alacak. Kimsenin bir başkasıyla ilginç bir konuşma başlatabilmek için

Kutsal Komünyon'un ve Hıristiyan topluluklarının geleneksel yemeğinin seküler bir türü olan bir Agape Restoranı.

özel bir çaba harcaması gerekmeyecek. Yahudilerin Hamursuz Bayramı yemeğine ya da Hıristiyanların Kutsal Komünyon törenine katılanlar İsrailoğlu kabilelerinin tarihinin belli başlı olayları üzerine sohbete başlamayı ya da Tanrı'yla kurulan birlik hissini yakalamayı nasıl kendi kendilerine başarıyorlarsa restorandakiler de başkalarıyla ilişki kurmayı endişe duymadan başaracaklar.

Agape Kitabı, yemeğe katılanları birbirleriyle daha önceden belirlenmiş konular üzerine belli bir süre boyunca konuşmaya davet edecek. Haggadah'ta yazan, Hamursuz yemeğinde masanın en küçük çocuğunun sorması gereken o ünlü sorular gibi ('Bu akşam neden öteki akşamlardan farklıdır?', 'Neden mayasız ekmek ve acı otlar yiyoruz?', vb.) sohbeti başlatacak sorular da belli bir amaca uygun seçilecek: konukları *superbia*'nın (kibir) geleneksel ifade biçimlerinden ('Ne iş yapıyorsun?', 'Çocukların hangi okula gidiyor?') uzaklaştırıp onları kendilerini samimiyetle anlatmaya yöneltmek ('Nelerden pişmanlık duyuyorsun?', 'Kimi affetmeyi başaramıyorsun?', 'Nelerden korkuyorsun?'). Bu tür soruların yer aldığı bir kitap ayinde olduğu gibi insanların kalplerinde merhamet duygusunu en derin anlamıyla canlandıracak, onların kendilerine benzeyen başka insanların varlığı karşısında şefkat ve sevecenliğin öne çıktığı karmaşık duygulara kapılmalarını sağlayacaktır.

Korku, suçluluk, öfke, melankoli, karşılıksız aşk ve ihanetin egemen olduğu kişisel sırları öğrendiğimizde hepimizin toplu bir delilik ve zarif bir kırılganlık içinde yaşadığımızı anlayacağız. Katıldığımız sohbetler, başkalarının hayatlarıyla ilgili kurduğumuz hayallerin ne kadar çarpık olduğunu bize gösterecek, çünkü çevremize sunduğumuz o güzel görüntünün altında birçoğumuzun bir parça aklını yitirmiş olduğunu anlayacağız ve böylece de bizim kadar acı çeken yanımızdaki insanlara elimizi uzatmak için bir nedenimiz olacak.

Yemeklerde nasıl davranmamız gerektiğini anlatan kitaplardan yararlanırız. Yukarıda, Yahudi tarihindeki bir dersi anlatırken topluluk ruhunu canlandırmayı amaçlayan Hamursuz yemeğinin tüm kurallarını ayıntılarıyla açıklayan, Barselona'da hazırlanmış (1350 dolayları) bir Haggadah.

Bir akşam yemeğinin bu tür önceden belirlenmiş kurallarla yönetilmesi, yemeğe ilk kez katılanlara kuşkusuz tuhaf gelecektir. Ancak onlar da gerçek duyguların iyi belirlenmiş davranış biçimleriyle ortaya çıktığını yavaş yavaş anlayacaklar. Sonuç olarak bir grup insanla birlikte bir sunağa gözlerimizi dikip taş bir zemine diz çökerek hep birlikte şu ilahiyi söylememiz:

'Tanrım,
Senin kutsal varlığına inananlar için dua ediyoruz.
Senin sevginle kutsanmalarına,
onu başkalarıyla paylaşmalarına,
ve gittikleri her yere yaymalarına izin ver diye.
Senden bunu Yüce İsa adına diliyoruz.
Amin.'

çok da doğal bir davranış olmasa gerek; ancak ayine katılan inananlar, bu tür kesin yapılarla belirlenmiş davranış biçimlerini dinin eleştirilmesi gereken bir yönü olarak görmüyor, aksine onları daha sıradan bir ortamda yaratmanın mümkün olmayacağı düzeydeki bir ruhsal yoğunluğu sağladıkları için severek uyguluyorlar.

Agape Restoranı'nda yabancılardan korkmamayı öğreniriz. Fakirler zenginlerle, siyahlar beyazlarla, dini kuralları uygulayanlar seküler düzeni benimseyenlerle, manik depresifler dengelilerle, işçiler yöneticilerle, bilim adamları sanatçılarla yan yana yemek yerler. Böylece hayattaki tüm arzularımızı var olan ilişkilerimiz aracılığıyla tatmin etmeye çalışmanın yarattığı klostrofobik baskı azalır, elit olarak tanımlanan çevrelere girerek statü kazanma hırsımız törpülenir.

Modern toplumun kumaşındaki söküklerin bir kısmını hep beraber yenen bir yemek gibi alçakgönüllü bir girişimle dikebileceğimiz düşüncesi, toplumsal hastalıkların yasalar oluşturarak siyasi çözümlerle iyileştirilebileceğine kesin olarak inananları rahatsız edebilir. Ancak bu tür restoranlar, geleneksel siyasi çözüm

Bir Hamursuz yemeği: Parlamentodakiler ve mahkeme salonlarındakiler kadar yararlı ve karmaşık olan toplumsal davranış biçimleri burada da benimsenir.

yollarına bir alternatif olarak sunulmayacaklar. Başkalarını hayal dünyalarımızda kendimiz gibi bir insan olarak görebilmek için atılan bir adım olacaklar. Bu adım atıldığında insanlarla kendiliğinden gelişen, daha doğal ilişkiler kurmayı ve geleneksel siyasetlerin çözmeye çalıştığı sorunların kökenini oluşturan, bencillik, ırkçılık, saldırganlık, korku ve suçluluk duygusu yaratan dürtülerimizden bazılarını hafifletmeyi hatta etkisizleştirmeyi başarabiliriz.

Hıristiyanlık, Yahudilik ve Budizm ana akım siyasetlere çok önemli katkılarda bulunmuştur, ancak toplumsal sorunların çözümüne yaptıkları katkılar tam olarak da modern siyasi metinlerden uzaklaştıklarında artmaktadır. Modern siyasetin kalıplaşmış cümlelerinden uzaklaştıklarında bize yüz kişiden oluşan, tanıdık bir grupla bir salonda ayakta dikilip ilahi söylemenin ya da bir yabancının ayağını törensel bir hava içinde yıkamanın ya da komşularla bir masaya oturup, üstünden dumanlar çıkan yahniyi ve hoş bir sohbeti paylaşmanın önemli ve değerli olduğunu hatırlatırlar. Bu tür dini ritüeller, tıpkı parlamentolardaki ve mahkeme salonlarındaki müzakereler gibi, bizim huysuz ve kırılgan toplumlarımızı bir arada tutmaya yardımcı olurlar.

Geleneksel beyaz giysilerini giymiş İsrailli Yahudiler Kefaret Günü'nde sinagoga gitmek için Kudüs'te trafiğe kapatılmış yolda yürüyorlar.

ii. Özürler

1.

Dinlerin topluluk ruhu oluşturma çabaları bizi başkalarıyla tanıştırmakla sınırlı değildir. Gruplar oluşluktan sonra onların içinde çıkan anlaşmazlıkların bir kısmını çözmek için de akıllı yollar önerirler.

Yahudiliğin önemle ele aldığı duygulardan biri öfkedir. Yahudilik, öfkenin ne kadar sık hissedildiğini, dile getirilmesinin ne kadar zor olduğunu ve öfkeye kapılmış kişileri sakinleştirmenin ne kadar korkutucu ve zor olduğunu sık sık vurgular. Bunu toplumsal anlaşmazlıkların çözümü için tasarlanmış en etkili psikolojik mekanizmalardan biri olan Yahudilerin Kefaret Günü'nde açıkça görürüz.

Yahudilerin yeni yılının başlamasından kısa bir süre sonra, Tişri ayının onuncu gününe denk gelen Kefaret Günü (ya da Yom Kippur) İbrani takviminde önemli ve ciddi bir olaydır. Levililer Kitabı'na göre bu tarihte, Yahudiler evleriyle ve işleriyle ilgili geleneksel etkinliklerini bırakıp, geçen yıl boyunca yaşadıklarını ve yaptıklarını zihinlerinde tartarlar, incittikleri ya da adil olmayan bir biçimde davrandıkları kişileri tek tek belirlerler. Sinagogda hep beraber aşağıdaki duayı ederler:

'Günah işledik, hainlik ettik,
hırsızlık yaptık, iftira attık.
Ahlaksızlık yaptık, kötülük yaptık,
kibirli davrandık, öfkeye kapıldık,
yalan söyledik.'

Sonra da hayal kırıklığına uğrattıkları, kızdırdıkları, anlık duygularla hayatlarından çıkarttıkları ya da ihanet ettikleri insanları arayıp bulmaları, onların karşısına geçip sonsuz pişmanlıklarını dile getirmeleri gerekir. Bu hem Tanrı'nın arzusudur, hem de geniş kapsamlı bir affedicilik için de çok nadir bulunan

Özür dilerim demek insanın öyiece aklına gelmiş bir şey değildir:
Yom Kippur Ayini, Budapeşte'de bir sinagog.

bir fırsattır. 'Tüm insanlar hata yapar' denilir akşam duasında ve bu yüzden de 'İsrailoğullarının hepsi, onlarla birlikte yaşayan yabancılar da affedilebilirler'.

Bu kutsal günde Yahudilere, iş arkadaşlarıyla görüşmeleri, anne babaları ve çocuklarıyla zaman geçirmeleri, arkadaşlarına, sevgililerine, uzağa taşınmış dostlarına mektup yazmaları ve işledikleri günahların listesini yapmaları tavsiye edilir. Bu günahlar nedeniyle özür diledikleri kişiler de bu arada affedilmeyi isteyenlerin samimi bir çaba içinde olduğunu takdir etmek durumundadır. Özür dileyen kişiye geçmişte duydukları öfke ve uzaklıkla yaklaşmak yerine, insan oldukları için kendilerinin de böyle hatalar yaptıklarının farkında olarak geçmişte olanlara bir çizgi çekip o kişiyle yeni bir ilişkiye başlamaları gerekir.

Bu özür döngüsünde Tanrı'nın ayrıcalıklı bir yeri vardır: Tek mükemmel varlık olarak bir tek Tanrı'nın özür dilemeye ihtiyacı yoktur. İnsan doğasında mükemmelliğe yer yoktur, bu yüzden de pişmanlık duymak son derece normaldir. Cesur ve dürüst davranıp başkalarından özür dilemek, insan ile kutsal varlıklar arasındaki farkı anlayıp, bu farka saygı göstermenin bir işaretidir.

Kefaret Günü'nün, insanlara 'özür dilerim' deme düşüncesinin başka bir yerden geldiğini, ne hata işleyenin ne de o hatanın kurbanı olanın dahili olmadan yapılan bir eylem olduğunu düşündürmek gibi mükemmel bir yanı vardır. Bugün Kefaret Günü olduğu için şimdi burada karşılıklı oturuyoruz ve altı ay önce olan o olaydan söz ediyoruz, sen bana yalan söylemiştin, ben de sana bağırmıştım, sen beni ikiyüzlülükle suçlamıştın, ben seni ağlatmıştım, bu olayı ikimiz de unutmamıştık, ama bundan birbirimize de hiç söz etmiyorduk, bu olayın eskiden birbirimize duyduğumuz güveni ve sevgiyi yavaş yavaş kemirmesine izin vermiştik böylece. İşte Kefaret Günü bize günlük işlerimizden söz etmeyi bırakıp, zihnimizin ve kalbimizin derinliklerine gömdüğümüz bir kutuyu tekrar açma fırsatını verir, aslında bu fırsatı

vermekle kalmaz, bunu bir sorumluluk olarak bize yükler. Kendimizi tatmin etme peşinde değiliz, tek yaptığımız kurallara uymak.

2.

Kefaret Günü'nün kuralları, yara almış her iki tarafı da rahatlatır. İncinmişsek eğer, genellikle bizi rahatsız eden şeyi dile getirmeyiz, çünkü yaraların çoğu gün ışığında saçma görünür. Bir partiye davet edilmediğimiz ya da gönderdiğimiz bir mektuba yanıt almadığımız için ne kadar çok acı çektiğimizi, bu tür kabalıklara karşı zırhlarımızı takınıp sakin olmayı çoktan öğrenmiş olmamız gerekirken hâlâ nahoş bir söz duyduğumuzda ya da önem verdiğimiz birisi doğum günümüzü unuttuğunda ne kadar yoğun bir kedere kapıldığımızı zihnimiz pek düşünmeye yanaşmaz. Kırılganlığımız yüzünden çevremize sunmak için kendimize yarattığımız imaj sarsılır; çünkü aynı anda hem acı çeker, hem de bu kadar kolay kedere kapıldığımız için kendimize kızarız. Bizi incitenlere karşı sessiz kalmamızın finansal nedenleri de olabilir. İncinmemize neden olanlar işyerindeki üstlerimiz -patronlar ya da sözleşmelerde son sözü söyleyenler olabilir, güçler arasındaki bu dengesizlik yüzünden işte sessiz kalırız, ancak bastırılmış bu öfke ve acı bizi rahatsız etmeye devam eder.

Birinin acı çekmesine neden olup ondan özür dilemediğimiz durumlar da olur; bu gibi durumlarda genellikle o kişiye kötü davrandığımız için katlanılması çok zor bir suçluluk duygusunun içinde buluruz kendimizi. O kadar üzülürüz ki yaptığımız şeyden dolayı bir türlü özür dilemeyi başaramayız. Kurbanlarımızdan kaçar ve onlara dikkat çekecek kadar kaba davranırız; yaptığımız hata umurumuzda olmadığı için değil, o hatadan dolayı kendimizi sürekli artan bir yoğunlukta rahatsız hissettiğimiz için böyle davranırız. Bu durumda kurbanlarımızı yalnızca yap-

tığımız ilk hatayla incitmekle kalmayız, bu hatadan sonra kapıldığımız vicdan azabı nedeniyle benimsediğimiz soğuk tavırla da onları üzmeye devam ederiz.

3.

Kefaret Günü bütün bunları düzeltmemize yardımcı olur. İnsan hatasının genel bir doğru olarak kabul gördüğü bir dönemde, kendi hatalarımızı itiraf etmek daha kolay olur. En yüksek otorite hepimizin her şeyden önce çocuk gibi davranan, ancak samimiyetle affedilen birer çılgın olduğumuzu söylediğinde kendi deliliklerimizi açıkça dile getirmeyi daha rahat beceririz.

Kefaret Günü'nde *katharsis*'i o kadar andıran bir deneyim yaşanır ki insan gerçekten bu günün senede yalnızca bir gün olmasına üzülür. Seküler düzen, aşırıya kaçtığını hiç düşünmeden bu günün bir benzerini her üç ayda bir kutlamak üzere çalışmalara başlamalıdır.

iii. Topluluk Düşüncesine Duyduğumuz Nefret

1.

Güçlü bağlarla ayakta duran topluluklar yaratmayı beceremiyor olmamızı, yalnızca başkalarına 'merhaba' demeye utanmamıza bağlamak fazlasıyla safdillik olur. Çektiğimiz toplumsal yabancılık, doğamızda var olan farklı yönlerden de kaynaklanır. Toplumsal değerlerle hiç ama hiç ilgilenmeyen, sadakat, fedakârlık, empati gibi kavramları sıkıcı bulan, hatta onlara tepki göstermek zorunda olduğunu düşünen, bu tür kavramlar yerine narsisizmi, kıskançlığı, kindarlığı, rasgele yaşanan cinselliği ve planlı saldırganlığı benimseyen yönlerimizdir bunlar.

Dinler, bu tür eğilimlerimizi çok iyi bilirler ve insanların topluluk halinde yaşamayı başarmaları için bu eğilimlerin yalnızca bastırılmalarının yeterli olmadığını, onları akıllıca hazırlanmış bir planla törpüleyip yok etmek gerektiğini düşünürler. Çoğunun ilk bakışta gereksiz ayrıntılarla dolu olduğunu düşündüğümüz, ancak asıl amaçları doğamızda var olan kötülüğü, yıkıcılığı ve nihilizmi başarıyla yok etmek olan bir dizi ritüel sunarlar. Bu ritüeller, amaçlarını açıkça ifade etmekten özenle kaçınırlar; çünkü bunu yaptıkları takdirde insanların utanca hatta korkuya kapılıp onlardan arkalarına bile bakmadan kaçacağını bilirler. Ancak bu ritüellerin insanlar tarafından yüzyıllardır uygulandıkları da düşünüldüğünde onların çok önemli bir şeyi başardıklarını kabul etmek gerekir.

Topluluk halinde gerçekleştirilen ritüeller içinde en başarılı olanlar, bireyin gereksinimleri ile grubun gereksinimleri arasında gerçek bir uzlaşmayı yaratmayı becerenlerdir. İçimizdeki dürtülerin bazılarını dile getirdiğimiz an, toplumu yaralamış oluruz ve bu yaraların kapanması da hiç kolay olmaz. Onları dile getirmeyip sürekli bastırdığımız zaman da bireysel akıl sağlığımızı yitirme tehlikesiyle karşı karşıya kalırız. Ritüeller, ben

ile ötekiler arasındaki ilişkileri düzenleyip, bir uzlaşma ortamı yaratırlar. Belli kurallar çerçevesinde yapılan, çoğu zaman da estetik açıdan etkileyici bir görselliği olan ritüellerdir bunlar. Gruptaki uyumu uzun bir süre korumak ve böylece de grubun kalıcılığını sağlamak için gerekli olan uzlaşmaların, huzur içinde yapılabildiği, bencil arzularımızın aynı anda hem kabul görüp hem de evcilleştirildiği bir alan oluştururlar.

2.

Bu tür bir alana ailenin sevilen bir üyesinin ölümünde uygulanan Yahudi ritüellerinde rastlarız. Yas tutan kişinin duyduğu acıdan dolayı topluluğa olan sorumluluklarını yerine getirmemesi tehlikesini dikkate alan ritüelleridir bunlar. Gruptan böyle bir durumda, sevdiği birinin ölümüyle sarsılmış kişinin duyduğu üzüntüyü tüm yoğunluğuyla ifade etmesi için uygun koşulları hazırlaması beklenir. Grup, bu kişinin zaman içinde hayatına dönüp yaşamaya kaldığı yerden devam etmesi için de sürekli artan bir baskıyı kibarca uygular.

Ölümü izleyen yedi günlük *şiva* döneminde, yaşanan duygusal felaketin yaratmış olduğu karmaşaya izin verilir; sonra daha denetimli olan otuz günlük dönem (*shloshim*) başlar, bu dönemde kişi birçok grup sorumluluğundan muaf tutulur; on iki ay boyunca süren üçüncü dönemde (*shneim asar chodesh*) yas tutan kişi, ölen kişiyi sinagogda ettiği dualarda anar. Ölümün üzerinden bir yıl geçip mezar taşındaki örtü kaldırıldıktan (*matzevah*), dualar okunduktan, sinagogda tekrar bir tören ve evde de bir toplantı düzenlendikten sonra, Yahudiliğin hayat ve toplulukla ilgili düşünceleri bir kez daha kesin bir biçimde kabul edilmiş olur.

3.

Cenazeler dışındaki çoğu dini topluluk ritüelinde, dışa vuran bir neşe yaşanır. Bu ritüeller, bolluk içinde bir yiyecek servisinin ya-

Üzüntü yıkıcı olmadan nasıl ifade edilebilir? İnsan birden kendi hayatından ve içinde yaşadığı toplumdan vazgeçmek ister. Bir babanın ölümünden bir yıl sonra Yahudi mezar taşının açılması.

pıldığı, hediyelerin alınıp verildiği, kadehlerin iyi dileklerle kaldırıldığı, huzurlu ve rahat bir havanın egemen olduğu salonlarda yapılır. Ancak o coşkunun altında başka bir şey vardır: Ritüelin tam da ortasında, insanlar bir üzüntü çekirdeğini kalplerinde hissederler; çünkü o anda topluluğun bir bütün olarak yaşamaya devam etmesi için kendilerinin özel bir niteliğini feda ettiklerinin farkına varırlar. Ritüel, aslında bir tür ödün verme törenidir, verilen ödünle yaşanan azalmanın huzurla hazmedilip tatlı bir şeye dönüştürüldüğü anların toplamıdır.

Katıldığımız düğün törenlerinin çoğunda bu tür kutlamaların, aynı zamanda cinsel özgürlükle bireysel merakların, çocuklar ile düzenli ve dengeli bir toplum hayatı için sona erdirilmesinin yarattığı bir üzüntüyü de açığa çıkardığını hissederiz. Artık geçmişte kalan bu özgürlükler ve meraklar karşılığında topluluk yeni evli çifte hediyeler sunar, onları etkili konuşmalar yaparak onurlandırır.

Yahudilerin Bar Mitzvah töreni, iç gerginlikleri yumuşatmayı amaçlayan, görünüşte çok neşeli olan ritüellerden biridir. Bu törende bir Yahudi erkek çocuğunun yetişkinliğe adım atması kutlanıyor gibi görünse de, çocuğun anne babasının onun olgunlaşması düşüncesine kendilerini alıştırmaya başlamaları da amaçlanır. Oğullarının doğumuyla başlayan çocuk büyütme döneminin sona ermesi, anne babanın karmaşık duygulara kapılmasına neden olabilir. Anne baba aynı zamanda -özellikle de baba- kendi yaşlanma süreçlerinin kısa bir zaman içinde hızlanacağını düşünür; yeni bir kuşakla aynı düzeye gelme ve sonra da o kuşak tarafından geçilme düşüncesi onlarda bir tür imrenme ve kızgınlık yaratır. Törene katılanlar anne ve babayı bir yandan çocuklarının edindiği dua okuma becerisi ve başarılar için samimiyetle kutlarken, bir yandan da çocuklarının yavaş yavaş kendilerinden ayrılmalarına izin vermeleri için de kibarca cesaretlendirirler.

Dinler, bizi duygularımızdan dolayı yaşadığımız sorunların hepsini kendi kendimize halletmek zorunda bırakmayarak çok

Üzülecek bir nokta olmasaydı kutlama ritüellerine gereksinim duyar mıydık? Bir Bar Mitzvah töreni, New York.

akıllıca bir şey yapmışlardır. Ruhumuzu umutsuzluğa, şehvete, kıskançlığa ya da aşırı bencilliğe teslim etmenin bizim için ne kadar kafa karıştırıcı ve küçültücü olduğunu çok iyi bilirler. Annemize ona çok kızdığımızı, oğlumuza onu kıskandığımızı ya da evlilik planları yaptığımız kişiye evlenmeyi istesek de evliliğin kendisinden aslında korktuğumuzu, kimseden ya da hiçbir şeyden yardım almadan tek başımıza itiraf etmenin kadar zor olduğunun farkındalar. İşte bu yüzden bizim için bu rahatsız edici duygularımızı uygun bir biçimde açığa çıkarabileceğimiz özel günler düzenlerler. Bize dualar ezberletir, ilahiler söyletir; tüm bu duaların ve ilahilerin aracılığıyla ruhumuzun karanlık bölgelerine ulaşmamızı sağlarlar.

Dinler, temelde şunu anlarlar: Bir topluluğun içinde yer almak, çok arzulanan, ancak hiç de kolay olmayan bir şeydir. Bu açıdan bakıldığında, topluluk ruhunun yitirilmesi üzerine toplumsal hayatın doğasında bulunan karanlık yanlara hiç değinmeyen duygusal yazılar kaleme alan seküler siyaset kuramcılarından çok daha bilge bir tutum içindeler. Dinler bize kibar olmayı, başkalarına saygı göstermeyi, sadık ve dengeli olmayı öğretirler, ancak arada bir bu özelliklerden sıyrılıp başka tür davranışlar içine girmemize izin vermezlerse ruhumuza zarar vereceklerine de bilirler. Bilgeliğin üst sınırlarında oldukları anlarda dinler, iyilik, inanç ve güzelliğin kendi karşıtlarıyla birlikte var olduğunu kabul ederler.

4.

Ortaçağ dönemindeki Hıristiyanlık bu ikiliği çok iyi anlamıştı. Yılın büyük bir bölümü boyunca vaazlarda ağırbaşlılığı, düzeni, ölçülülüğü, kardeşliği, dürüstlüğü, Tanrı sevgisini ve cinsel terbiyeyi telkin ederken, yılbaşında toplumsal ruhun kilitlerini açıp *festum fatuorum*'u, Çılgınlık Şöleni'ni başlatırdı. Dört gün boyunca sanki dünya tersine dönerdi: Rahipler sunağın üzerinde

Ruh sağlığımızı koruyabilmek için arada bir Luka'nın Ayak Tırnağı İncili'nden bir vaaz dinlemeliyiz. Ortaçağ Çılgınlık Şöleni'nin on dokuzuncu yüzyılda yapılmış bir illüstrasyonu.

zar atardı, 'Amin' demek yerine eşek gibi anırırlardı, kilisenin orta bölümünde içki içme yarışmaları düzenlerlerdi, Meryem Ana'ya Selam duası eşliğinde osururlardı, İncil'in parodisini yapan (Tavuk Götü İncili, Luka'nın Ayak Tırnağı İncili) uydurma vaazlar verirlerdi. Maşrapalarca *ale* içtikten sonra kutsal kitaplarını ellerinde ters tutar, bitkiler için dua eder, çan kulelerine tırmanıp oradan aşağıya işerlerdi. Eşeklerle 'evlenir', gömleklerinin önüne yün örgüsü, kocaman penisler bağlar, onları kabul eden her cinsiyetten kişiyle seks yapmaya çabalarlardı.

Bunların hiçbiri yalnızca şaka olarak görülmezdi. Kutsal bir etkinlikti bu, tüm yıl boyunca her şeyin doğru olarak işlemesini amaçlayan bir *parodia sacra* idi. Paris Teoloji Fakültesi'nde 1445'te piskoposlara Çılgınlık Şöleni'nin Hıristiyan Takvimi'nin önemli ve gerekli olaylarından biri olduğu şöyle açıklandı: 'İkinci doğamız olan ve her insanda bulunan çılgınlık yılda en azından bir kez açığa çıkıp, kendisini özgürce tatmin eder. Şarap fıçıları, arada bir açılıp içlerine hava girmezse patlarlar. Biz insanlar da bir fıçının içine beceriksizce hapsedilmiş varlıklarız, çılgınlığa belli günlerde izin vermemizin tek bir amacı vardır: O günlerden sonra Tanrı'nın hizmetine daha büyük bir şevkle dönmemizi sağlamak."

Bu konuşmadan çıkaracağımız ders şudur: Sorunsuz bir biçimde işleyen topluluklar yaratmak istiyorsak kendi doğamızı iyi tanımalıyız. Toplumdan uzak durmak isteyen, derin bir bencilliği arzulayan yıkıcı duygularımızı, tüm karanlıklarıyla kabul etmemiz gerekir. Çılgınlık ve ahlaksızlık olarak kabul edilen davranışları, toplumun dışına itip onların polis tarafından cezalandırılıp, ahlakçılar tarafından da aşağılanmasına izin vermemeliyiz. Kaosun yılda bir kez topluma egemen olmasını sağlamalı, böylece de seküler düzen içinde yaşayan yetişkinlerin hissettiği iki büyük baskıdan -mantıklı ve sadık olma zorunluluğundan- kısa bir süreliğine kurtulabileceğimiz fırsatları yaratmalıyız. Saçma sapan konuşabilmeli, paltolarımıza ortasından

penis sarkan kemerler takabilmeli, geceleyin verilen bir partiye katılıp mutluluk içinde yabancılarla rasgele cinsel ilişkiler yaşamalı, ertesi sabah bir gece önce benzer şeyler yaşamış olan sevgililerimizin yanına dönmeli, her iki taraf da gece olanların kendilerine yapılmış bir haksızlık olmadığını, yalnızca Çılgınlık Şöleni yüzünden bunların yaşandığını düşündüğünden huzur içinde hayatımıza devam etmeliyiz.

5.
Dinlerden yalnızca topluluk ruhunun güzel yönlerini öğrenmiyoruz. İyi bir topluluğun, bizim doğamızda topluluk içinde olmayı gerçekten istemeyen -ya da en azından onun düzenli yapısına sürekli uyum sağlamayı reddeden- bir parça olduğunu görüp, bunu rahatlıkla kabul ettiğini de öğreniyoruz. Günümüzde aşk şölenleri düzenleyebildiğimize göre kesinlikle çılgınlık şölenleri de düzenlemeliyiz.

Agape Restoranı'nda yılda bir düzenlenen rahatlama partisi.

III

Kibarlık

i. Liberterlik ve Paternalizm

1.

Bir yetişkin olduğumuzda kimse bizi artık resmi yollardan birbirimize karşı nazik olmamız konusunda uyarmaz. Batı siyasi düşüncesinin temel savlarından biri, başkalarının dırdırına, ahlakımızla ilgili olumsuz gözlemlere ya da otoritenin kaprislerine maruz kalmadan istediğimiz gibi yaşama özgürlüğüne sahip olmamızdır. Özgürlük bizim en üstün ve değerli siyasi erdemimizdir. Başkalarına nasıl davranacağımızı öğretmek, bizim için kibarlık ve nezaketle ilgili konuşmalar düzenlemek devletin görevlerinden biri değildir. Modern siyasete, hem sağ hem de sol görüşlere, bugün liberter ideoloji adını verdiğimiz özgürlükçü bakış açısı egemendir.

Müdahaleci olmayan bu anlayışı açık bir dille ilk kez anlatıp savunanların başında gelen John Stuart Mill, 1859 tarihli *Özgürlük Üzerine* adlı kitabında şöyle der: 'Uygar bir toplumun herhangi bir bireyi üzerinde, onun onayı olmadan uygulanabilecek haklı baskının tek bir amacı vardır: onu başkalarına zarar vermekten alıkoymak. Onun kendi fiziksel ya da ahlaki iyiliğini korumak, ona baskı uygulamak için yeterli bir amaç değildir.'

Bu durumda devlet, halkının iç huzurunu artırma ya da birbirlerine davranışlarını düzeltme konusunda herhangi bir adım atamayacağını iyice anlamış olur. Halkının zayıf yönleriyle ilgili yorum yapmaz, bu yönleri hiç eleştirmez; çünkü liberterlerin en çok nefret ettikleri o kötü devlet türüne, kendisini insanların dadısı olarak gören devlet türüne dönmekten çok korkar.

2.

Öte yandan dinler, hayatı düzenleme konusunda her zaman çok daha istekli olmuşlardır. Bir topluluğun üyelerinin birbirlerine nasıl davranması gerektiğini çok ayrıntılı bir biçimde belirleyip anlatmaktan çekinmemişlerdir.

Yahudiliği düşünün örneğin. Yahudi yasalarını anlatan Mishnah ile modern anayasalar arasında çok sayıda benzerlik vardır. Hırsızlık yapmayı, toplumsal düzeni bozmayı ya da savaş sırasında düşmana karşı orantısız güç kullanmayı yasaklayan buyruklar, seküler yasaları anımsatır.

Ancak bu buyrukların büyük bir çoğunluğu, liberter bir siyasi ideolojinin insan hayatının gizliliği olarak gördüğü alanlara etkili bir biçimde müdahale etmekten kaçınmaz. Dini buyruklarda, aile bireylerine, iş arkadaşlarımıza, yabancılara, hatta hayvanlara nasıl davranmamız gerektiği en ince ayrıntısına varana dek betimlenir. Bu buyrukların yer aldığı kitap, yemeğe oturmadan önce keçilerimizin ve develerimizin karınlarını doyurmamızı, bir günü aşan bir seyahate çıkmadan önce anne babamız- dan izin almamızı, her ilkbaharda çevremizdeki dul kalmış kişileri akşam yemeğine davet etmemizi, hasat zamanında zeytin ağaçlarımızı yalnızca bir kez sallayıp üzerinde kalanları yetimlere ve fakirlere bırakmamızı söyler. Bu tür öğütlere ek olarak ne kadar sıklıkta seks yapacağımızı da belirleyen buyruklar vardır; erkeklere Tanrı nezdinde saptanmış görevlerinin arasında karılarıyla düzenli olarak seks yapmak olduğu söylenir, söz konusu düzenli seksin sıklığı erkeklerin iş hayatlarıyla doğrudan orantılı biçimde belirlenir: 'Çalışmayan erkekler her gün. Gündelik işçiler haftada iki kez. Eşek sürenler haftada bir kez. Deve sürenler ayda bir kez. Denizciler altı ayda bir' (Mishnah, Ketubah, 5:6).

Yahudi Yasa Kitabı, hırsızlık yapmanın yanlış olduğunu belirtmekle kalmaz, eşek süren bir erkeğin karısıyla haftada bir kez seks yapması gerektiğini de söyler. Musa, Yasa Tablet'lerini alıyor, bir Fransız İncili'nden, 834 dolayları.

3.

Liberterliğin teorisyenleri, eşin cinsel arzularını tatmin etmenin, zeytinleri cömertçe başkalarına bırakmanın, büyükleri seyahat planlarından haberdar etmenin çok hoş davranışlar olduğunu kuşkusuz kabul edeceklerdir. Ancak bu tür benimsenmesi ümit edilen hoş davranışları, birer yasaya dönüştürmeye yönelik paternalist herhangi bir çabayı garipsemekle kalmayıp, böyle bir çabanın kirli amaçlara hizmet ettiğini düşüneceklerdir. Liberter dünya görüşüne göre, köpeğin karnını doyurmak ve dulları yemeğe davet etmek bireyin vicdanına kalmış davranış biçimleridir; topluluğun bu konularda baskıyla değer yargıları oluşturup onları insanlara kabul ettirmesi düşünülemez.

Seküler toplumdaki liberter bakış açısında, yasaların denetiminde olan davranışlarla bireyin kişisel ahlakının denetiminde olan davranışlar arasında kesin bir çizgi vardır. Bir vatandaşın hayatına ya da mallarına zarar gelmesini önleme işini, parlamento, polis, mahkemeler ve hapishaneler üstlenir; ama doğrudan birinin hayatına ya da malına zarar vermeyen, daha karmaşık olan kötü davranışlara yönelme ya da bu tür davranışları cezalandırma bireyin vicdanının sınırları içinde kalan konulardır. Birinin öküzü çalındığında bu duruma polis müdahale eder ve bir soruşturma başlatır; ancak birinin ruhu yirmi yıl boyunca yatak odasında ilgi görmemekten incindiğinde polis devreye girmez.

Özel konulara karışmaktan kaçınmanın temelinde kayıtsızlık olduğu kadar şüphecilik de vardır. Özel konulara karışılmaz, çünkü bırakın erdemli davranışları akıllıca hazırlanmış bir plan içinde başarıyla başkalarına telkin etmeyi, erdemli davranışın tam olarak ne olduğunu belirleme konumunda değildir hiç kimse. Etik seçimlerin doğasında var olan karmaşıklığın farkında olan liberterler, çok az sayıda davranışın sınırları iyi çizilmiş doğru ve yanlış davranış kategorilerine yerleştirilebildiğini rahatlıkla görürler. Bir tarafın doğruluğundan hiç şüphe etmediği

bir durum, öteki taraf için kültür-temelli önyargılardan kaynaklanan bir durum olmaktan öteye gitmeyebilir. Dinlerin yüzyıllar boyunca kendi belirledikleri davranışların doğru olduğundan hiç şüphe etmemeleri, liberterlerin körü körüne inancın yol açtığı tehlikeler karşısında hayrete kapılmalarına neden olmuştur. Saf ahlakçılıktan duyulan tiksinti, kamusal alanda ahlak konuşmaları yapılmasını yasaklamıştır. Başkalarının davranışlarını sorgulama isteği, şuna benzer bir yanıt geleceği endişesiyle törpülenir: Sen kimsin ki bana ne yapmam gerektiğini söylüyorsun?

4.

Ancak tek bir alan söz konusu olduğunda birdenbire tarafsızlığı değil de ahlaki müdahaleyi yeğleriz; bu alan birçoğumuzun gündelik hayatının en önemli alanıdır ve onun yanında öteki alanların hepsi birer ayrıntıya dönüşür: çocuklarımızı yetiştirme meselesi.

Çocuğu olanlar, kaçınılmaz olarak onun hayatına müdahale ederler; çünkü onun büyüyünce sadece yasalara uyan bir vatandaş olmasını değil de, aynı zamanda *hoş* biri olmasını da isterler -sevgililerine karşı düşünceli ve ilgili, yetimlere karşı cömert ruhlu, amaçlarına ulaşmak konusunda kararlı, tembellik ya da kendine acıma kuyusuna düşmeyecek kadar aklı başında biri. Anne babaların çocuklarına verdikleri öğütler, Yahudilerin kitabı Mishnah'ta yazanlarla uzunluk ve yoğunluk bakımından rahatlıkla rekabet edebilir.

Liberterliğin teorisyenlerinin siyasi alanda yanıtlamakta zorlandıkları aynı iki soruya -'Sen kimsin ki bana ne yapmam gerektiğini söylüyorsun?' ile 'Neyin doğru olduğunu sen nasıl biliyorsun?'- anne babalar mantıklı yanıtlar bulmakta neredeyse hiç zorlanmazlar. Çocuklarının o anki isteklerini (kulakları sağır eden çığlıklar eşliğinde) yerine getirmemiş olsalar da, çocuklarını, eğer mantıkları ve kendilerini denetleme becerileri tam olarak gelişmiş olsaydı kendi istekleriyle uyacakları, belli normlara

uygun biçimde davranmaya ikna etmenin doğru olduğundan hiç şüphe etmezler.

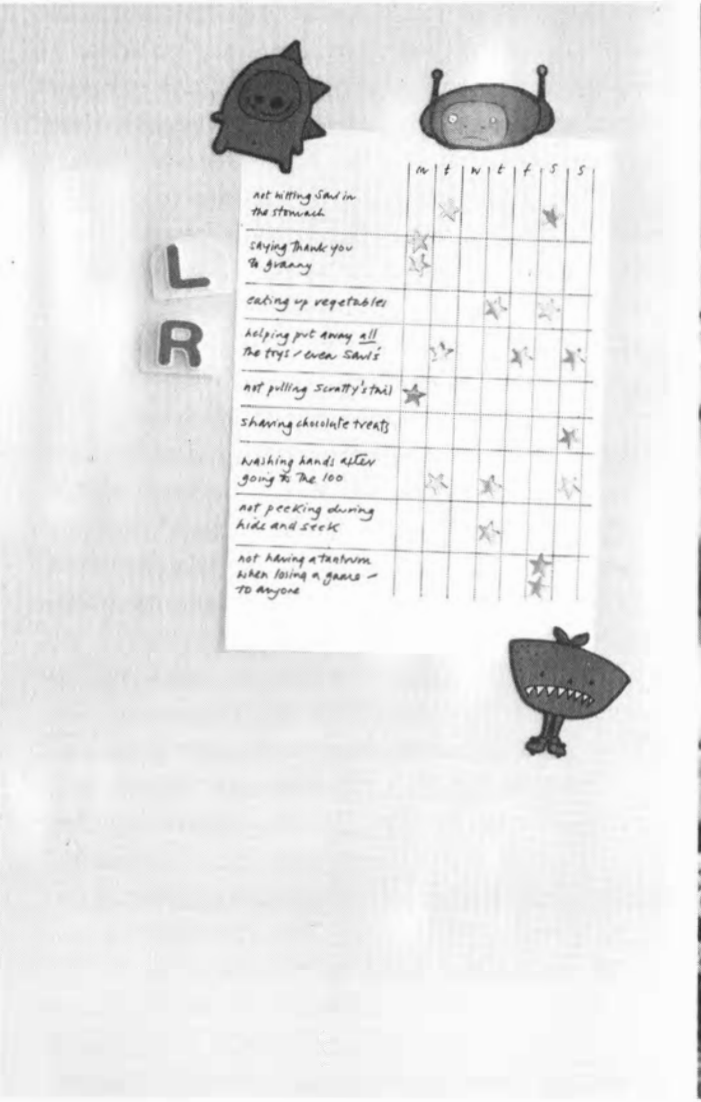
Bu davranışı benimseyen anne babaların evlerinde paternalizmi seçmiş olmaları, tüm etik şüphelerinden vazgeçtikleri anlamına gelmez. Bazı daha büyük ölçekli konular söz konusu olduğunda -örneğin, yirmi dört haftayı geçmiş ceninler kürtajla alınabilir mi- kararsız olmanın son derece mantıklı olduğunu düşünürken, küçük konular söz konusu olduğunda, erkek kardeşin suratına yumruk atmak ya da yatak odasının tavanını elma suyu sıçratarak renklendirmek gibi, hangi tavrı benimsemeleri gerektiğinden çok emin görünürler.

Anne babalar söylediklerini bir nesne halinde somutlaştırmak adına ev içinde izlenmesi gereken, karmaşık kuralların listesini içeren bir yıldız tablosu hazırlarlar (bunu da genellikle buzdolabının kapağına ya da kilerin kapısına asarlar). Yıldız tablosunda çocuklarından bekledikleri özel davranış biçimleri ve bu davranışların karşılığında verecekleri ödüller tüm ayrıntılarıyla yazılıdır.

Bu tablolar sayesinde çocukların davranışlarının dikkat çekecek kadar düzeldiğini (çocuklarının daha da uygunsuz olan kendi dürtülerinin yönlendirilmesi sonucu dünyaya gelmiş olmasından kaynaklanan çelişkilerle dolu tatminle birlikte) fark eden liberter yetişkinler, bu tür bir yıldız tablosunun kendileri için de yararlı olabileceğini, bunu tamamen saçma buldukları için hafifçe gülümseyerek, söylemekten kendilerini alamazlar; çünkü duvara yapıştırılmış bu tablo sayesinde kendi tuhaflıklarını da denetim altına alabileceklerini düşünürler.

5.

Yetişkin yıldız tablosunu başlangıçta saçma bir düşünce gibi görsek de onun yine de yararlı olabileceğini varsayarız, çünkü olgun anlarımızda çok sayıda kusurumuz olduğunu ve sık sık

Liberterliği kesin olarak benimsemiş anne babalar bile dört yaşındaki çocukları için bir yıldız tablosunun gerekli olduğunu düşünürler.

çocuksu davranışlara kapıldığımızı fark ederiz. Yapmayı istediğimiz, ama bir türlü yapmadığımız o kadar çok şey vardır ki... Kalbimizde doğru olduğunu bildiğimiz, ancak günlük hayatımızda benimsemediğimiz o kadar çok davranış biçimi var ki... Ancak özgürlükle kafayı bozmuş günümüz dünyasında bize iyi davranışlara yönelmemizi söylemeye cesaret edebilecek çok ama çok az ses var.

Aslında bu seslerden bize şu basit şeyleri söylemelerini bekliyoruz: Çevrenizdekileri affedin, hemen öfkeye kapılmayın, olaylara başkalarının açısından da bakmaya çalışın, yaşadığınız dramları doğru değerlendirmeyi deneyin, vb. Kibarlık konusunda herhangi bir kuşkuya yer bırakmayacak biçimde her zaman bilgili olan, basit uyarıcılarla harekete geçen, açık sözlü varlıklar olduğumuzu düşündüğümüz an, kendimizi olduğumuzdan çok daha bilge görmeye başlamışız demektir. Asıl bilgeliğe, çocuklara ve evcil hayvanlara doğallıkla verilen kibarlık eğitiminin katı, temel kurallarına sıklıkla ihtiyaç duyan basit varlıklar olduğumuzu kabul ederek ulaşabiliriz.

Bilgeliğe erişmemizi engelleyen gerçek tehlikeler, liberterlerin zihinlerindeki tehlikelerden çok farklıdır. Gelişmiş toplumların çoğunda özgürlük sorunu diye bir şey yoktur. Atalarımızın son üç yüzyıl boyunca çabalayıp elde ettikleri özgürlükle ne yapacağımızı bilemiyor oluşumuz asıl tehlikeyi yaratıyor bugün. İstediğimiz her şeyi yapmakta özgür bırakılmaktan bıktık artık, çünkü bu özgürlüğü bilgece değerlendirme becerisine sahip değiliz. Görüşlerine karşı çıktığımız ve bir an önce kurtulmak istediğimiz paternalist otoritelerin insafına bırakılmış olmak değil asıl sorunumuz. Tehlike başka bir yönden geliyor: Otoritelerle aramıza yeterli mesafeyi koyduğumuz dönemlerde hiç de hoşumuza gitmeyen, ancak bir yandan da çok cazip bulduğumuz kimi şeylerin çağrısına hayır diyemiyoruz; ahlak anlayışımızdan kuşkuya kapılıp kendimizden iğrenerek istemediğimiz, ancak

karşı da koyamadığımız o cazip ama kötü şeylerin peşinden gidiyoruz. Böyle durumlarda kişiliğimizin olgun tarafı, önemli bulduğumuz ilkelerimizin üstünde tepinen, en saygı duyduğumuz davranış biçimlerini yok sayan çocuk tarafımızı üzüntü içinde izler. Kalbimizin derinliklerinde birinin ortaya çıkıp bizi kendimizden kurtarmasını isteriz.

Arada bir bize düzgün davranmamız gerektiğini anımsatacak paternalist bir sesi, doğru tanımıyla ele aldığımız 'özgürlük'e bir müdahale olarak görmek zorunda değiliz. Gerçek özgürlük, insanın tamamen kendi kendine bırakılması anlamına gelmez ve belli kuralların yol arkadaşlığı ve rehberliğiyle birlikte de rahatlıkla varlığını sürdürebilir.

Modern evlilikler, belli bir ahlakın dayatılmamasından kaynaklanan sorunlar için iyi bir test alanı oluştururlar. Evliliğe bireysel olarak en iyi niyetlerimizle ve toplumdan aldığımız azami düzeydeki bir destekle başlarız. Bütün gözler bizim üzerimizdedir: Ailelerimiz, arkadaşlarımız, devlet görevlileri mutluluk içinde doğru davranışlarda bulunan bir çift olmamız için gerekli desteği bize vermişlerdir. Ancak evlendikten çok kısa bir süre sonra düğün hediyelerimiz ve çelişkili doğamızla baş başa kalırız; zayıf iradeli yaratıklar olduğumuz için de samimi duygularla daha yeni yaptığımız bu sözleşme temelinden sarsılmaya başlar. Baş döndürücü romantik arzularla kurulan bir ilişki fazlasıyla kırılgan olur. Kısa bir zaman sonra birbirimize çok düşüncesiz davranmaya, hatta yalan söylemeye başlarız. O kadar kabalaşırız ki bu yeni halimiz karşısında şaşkınlığa kapılırız. Hem sahtekâr hem de kindar biri olur çıkarız.

Hafta sonu bizi görmeye gelen arkadaşlarımızı daha uzun oturmaları için ikna etmeye çalışırız, çünkü onların bize sevgi dolu bakışları, dünyanın bir zamanlar bir çift olarak bize beslediği ümitleri anımsatır. Aynı anda ruhumuzun derinliklerinde acı çektiğimizi de çok iyi biliriz, davranışlarımızı değiştirip bir

çaba göstermemizi söyleyecek kimse yoktur çevremizde. Dinler, bu durumun farkındadır. İyiliği korumaya çalışırlar sürekli; insanın kendisini dinleyecek bir varlığa sahip olması çok güzel bir şeydir. İnanç sistemleri, evliliklerimizin başlangıç törenlerinde bize çok sayıda tanık sağlar ve kutsal varlıklar olan bu tanıklara da sürekli tetikte olarak bizim yanımızda bulunma görevini verirler. Bu tür bir sürekli gözetlenme düşüncesi başlangıçta rahatsız edici olsa da, en doğru ve iyi davranışları benimsememizi bekleyen birinin bizi sürekli izlemesi hayatımız boyunca kendimizi güvende hissetmemizi sağlayabilir. Davranışlarımızın yalnızca bizi ilgilendirmediğini düşünüp başka bir varlığın da davranışlarımızı izlediğini hissetmek rahatlatıcı olabilir, böylece iyi bir davranışta bulunmak gibi önemli ve anlık bir çabayı çok zorlanmadan gösterebiliriz.

6.

Liberterler, bu tür bir davranış rehberliğinden teorik olarak yararlanmanın mümkün olduğunu kabul ederler, ancak bu rehberliği insanların hizmetine sunmanın mümkün olmadığını da söylerler, çünkü artık hangi davranışın iyi, hangisinin kötü olduğunu bilen tek bir kişi bile yoktur. Bunu hiçbirimiz bilemeyiz artık, ne de olsa o baştan çıkartıcı, çarpıcı aforizmanın da söylediği gibi Tanrı ölmüştür.

Modern ahlak düşüncesi, inançlarda yaşanan çöküşün kendimiz için sağlam bir etik çerçeve çizme gücümüze bir daha düzeltilemeyecek bir zarar verdiği görüşünü genel olarak kabul eder. Ateist bir zihin yapısının oluşturduğu bu görüşün temelinde, tuhaf ve manasız bir biçimde dini bakış açısı da bulunur: Tanrı'nın günümüzdeki *yokluğunun* ahlak ilkelerimizi sarstığını kabul etmek için öncelikle Tanrı'nın*bir zamanlar* bir biçimde var olduğuna ve bu yüzden de ahlakımızı temelde doğaüstü dayanakları olan ilkelerin oluşturduğuna inanmamız gerekir.

Ancak Tanrı'yı bir düşünce olarak bizim yarattığımızı varsaydığımızda bu görüş hızla bir totolojiye dönüşür: Doğaüstü varlıkların koyduğu düşünülen etik kuralları, söz konusu doğaüstü varlıkları bizim fazlasıyla insan olan atalarımızın yarattığını biliyorsak neden önemseyelim ki?

Dinlerdeki etiğin temelinde, ilk insan topluluklarının üyelerinin şiddete olan eğilimlerini denetim altına alma ve onları şiddetin tam karşıtı olan uyum ve affedicilik ile tanıştırma gibi pragmatik gereksinimlerin olduğu açıktır. Dini ahlak, işte bu türdeki uyarı kurallarıyla oluştu ve sonra da gökyüzüne gönderilip madden var olmayan, o yüce biçimleriyle yeniden dünyaya yansıtıldı. Anlayışlı ve sabırlı bir insan olma konusundaki öğütler, toplumların bölünmesini ve kendi kendilerini yok etmelerini önleyebilecek nitelikler olarak görüldükleri için verildiler. Bu tür kurallar hayatta kalmamız için o kadar önemliydiler ki binlerce yıl boyunca bu kuralları biz insanların koyduğunu kabul etmeye cesaret edemedik, bunu yaparsak kuralların eleştirel bir bakış açısıyla incelenip saygısızca çiğnenmesini engelleyemeyiz diye korktuk. Ahlakı gökyüzünden indirilmiş gibi görmeyi, onun yalanlarımız ve zaaflarımızla parçalanmasını önlemek için yeğledik.

Ahlak kurallarını kutsal ruhlardan bağımsız düşünebildiğimiz bugünlerde, bu kurallardan kurtulmak için geçerli hiçbir nedenimiz yok aslında. Bizim öyle olmamızı isteyen bir Tanrı'nın olduğuna bugün inanmasak bile, anlayışlı ve adil olmak için hâlâ cesaretlendirilmeye gereksinim duyuyoruz. Artık davranışlarımızı düzeltmek için cehennem korkusu ya da cennet vaadi ile kandırılmamıza gerek yok; yalnızca bir zamanlar doğaüstü varlıkların bizden istediğini düşündüğümüz yaşam biçiminin aynısını, bugün yalnızca kendimiz istediğimiz -benliğimizin en olgun ve mantıklı parçası (yaşadığımız ruhsal krizler ve saplantılarımızın karanlığı içinde sık sık kaybolan o parça) istediği- için benimsememiz gerektiğini anımsamamız gerekiyor. Batıl inanç-

İçimizde bir yerlerde doğru olduğunu bildiğimiz şeyleri yapmamızı bizi korkutarak engelleyecek kavramlar bulmak zorundaydık: *Cehennem İşkenceleri*, Fransız işlemeli elyazması, 1454 dolayları.

tan mantığa uzanan çalkantılı bir evrim geçiren ahlak bugün, kendi ahlak kurallarımızın yazarının yine kendimiz olduğunu anlamamızı sağlamalıdır.

7.

Davranışlarımız konusunda verilecek öğütleri kabul etmemiz için kuşkusuz bu öğütlerin tonunun da uygun olması gerekir. Dinlerdeki kabul edilmesi en zor tutumlardan biri, din adamlarının konuşmalarında insanlara yalnızca kendileri olgunluğa ve ahlaki otoriteye sahipmiş gibi seslenmeleridir. Ancak Hıristiyanlık, çocuk-yetişkin ikiliğini görmezden gelip, hepimizin aslında kişiliğini oluşturamamış, bir türlü olgunlaşamamış, kolayca baştan çıkan, günah işlemeye eğilimli, çocuksu varlıklar olduğumuzu ileri sürdüğü zaman ona kapılmaktan kendimizi alamayız. Doğru ve yanlış davranışların tümünü çok iyi bilen kişilerin erdem ve ahlaksızlıkla ilgili verdikleri dersleri daha kolay anlayıp içselleştiririz. İlk Günah düşüncesinin büyüsü de bu nedenle hiç azalmaz ve insan hayatlarına iyi yöndeki dokunuşları da devam eder.

Yahudi-Hıristiyan düşünce geleneği, daha iyi bir insan olmak için kendimizi değiştirmemizin önündeki en önemli engelin, artık kurtarılması mümkün olmayan, çok kötü insanlar olduğumuzu düşündüğümüz için kendimizi içinde bulduğumuz suçluluk duygusuyla bezenmiş o yalnızlık hali olduğunu dönem dönem özellikle vurgulamıştır. Bu iki din, hiçbir istisna olmadan hepimizin rahatsız edici hatalar yapmış insanlar olduğumuzu büyük bir soğukkanlılıkla yineleyip durmuştur. 'Gör, suç içinde doğdum ben; günah içinde annem bana hamile kaldı,' diye kükrer Eski Ahit (Mezmur 51); aynı düşünce Yeni Ahit'te de karşılığını bulur: 'Günah bir insan aracılığıyla, ölüm de günah aracılığıyla dünyaya girdi; ölüm yayıldı böylece tüm insanların arasına, çünkü onların hepsi günah işledi' (Romalılar 5:12).

Ancak insanın bu karanlığının açıklanması, modern kötümserliğin sıklıkla iddia ettiği gibi varılan en son nokta değildir. Başkalarını hayal kırıklığına uğratmak, hırsızlık yapmak, hakaret etmek, başkalarını bencilce yok saymak, onlara ihanet etmek konularında kolayca baştan çıktığımız herhangi bir kuşkuya yer bırakmadan kabul edilir. Bu tür güçlü baştan çıkarmalar yaşayıp yaşamadığımız değildir asıl mesele, onlara arada bir de olsa karşı koymayı becerip beceremediğimiz üzerine düşünmemiz gerekir.

İlk Günah öğretisi, kendimizde görüp rahatsız olduğumuz hataların, insana özgü, kaçınılması mümkün olmayan hatalar olduğunu göstererek bizi ahlaki iyileşmeye doğru yönlendirir. Böylece hatalarımızı samimiyetle kabul edebilir ve onları düzeltmek için gözle görünür bir çabaya girebiliriz. Bu öğreti, daha az üzüntü ve pişmanlık duymak için davranışlarımızı düzeltmeye çalışırken kendimizle ilgili utanç duygusunun işimizi hiç ama hiç kolaylaştırmayacağının farkındadır. Aydınlanmacı düşünürler ise, insanın özünde doğal bir iyilik taşıdığını açıklayarak bize yardımcı olduklarına inandılar. Ancak özümüzde iyi insanlar olduğumuzu ve istersek bu iyiliği koruyabileceğimizi sürekli duymak, ulaşılması imkânsız olan o doğru insan seviyesine ulaşmak için çabalarken başarısız olduğumuzda derin bir üzüntüye kapılmamıza neden olur. Evrensel günahkârlık itirafları, erdeme doğru ilk adımlarımızı atmamız için daha iyi bir başlangıç noktası oluştururlar.

İlk Günah öğretisi, demokratik bir çağda ahlak öğütleri verme hakkını kimin elinde bulundurduğu sorusuna da yanıt verir. İnançlı biri, 'Sen kimsin ki bana nasıl yaşamam gerektiğini söylüyorsun?' sorusundaki öfkeyi verdiği şu yanıtla rahatlıkla yatıştırır: 'Günahkâr bir kardeşinim sadece.' Hepimiz aynı atadan, Cennet Bahçesi'nden kovulmuş Adem'den geliyoruz ve benzer endişelerimizle, günaha çağıran baştan çıkarıcılara karşı koyma güçsüzlüğümüzle, sevgiye duyduğumuz açlıkla ve doğru insan olmak için arada bir kapıldığımız yoğun arzuyla dünya üzerinde kıvranıp duruyoruz.

8.

İnsanların birlikte huzur içinde iyi bir hayat sürmelerini sağlayacak düzenle ilgili her türlü soruyu yanıtlayacak, kesinliği kuşku götürmeyen, iyi davranış kurallarını hiçbir zaman belirleyemeyeceğiz. Ancak bu konuda kesin bir görüş birliğine varılmamış olması, bizi böyle bir düzenin teorik olarak varlığını araştırmaktan ve bu varlığı hayata geçirmeye çabalamaktan alıkoymamalı.

İnsanlara rehberlik etmesi düşünülen erdem ve ahlaksızlık listesinin her kişi için ayrı ayrı hazırlanmasının bir gereklilik olmasına, hepimizin aptallığın ve kindarlığın dünyasına birbirine şaşırtıcı derecede benzemeyen apayrı yolları izleyip düşmemize rağmen ahlak eğitimine her zaman öncelik verilmelidir.

Yahudi-Hıristiyan geleneğinin iyi davranış konusundaki görüşlerinden çıkarabileceğimiz tek genel yaklaşım, dikkatimizi öncelikle görece olarak küçük çaplı olan, çok da önemli görülmeyen yanlış davranış biçimlerine yöneltmenin bize yararı olduğudur. Zihnin o kadar da karmaşık olmayan, yüzeysel bir rahatsızlığı olarak kabul edilen kibri, Hıristiyanlık dikkate almakta sakınca görmemiştir, tıpkı evli çiftlerin ne kadar sıklıkta cinsel ilişki yaşamaları gerektiğiyle ilgili öğüt vermenin manasız ve gereksiz olacağını düşünmeyen Yahudilik gibi.

Modern devletin kurallarıyla hayatımıza ne kadar geç ve yavaş müdahale ettiğini düşünün. Artık iş işten geçtiğinde, elimize silahı aldığımızda, para çaldığımızda, çocuklarımıza yalan söylediğimizde ya da eşimizi balkondan attığımızda hayatımıza giriveriyor. Büyük suçları doğuran küçük tacizler üzerine hiç düşünmüyor. Yahudi-Hıristiyan ahlakının önemli başarısı, insanlığın yalnızca görünürdeki o büyük ahlaksızlıklarını değil, başka kötü davranışlarını da kapsamasıdır. Bu ahlak verdiği öğütlerle, günlük hayatı çirkinleştiren ve büyük suçları hazırlayan sıradan zalimlikleri ve kötü muameleleri de ortadan kaldır-

mayı amaçlıyor. Kabalığın ve duygusal aşağılamanın, iyi bir hayat süren bir toplumda tıpkı hırsızlığın ve cinayetin yaptığı gibi korkunç bir yozlaşmaya yol açabileceğini biliyor.

On Emir, insanın başkalarına şiddet göstermesini engellemek için atılan ilk adımlardan biridir. Talmud'un emirlerinde ve Ortaçağ'da Hıristiyanların erdemli ve ahlaksız davranışlar listelerinde, küçük ve önemsiz olduğu düşünülen, ancak en az büyükler kadar hainlik içeren, patlamaya hazır olan kötü davranışlara da yer verildiğini görürüz. İnsan öldürmenin ve para çalmanın yanlış olduğunu söylemek kolaydır; ancak birine aşağılayıcı laflar etmenin ya da cinsel açıdan onunla hiç ilgilenmemenin sonuçlarıyla ilgili ahlaki uyarıda bulunmak için zengin ve zeki bir hayal dünyası gerekir.

Öfke

Değişkenlik

Kıskançlık

Ilımlılık

Cesaret

Yardımseverlik

Giotto, *Erdemli* ve *Erdemsiz Davranışlar*, Scrovegni Şapeli, Padova, 1304.

ii. Ahlaki Değerleri Öne Çıkarma

1.

Hıristiyanlık, insanların birbirlerine hatalarını anlatıp davranışlarını düzeltmenin bir yolu olduğunu görmelerini sağlayan ahlak ortamları oluşturmakta hiçbir sakınca görmedi.

Yetişkinler ile çocuklar arasında bir fark görmediği için de inananlara doğru yönü göstermeyi amaçlayan, yıldız tablosuna benzer araçlar kullanmaktan da çekinmedi. Bunların en başarılı olanlarından biri Padova'daki Scrovegni Kilisesi'nin kemerli tuğla tavanının altında bulunur.

On dördüncü yüzyılın başında Floransalı ressam Giotto'dan kilisenin duvarlarını bir dizi freskle süslemesini istendi: Duvarlardaki toplam on dört yuvanın her birine farklı bir erdemi ya da ahlaksızlığı temsil eden bir portre yapılacaktı. Kilisenin orta bölümüne en yakın olan, sağ taraftaki yuvaya Giotto ana erdemler adı verilen erdemleri çizdi: Sağduyu, Cesaret, Ilımlılık ve Adalet. Hemen onlardan sonra Hıristiyan erdemleri geldi: İnanç, Yardımseverlik ve Umut. Bunların karşısında ise benzer bir düzen içinde ahlak eksikliğine işaret eden duygular vardır: Çılgınlık, Değişkenlik, Öfke, Adaletsizlik, Sadakatsizlik, Kıskançlık ve Ümitsizlik. Fresklere bakanlarda hayranlık uyandırıp kalplerindeki suçluluk duygularını harekete geçirmek için ressam bu soyut başlıkların her birine bir insan portesi ekleyerek onları kişileştirmiştir. Öfke, bakışlarını kızgın bir kendine acıma duygusuyla gökyüzüne sabitleyip giysilerini parçalarken resmedilmiş; iki yuva sonra gelen Sadakatsizlik ise güven vermeyen, şaşı gözleriyle önüne bakarken çizilmiş. Kilisedekilerden istenen ise, Tanrı yıldızlarla dolu, kutsal gökyüzünden onları izlerken tahta sıralara oturup hangi erdemlere sahip olduklarını ve hangi ahlak eksikliğinin pençesine düştüklerini düşünmeleridir.

Giotto'nun yıldız tablosunun ait olduğu dini gelenek, insanın nasıl davranması gerektiğini göstermekten ve iyi olan ile kötü olanı kesin bir biçimde ayırmaktan rahatsızlık duymuyordu. Erdemli ve erdemsiz davranışların betimlendiği resimlere her yerde -İncillerin arka kapaklarında, dua kitaplarında, kiliselerin ve kamu binalarının duvarlarında- rastlamak mümkündü; bu resimler çok net ifade edilmiş didaktik bir işlevi, inananların hayatlarını doğru noktalara yönlendirmelerini sağlayacak bir pergel işlevini yerine getiriyordu.

2.

Ahlaki değerleri öne çıkaran bir ortam yaratma arzusu duyan Hıristiyanların tersine liberter kuramcılar, kamu alanında tarafsızlığın egemen olması gerektiğini savundular. Binalarımızın duvarlarında ya da kitaplarımızın sayfalarında kibar olmayı anımsatan alıntılara ya da resimlere yer yoktur. Bu tür uyarılar, bizim fazlasıyla yüceltilmiş 'özgürlük' anlayışımıza yapılan sert müdahaleler olarak görülür.

Özgürlüğün tek başına, dürtülerle hareket eden, değişken yapımız göz önüne alındığında bizim en derinlerdeki arzularımızı tatmin etmekte yetersiz kaldığını gördük. Şimdi de kamu alanlarımızın tarafsız olmaktan çok uzak olduklarını kabul etmemiz gerekiyor. Bu alanlar -bir caddeye şöyle bir göz attığımızda hemen fark edeceğimiz gibi- ticari mesajlarla dolular. Bizi istediğimiz tercihi yapmak konusunda özgür bırakmayı en önemli amacı olarak gören toplumlarda bile zihnimiz belli yönlere biz hiç farkında olmadan çekilir. Reklam ajansları, kimi zaman sahte bir tevazu içinde reklamların tam olarak *işe yaramadıklarını* söylerler. Yetişkinler olarak bizler güzel fotoğraflarla kaplı bir duvar ilanına ya da kataloga baktığımız an mantığımızı devre dışı bırakmayız. Çocukların bu konuda biraz daha iradesiz oldukları ve televizyonda akşamları sekizden önce yayınlanan reklam ku-

şaklarından, olur da bir oyuncak treni ya da gazlı içeceği delicesine tuttururlar diye, korunmaları gerektiği söylenir. Ancak yetişkinler, günün ve gecenin her saatinde her yerden onlara ulaşan, sanatsal bir albeni içinde sunulan, sonsuz çeşitlilikteki reklamlara kapılıp, kişisel değerlerini ya da tüketim alışkanlıklarını değiştiremeyecek kadar aklı başında ve denetimlidirler.

Yetişkinlerle çocuklar arasındaki bu ayrımın, satın alma davranışları bağlamında incelendiğinde rahatlıkla sorgulanabilir olduğu açığa çıkar. Aslında küçük büyük hepimizin, reklamlardan yükselen davetkâr çağrılar karşısında eski alışkanlıklarımızı korumak için yeterli gücü kendimizde bulamadığımız zamanlar oluyor. Kapısında gerçeğinin tıpkısı bir köpek kulübesi olan oyuncak bir çiftlikten üç yaşındaki bir çocuk nasıl büyüleniyorsa, farklı maşaları ve ızgaraları olan bir mangal seti de aynı etkiyi kırk yaşındaki bir yetişkinde yaratıyor.

3.

Ateistler genellikle dinin egemen olduğu toplumlarda çok fazla propaganda yapıldığını düşünüp bu toplumların bireylerine acırlar; ancak böyle yaparak seküler toplumlardaki, en az dini kurallarla yönetilen toplumlardaki kadar güçlü ve sürekli olan dua çağrılarını göz ardı etmiş olurlar. Tam anlamıyla liberter olan bir devlet, vatandaşlarına ulaşan mesajların yalnızca ticari olmasını engellemek ve bu mesajların bütünsel bir gelişmeye hizmet etmesini sağlamak için çabalamak zorundadır. Giotto'nun fresklerinin yarattığı duyguları vermek isteyen, bir tür bütünselliği amaçlayan bu mesajlar, hayranlık duyduğumuz ama aynı zamanda kendimize hiç dert de etmeden yok saydığımız asil davranış biçimlerini anımsamamızı sağlarlar.

Felsefeci diye bilinen birinin yazdığı, genel olarak pek fark edilmeyen, çok düşük bir satışı olan bir deneme kitabının sayfalarında arada bir anımsatılan yüksek değerler, ilgimizi uzun bir

süre çekmeyi başaramazlar -ancak küresel reklam ajansları, hayallerden beslenen simyalarını benzersiz yetenekleriyle yaşadığımız kentte uygularlar ve tüm duyularımızı yeni bir temizlik malzemesi ya da leziz bir atıştırmalık karşısında harekete geçirmeyi başarırlar.

Zihnimiz, limon kokulu yüzey temizleyicisi ya da karabiberli cipsle fazlasıyla meşgul olup, sabır ya da adalet üzerine pek düşünmüyorsa, bunun tek suçlusu biz değiliz. Bu iki ana erdemin Young & Rubicam adlı reklam şirketinin müşterisi olmamalarının da bu durumda önemli bir payı vardır.

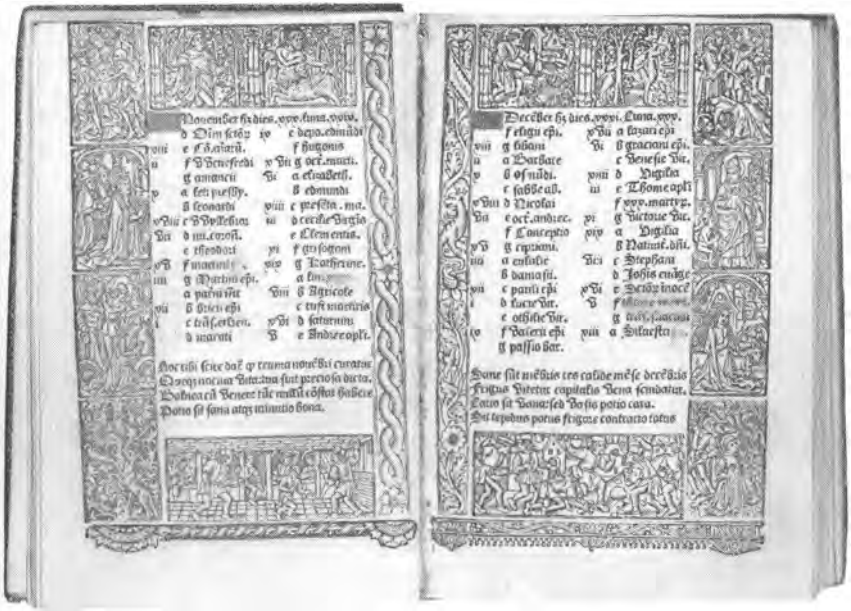

Lezzetli atıştırmalıkların verdiği mutluluktan başka şeyleri de anımsatacak reklamlara gereksinimimiz var.

iii. Rol Modelleri

1.
Hıristiyanlık, kamu alanlarında verilen mesajları özenle seçerken bir yandan da iyi ile kötü tanımlarımızın birlikte zaman geçirdiğimiz insanlar tarafından belirlendiğini de bilgece bir tutum içinde dikkate alır. Toplumsal çevremizden çok fazla etkilendiğimizi, birbirimizin tavır ve davranışlarını içselleştirip taklit etmeye eğilimli olduğumuzu da bilir. Bir arada zaman geçirdiğimiz insanları genellikle rastlantılara bağlı olarak seçtiğimizin de farkındadır; çocukluğumuzdan, okullarımızdan, içinde bulunduğumuz küçük toplumsal çevreden ve işyerinden çıkıp hayatımıza giren insanlardır bunlar. Düzenli olarak karşılaştığımız birkaç yüz kişi içinde, hayal dünyamızı iyi özelliklerle doldurup ruhumuzu güçlendiren, iyiliği amaçlayan dürtülerimizi destekleyecek konuşmalar yapan, sıra dışı insanların sayısı çok azdır.

2.
Kusursuz insanların sayıca az olması, Katolikleri bu dünyada günümüze kadar, en yüksek erdemlere sahip, iyilik timsali olan yalnızca iki bin beş yüz insanın yaşadığına inanmaya yöneltmiştir. Bu azizler, hepimizde olması için çabalamamız gereken nitelikleri farklı biçimlerde örneklerler. Aziz Joseph, aile üyelerinin genç olmasının yarattığı baskıyla sakinliğimizi koruyarak nasıl baş edebileceğimizi ve işyerindeki sorunları alçakgönüllü ve sabırlı bir tavırla nasıl çözmeyi deneyebileceğimizi öğretir. Artık kendimizi sıkmayı bırakıp Aziz Jude'un eşliğinde hıçkırıklara boğulduğumuz anlar da vardır; kaybedilmiş davaların koruyucusu olan Aziz Jude'un yumuşak tavırları, sorunumuza hemen bir çözüm bulma ya da yeniden ümitlenme gereksinimi duymadan bizi rahatlatmayı başarır. Endişelere kapıldığımızda Aziz Philip Neri'ye başvurabiliriz. Sorunlarımızı hafife alıp bizi kü-

Arkadaşları anımsamak için bir fırsat: Aralarında Hugh, Katherine, Theodore, Edmund, Clement, Barbara, Lucy ve Osmund'un da olduğu azizlerin ölüm tarihlerini belirten, on altınca yüzyıldan kalmış İngilizce bir mezmur kitabında Kasım ve Aralık ayları.

O olsa ne yapardı? Assisi'li Aziz Francis farklı boyutlarda satılıyor.

çümsemek yerine saçma şeyleri görebilme yeteneğimizi harekete geçirecek ve kendi durumumuza gülmemizi sağlayarak bizi rahatlatacaktır. Bir aile yemeğindeki sıkıntılı anları ya da bilgisayarın sabit diskinin çökmesinin yarattığı sorunları, Aziz Philip'in ne kadar soğukkanlı bir tavırla ele alacağını düşünmek bizim için özellikle rahatlatıcı olur.

Azizlerle olan hayali ilişkilerimizi daha da güçlendirmek için Katolik inancı, onların ölüm tarihlerini belirten takvimler de hazırlar. Böylece biz de toplumsal çevremizden bir süreliğine uzaklaşır, nefsini terbiye etmek için tüm parasını fakirlere dağıtıp, üzerinde sadece eski bir elbiseyle dünyayı gezip karşılaştığı insanlara yardım eden (Aziz Francis) ya da Tanrı'ya olan inancını kesilmiş bir kulağı mucizevi bir biçimde yerine yapıştırmak için kullanan (Aziz Cuthbert) insanların hayatı üzerine düşünme fırsatını düzenli olarak buluruz.

3.

Bunlara ek olarak Katolik inancı, ideal arkadaşlarımızı küçültülmüş, üç boyutlu halleriyle evimizde görmenin de bize yararlı olacağını düşünür. Aslında hepimiz hayatımıza pelüş ayılar ya da başka hayvanların oyuncaklarıyla kalbimizi besleyen ilişkiler kurarak başlıyoruz; onlara sürekli bir şeyler anlatıyoruz, onlar da bize hiç konuşmadan karşılık vermeyi başarıyorlar. Hareket edemeseler de bu hayvanlar, teskin edici ve ilham verici kişiliklerini ifade etmekte çok başarılıdırlar. Üzgün olduğumuzda onlarla konuşuruz; odamıza bakıp onların stoacı görünüşlerini hiç bozmadan, zor bir gecede bizim yerimize uyanık kaldıklarını görmek bizi rahatlatır. Katolik inancı, bu tür ilişkilerdeki dinamiklerden büyüyünce vazgeçmemiz için bir neden olmadığını düşünür ve bize azizlerin tahta, taş, reçine ya da plastikten yapılmış küçük heykellerini alıp odalarımızdaki, koridorlarımızdaki raflara ya da köşe sehpalarının üstüne koymamızı öğütler.

Ev içinde yaşanan o kaos anlarında plastikten yapılmış, küçük bir heykele bakıp içimizden Assisi'li Aziz Francis'e sinirli karımıza ya da çıldırmış çocuklarımıza ne dememiz gerektiğini sorabiliriz. Aslında bu sorunun yanıtı içimizdedir; ama soruyu resmi bir biçimde bir azize sormadan önce bu yanıt genellikle ortaya çıkıp kendini göstermez.

4.
Belli bir düzen içinde, fazla sorun yaşamadan var olan seküler bir toplum da Katolik inancı gibi, rol modelleri konusuna özenle eğilmelidir. Bize rol modeli olarak film yıldızları ve şarkıcılar sunmakla yetinmemelidir. Dini inancın yokluğu, Cesaret, Dostluk, Sadakat, Sabır, Güven ya da Kuşkuculuk gibi niteliklerin 'koruyucu azizleri'ne olan gereksinimi ortadan kaldırmaz. Bizden daha dengeli, cesur ya da yaratıcı olan insanların -Lincoln ya da Whitman, Churchill ya da Stendhal, Warren Buffett ya da Paul Smith- seslerine içimizden kulak verip onlar sayesinde en asil ve ciddi amaçlarımızı anımsamanın bize iyi geleceği zamanlar vardır.

5.
Dinlerin ahlak yaklaşımında, bir çocuk gibi davranılmaya hararetle karşı çıkan kişi, henüz olgunluğa erişmediğini gösterir. Liberter düşünce, özgürlük saplantısı yüzünden çocukluğumuzda sınırlara ve rehberliğe duyduğumuz gereksinimin hâlâ içimizde var olduğunu ve paternalist stratejilerle çok fazla şey öğrenebildiğimizi görmezden gelir. Fazlasıyla büyümüş olduğumuz için bizi canımızın istediğini yapabileceğimiz düşüncesiyle baş başa bırakmak, ne çok kibar, ne de çok özgürleştirici bir harekettir.

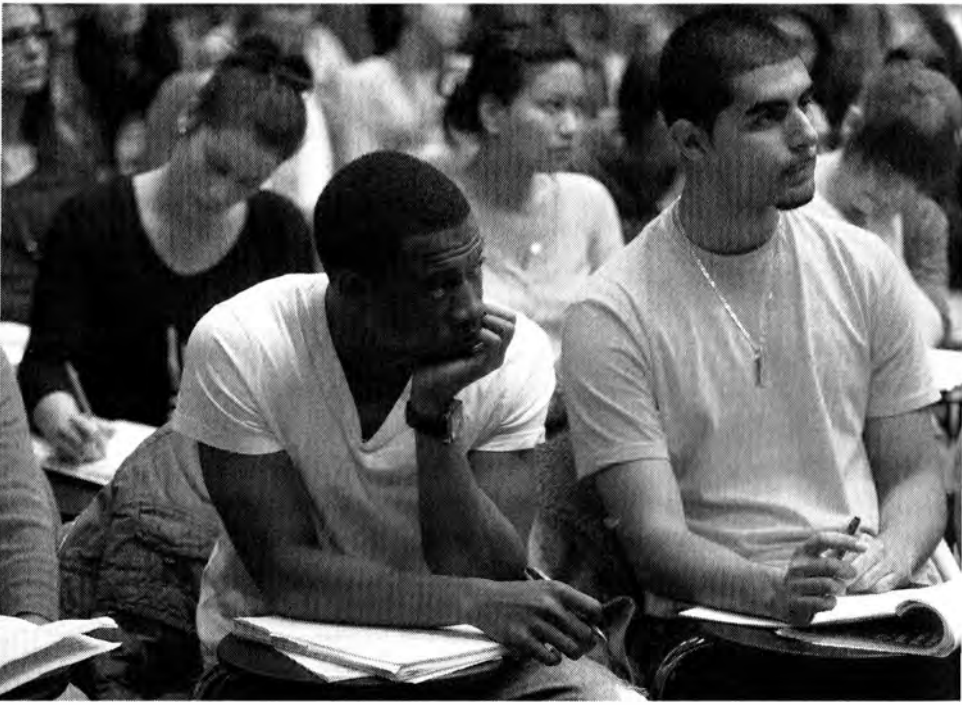

En katı ateistler bile rol modellerinden yararlanabilirler: *Altta:* Sigmund Freud'un Asur, Mısır, Çin ve Roma uygarlıklarının küçük heykelleriyle kaplı çalışma masası. *Üstte:* Başka bir ateist de Virginia Woolf'u yeğleyebilir.

IV

Eğitim

'Üniversitelerin amacı, başarılı avukatlar, doktorlar ya da mühendisler yetiştirmek değildir. Asıl amaçları, yetenekli ve kültürlü *insanlar* yetiştirmektir,' John Stuart Mill.

i. Bize Neler Öğretiyorlar

1.

Kuzey Londra'da işlek bir ana cadde. İngiltere'nin en yeni üniversitelerinden biri, Kıbrıslıların pastaneleri, Jamaikalıların kuaförleri ve Bengalilerin paket servis yapan lokantalarıyla tıka basa dolu bu semtte açıldı. On iki katlı, asimetrik bir çelik kule olan üniversite binasında, canlı bir mora ve sarıya boyanmış koridorların yanı sıra, İnsan Bilimleri Fakültesi'nin büyük sınıfları ve seminer salonları da var.

200.000 öğrenci, bu üniversitenin 400 lisans programına kayıt yaptırdı. İnsan Bilimleri Bölümü, birkaç ay önce Eğitim Bakanı'nın ve Kraliçe'nin kuzeninin katıldığı bir törenle eğitime başladı; bu törenin anısına hazırlanan, granit taşından yapılmış plaket de tuvaletlerin yakınındaki bir duvara özenle çakıldı.

Matthew Arnold'ın ünlü kültür tanımına yer veren plakette şöyle yazıyor: '*"Dünyada düşünülmüş ve söylenmiş en iyi şeyler"* burada tartışılır'. Bu alıntı, üniversite yöneticilerinde genel olarak bir duygu yoğunluğu yaratmış olmalı ki ona hem lisans öğrencileri için hazırlanmış kılavuzda hem de zemin kattaki içecek makinesinin yanında rastlıyoruz.

Seküler toplumların, eğitimden daha fazla inandıkları bir şeyin olduğu pek söylenemez. Aydınlanma Çağı'ndan başlayarak toplumun en ciddi hastalıklarını iyileştirmek için en etkili ilacın -ilkokuldan üniversiteye dek- eğitim olduğu düşünülmüştür. Refah içinde yaşayan, uygar ve mantıklı bir toplum oluşturmanın yolunun eğitimden geçtiği inancı hep güçlü kalmıştır.

Bu yeni üniversitede verilen derslere şöyle bir bakıldığında, bunların yarısından fazlasının (kimya, işletme, mikrobiyoloji, hukuk, pazarlama ve halk sağlığı alanlarındaki dersler) lisans öğrencilerine, ticaret ve teknolojinin egemenliğindeki bir top-

lumda başarılı bir kariyer yapabilmek için gerekli olan, uygulamaya dayanan beceriler kazandırmayı amaçladığı görülür.

Ancak kılavuzlarda okuduğumuz ya da mezuniyet törenlerinde duyduğumuz, eğitimle ilgili iddialı görüşlerde, yüksekokul ve üniversitelerin teknokrat ve sanayici yetiştirme fabrikaları olarak görülmedikleri, daha yüce bir amaca hizmet ettikleri söylenir. Yüksek eğitim kurumlarının yerine getirmeleri gereken amaç, bizleri daha iyi, daha bilge ve daha mutlu insanlar yapmaktır.

Eğitimin amaçlarını belirleyen bir başka Viktorya dönemi düşünürü olan John Stuart Mill şöyle yazmıştır: "Üniversitelerin amacı, başarılı avukatlar, doktorlar ya da mühendisler yetiştirmek değildir. Asıl amaçları, yetenekli ve kültürlü *insanlar* yetiştirmektir." Matthew Arnold'a dönersek, düzgün bir kültürel eğitimin bizde 'komşumuzu sevme, insanların zihinlerindeki karmaşıklıkları ve kalplerindeki acılarını giderme arzusu' yaratması gerekir.

2.

Üniversitelerin amaçlarıyla ilgili bu tür inandırıcılıktan uzak, fazlasıyla hırslı görüşlerin ortak noktası, içerdikleri tutku ve belirsizliktir. Eğitimin, öğrencileri nasıl olup da günah ve hata yolundan döndürüp iyilik ve doğruluk yoluna yönlendireceği açık olarak anlatılmaz. Ancak eğitimle ilgili bu esin verici görüşleri onaylamaktan başka bir şey de yapamayız; ne de olsa yüzyıllardır aşina olduğumuz bu görüşlerin saf güzelliğinden etkilenmemek mümkün değildir.

Bu yüce amaçlı görüşleri, yine de hayal dünyasından çıkınca karşılaştığımız gerçekleri de göz önüne alarak incelemekte yarar vardır, özellikle de Kuzey Londra'daki modern üniversitenin İnsan Bilimleri Fakültesi'nde sıradan bir Pazartesi günü öğleden sonra yaşananlara bakınca.

Bu fakülteyi rastlantısal olarak seçmedim; eğitimle ilgili dönüştürücü ve duygusal görüşlerin tümü, endokrinoloji ya da biyoistatistik gibi alanlarla değil de insan bilimleriyle ilişki kurularak geliştirilmiştir tarih boyunca. Eğitim deneyiminin insanları iyileştiren ve yetenekli kılan en karmaşık boyutları, en çok felsefe, tarih, sanat, eski Yunan ve Latin edebiyatı, filoloji alanlarında kendilerini açıkça gösterme olanağı bulmuşlardır.

Yedinci katın köşesinde yer alan sınıflardan birinde Tarih Bölümü'nün ikinci sınıf öğrencileri, on sekizinci yüzyılda Fransa'da yapılmış tarım reformuyla ilgili bir dersi dinliyorlar. Yirmi yılını bu konuyu araştırmaya vermiş hocaları, 1742 ile 1798 yılları arasında alınan mahsulün azalmasında, kötü hasat dönemlerinden çok, tarım arazilerinin fiyatlarının görece olarak düşük olmasının, arazi sahiplerinin de bu yüzden arazilerini çiftçilere kiralamak yerine ticarete yönelmelerinin payı olduğunu açıklıyor.

Bir kat aşağıdaki Eski Yunan ve Latin Edebiyatı Bölümü'ndeki on beş öğrenci, Romalı şairler Horatius ile Petronius'un yapıtlarındaki doğayla ilgili imge kullanımlarını karşılaştırıyorlar. Profesör, Horatius'un doğayı kuralsızlık ve çürüme ile ilişkilendirdiğini, birçok açıdan ondan daha karamsar olan Petronius'un ise doğayı Horatius'un kullandığı niteliklerin tam karşıtı niteliklerle donatarak övdüğünü anlatıyor. Belki de klima çalışmadığı, camlar da sımsıkı kapalı olduğu için sınıftakiler uyuşukluk içindeler. Çok az öğrenci profesörün anlattıklarını, onun Oxford'da yirmi yıl önce doktora tezini ('Euripides'in *İon*'unda Üst-Anlatı Modelleri') savunurken öğrencilerinde yaratmayı ümit ettiği heyecanla dinliyor görünüyor.

Akademisyenler kendilerini işlerine yoğun ve etkileyici bir hırsla adıyorlar. Ancak yine de belirledikleri ders içeriklerinin ve sınav sorularında izledikleri yöntemlerin, Arnold ile Mill'in görüşleriyle örtüştüğünü söylemek pek mümkün değildir. Başvuru kılavuzlarında eğitim üzerine ne kadar havalı sözler etse-

hayatları dönüştürmek
gereksinimleri karşılamak
kariyerleri oluşturmak

ler de modern üniversiteler, öğrencilerine hayatlarını sürdürürken gereksinim duyacakları duygusal ya da etik becerileri geliştirmeyi öğretmek için zaman harcamazlar; komşularını sevmeyi ya da dünyayı olduğundan daha iyi bir yer haline getirmek için çabalamayı öğretmek, onları çok ama çok az ilgilendiren bir konudur.

Örneğin, felsefe alanında lisans diploması almak için yapılması gerekenler şunlarla sınırlıdır: metafiziğin ana konularını (madde, bireyleşme, evrenseller) genel hatlarıyla öğrenme ve Quine, Frege ya da Putnam'ın amaçlılık kavramları üzerine bir tez yazma. İngiliz edebiyatından mezun olanlardan ise *Çorak Ülke*'nin simgesel ve mistik anlam dünyasını çözümlemiş ve Seneca'nın trajedi kuramlarının Jakoben tiyatrodaki izlerini saptamış olmaları beklenir.

Mezuniyet törenlerinde yapılan konuşmalarda, liberal eğitimin geleneksel olarak insanların kendilerini tanımalarına ve bilgeliğe ulaşmalarına hizmet ettiği söylenir; ancak bu amaçların bölümlerde rutin olarak uygulanan eğitim ve sınav sistemleriyle pek bir ilişkisi olduğu söylenemez. Üniversitelerin havalı nutuklarla yaptıklarını ileri sürdüklerine değil de gerçekten yaptıklarına bakıldığında onların, kendisine dar bir alan seçip, yalnızca o alanda uzmanlaşmış çok sayıda mezun (avukat, doktor, mühendis) ile hayatlarının geri kalanını geçirecek parayı nasıl kazanacakları konusunda panik yapmaya hazır bekleyen, kültürel donanımını genişletmiş, ancak zihnindeki etik karmaşıklığı gidememiş bir avuç sanat fakültesi mezunu veren kurumlar olduğu anlaşılır.

Üniversitelerden bu tür beklentiler içine girdiğimizde aslında yüksek eğitim sistemimizden, büyük olasılıkla birbiriyle çelişen iki farklı amacı gerçekleştirmesini istemiş oluyoruz: bize nasıl para kazanacağımızı ve nasıl yaşayacağımızı öğretmek. İkinci

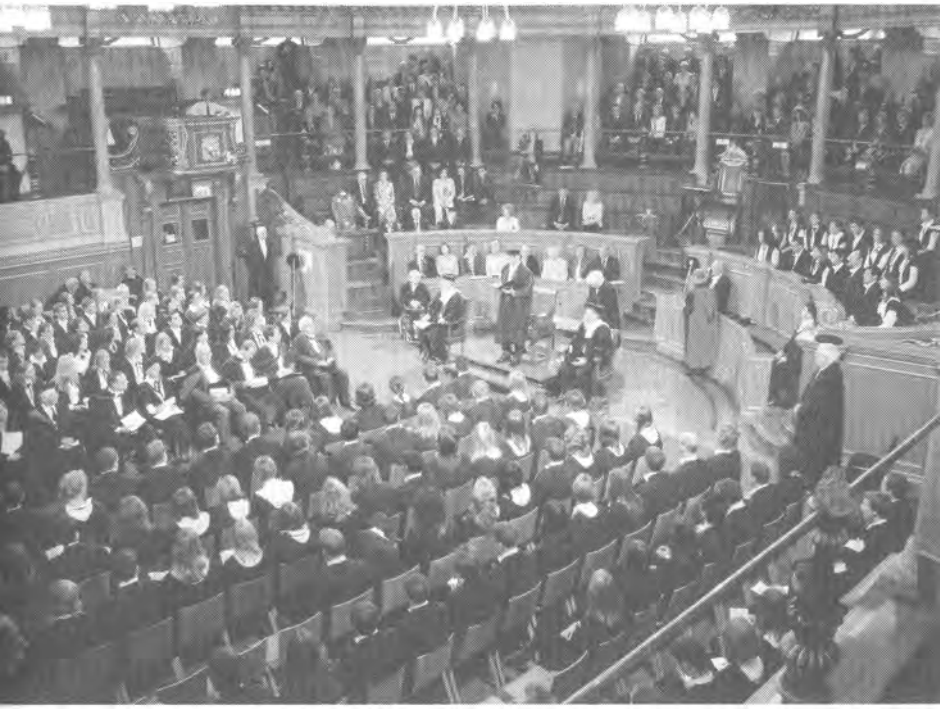
amacın rahatsız edici derecede belirsiz kaldığı ve kimsenin onun hakkında düşünmediği çok açık.

3.

Kimin umurunda? Görünürde din üzerine yazılmış olan bir kitapta neden üniversite eğitiminin eksik yönleri üzerine düşünmek zorunda olalım ki?

Böyle bir kitapta neden yüksek öğretimi incelediğimiz, Kutsal Kitaplar üzerine verilen eğitimin azalması ile kültür üzerine verilen eğitimin artması arasındaki ilişkiyi düşündüğümüzde açığa çıkıyor. On dokuzuncu yüzyılın başlarında Avrupa'da dini inanç gücünü kaybedip sarsılmaya başladığında, insanların hayatlarına anlam vermek, kendilerini anlamak, ahlaki davranışları benimsemek, başkalarını affetmek ve ölümlü bir varlık olduklarını kabullenmek gibi konularda Hıristiyan bir çerçeveden yardım almadan nasıl eğitilebilecekleri sorusu tüm ağırlığı ve zorluğuyla sorulmaya başlandı. Bu sorunun yanıtını güçlü bir zümre kültür yapıtlarına başvurarak verdi; bu tür konularda yardım almak için artık İncil metinleri yerine kültür metinlerine bakmak gerekiyordu. Böylece kutsal metinlerin yerini kültür metinleri aldı.

Kültürün, insanlara rehberlik etme, onlara insani özelliklerini anımsatma ve onları teselli etme konularında en az din (bu sözcük o dönemde Hıristiyanlığa gönderme yapıyordu) kadar etkili olacağı ümit ediliyordu. Tarih, resim, felsefe ve kurmaca anlatılar incelenip onlardan İncil'de verilen derslerden etik ilke sunma ve duygusal etki yaratma bakımından aşağı kalmayan dersler çıkarılabilirdi. İnsan, boş inançlara başvurmadan da hayatta bir anlam bulabilirdi. Marcus Aurelius'un özdeyişleri, Boccaccio'nun şiirleri, Wagner'ın operaları ve Turner'ın resimleri, seküler toplumun yeni kutsal varlıkları olabilirdi.

Nasıl yaşayacağımız ders programında yer alan bir konu değildir. Mezuniyet Töreni, Oxford Üniversitesi.

Bu bakış açısının etkisiyle genel eğitimde daha önce yer almayan alanlar, Avrupa'daki ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki üniversitelerin programlarına dahil edildi. Yalnızca yeniyetme kızların ve nekahet dönemindeki hastaların ilgilenmesinin normal kabul edildiği edebiyat, incelemeye değer bir alan olarak Batı üniversitelerinde kendisine ancak on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında yer bulabildi. Edebiyatın aniden kazandığı bu saygınlığın temelinde, tıpkı Kutsal Kitaplar gibi, karmaşık ahlak mesajlarını duygusal yoğunluğa sahip metinler aracılığıyla verebilme ve böylece insanların kahramanlarla kalplerini kaplayacak özdeşleşmeler yaşayıp kendilerini incelemelerini sağlama becerisi bulunuyordu. Oxford Üniversitesi'nin 1922'deki açılış töreninde yaptığı konuşmada Merton Edebiyat Profesörü George Gordon kendi alanına düşen görevin boyutunu şöyle vurgulamıştı: 'İngiltere hasta ve... bu hastalıktan onu ancak İngiliz Edebiyatı kurtarabilir. Kilise (benim düşünceme göre) bu konuda başarısız olmuştur, bulunan toplumsal çareler de kısa vadede sonuç vermemektedir. İngiliz Edebiyatı'nın bugün üç farklı görevi vardır. Eski görevleri olan zevk dünyamızı geliştirmenin ve bizi eğitmenin yanında, hatta yanında da değil, onların üstünde olan üçüncü bir görevi daha vardır: ruhumuzu kurtarıp Devlet'i iyileştirmek.'

4.

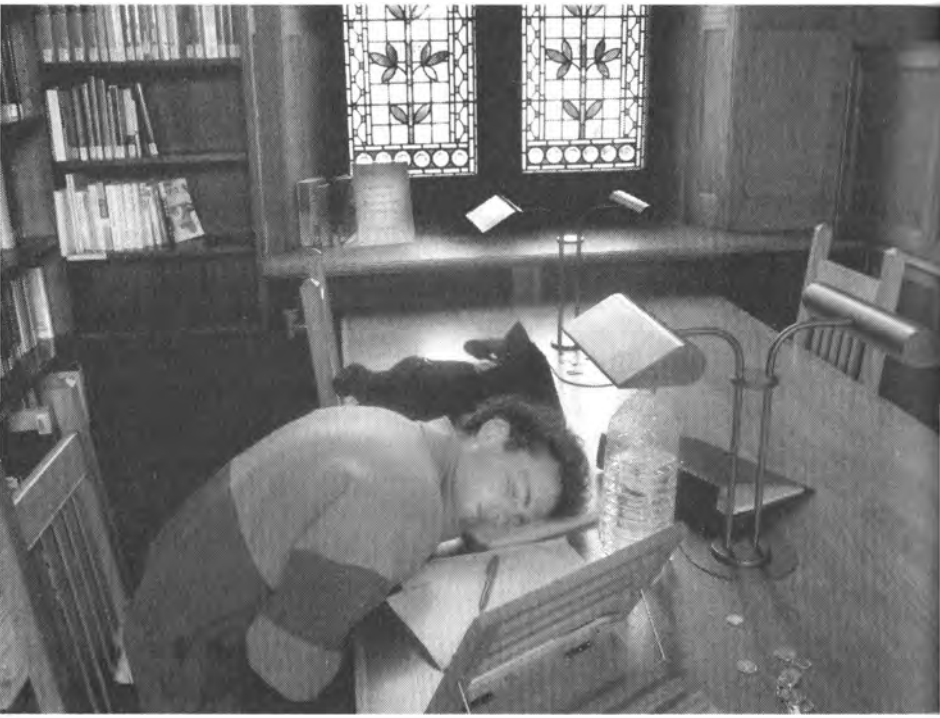
Kültürün kutsal metinlerin yerine geçmesini -*Middlemarch*'ın daha önce Mezmurlar'ın yerine getirdiği sorumlulukları üstlenebileceğini, Schopenhauer'in denemelerinin Aziz Augustine'in *Tanrı Kent*'inin karşıladığı gereksinimlere cevap verebileceğini savunan görüşün, inançsızlık ile hırsı birleştirme çabasında tuhaf ya da çılgın bir taraf olduğunu düşünmek hâlâ mümkündür.

Ancak yine de bu önerinin tuhaf bulunmasının temelinde, onun saçma olmaktan çok, insanların daha önce hiç duymadık-

ları bir görüşü seslendirmesi bulunur. Dindarların kutsal metinlerde buldukları nitelikler, kültür yapıtlarında da rahatlıkla bulunabilir. Romanlar ve tarih anlatıları, ahlak bilgilerini çok başarılı bir biçimde verip genel bir eğitim sunabilirler. Güzel tablolar, nasıl mutlu olacağımız konusunda bize önerilerde bulunabilirler. Felsefe, endişelerimize seslenip bizi teselli etmeyi başarabilir. Edebiyat hayatımızı değiştirebilir. Dinin verdiği etik derslerin eşdeğerleri, seçkin kültür yapıtlarında dağınık bir biçimde bulunur.

O zaman neden dinin yerine kültürü koyma, inananların inanç sistemlerinden aldıkları derslere uygun yaşamaları gibi, inanmayanların da edebiyat ve sanatın verdiği derslere uyarak yaşaması bu kadar tuhaf geliyor? Neden ateistler kültür yapıtlarına, dindarların kutsal metinlere başvurdukları rahatlık ve ciddiyetle başvuramıyorlar?

Bu konudaki tutukluğumuzun nedenlerini düşündüğümüzde, modern dünyada kültürün yayılması ve korunması görevini üstlenen en önemli kurum olan üniversiteleri incelememiz gerektiği açığa çıkıyor. Üniversitelerin günümüzde kültürü yaymak için benimsedikleri yöntemler, Arnold ile Mill gibi aktif dindarlığı bırakmış, kuşkucu Hıristiyanların bir zamanlar dine yüklediği yenilikçi ve yoğun sorumluluklarla genel bir uyumsuzluk içindedir. Üniversiteler, kültürle ilgili genel bilgi aktarımında zaman içinde benzersiz bir uzmanlık edindiler; ancak öğrencilerine bu bilgiyi bir bilgelik kaynağı -bu noktada bilgelik kaynağı, yalnızca doğru bilgiye değil, aynı zamanda iç dünyamızı güçlendirecek zenginliğe de sahip olan bilgiye işaret ediyor; bu tür bir bilgi, zorba bir işverenden karaciğerdeki bir fonksiyon bozukluğuna uzanan hayatın farklı zorluklarıyla karşılaşınca bize teselli vermeyi başarır- olarak kullanmayı öğretmekle hiç ilgilenmediler.

Bir ortaçağ edebiyatı öğrencisi, Oxford Üniversitesi.

Kutsal metinlerin yerine koyacak malzeme bulmakta kesinlikle zorlanmıyoruz, ancak bu malzemeyi doğru kullanmayı beceremiyoruz. Seküler kültürü dini bir bakış açısıyla ele almak, bir başka deyişle onda insanlara rehberlik etme gücü bulmak konusunda hiç istekli davranmıyoruz. Ateistlerin çoğu dini inancın içerdiği her şeye o kadar kesin karşı çıktılar ki dini inancın hâlâ geçerli olan, esin verici amacını -hayatımızı nasıl yaşayacağımız konusunda bize iyi planlanmış öğütler vermek- takdir etmeyi unuttular.

5.

Eğitime seküler ve dini yaklaşımlar arasındaki farklılıklar, öğrenmenin ne için yapılması gerektiği sorusuna verilen farklı yanıtlardan kaynaklanır.

Seküler kurumlarda kültür eğitimi verenleri rahatsız eden bir sorudur bu. İnsanların tam olarak neden tarih ya da edebiyat okumaları gerektiği sorusunu, genellikle küstah ve manasız derecede kışkırtıcı bir soru olarak niteleyip yanıtlamaktan kaçınırlar. İnsan bilimleri alanında çalışan akademisyenler, teknik fakültelerdeki ya da fen bilimlerindeki meslektaşlarının çalışmalarının gerekliliğini devlet yetkililerine ve bağış veren kişi ve kurumlara anlatmakta hiç zorluk çekmediklerini söylerler (tabii olur da uzay bilimleri ya da kamu sağlığının ne işe yaradığını soracak kadar canı sıkılan insanlarla karşılaşırlarsa). İnsan bilimleri üzerine çalışanlar, rakipleriyle yarışa girip başarısız olmaktan korktukları için karmaşık bir ruh haline bürünüp sessizliğe sığınmayı yeğlerler; bu sırada varlık nedenlerini açıklamaya çalışmak yerine, gizemli bir muğlaklıkta kalmanın saygınlıklarına zarar vermeyeceği hesabını da yapmış olurlar.

Kültürün hem hayata dair olmasını hem de yarar sağlamasını, meslek seçiminde yardımcı olmasını, boşanma sürecini atlatmada destek vermesini, cinsel güdülerle baş etme konusunda

rehberlik etmesini, doktorların verdiği şu kadar ömrü kalmış gibi hükümler karşısında soğukkanlılığı korumak için yol göstermesini isteyenlerle karşılaşan kültür gardiyanlarının verdiği tek tepki onları küçümsemek olur. Onların ideal dinleyici grubunu, hayatın trajedileriyle tanışıp kendileriyle baş başa kalmaya pek niyeti olmayan, mizaç olarak yanıtlar yerine sorularla yaşamayı becerebilen, Normandiya'da on sekizinci yüzyılda yaşanan mahsul krizi ya da Kant'ın 'numenler' dünyasında sonsuzun varlığı gibi kendileriyle hiç ilgisi olmayan bir konuyu yıllarca çalışabilmek için kendi gereksinimlerinden vazgeçebilen, olgun ve bağımsız öğrenciler oluşturur.

6.

Hıristiyanlık eğitimin amacına çok başka bir açıdan bakar, çünkü insan doğasıyla ilgili tamamen farklı bir görüşü vardır. Bağımsızlığımızı ya da olgunluğumuzu işleyen kuramlarla uğraşmaya sabrı yoktur. Bu tür kuramların aksine bizim temelde umutsuz, narin, kırılgan, günahkâr varlıklar olduğumuzu, öğrendiğimiz bilgi ile edindiğimiz bilgelik arasında kocaman bir uçurumun bulunduğunu, endişe kuyularına düşme eğilimi gösterdiğimizi, başkalarıyla kurduğumuz ilişkiler yüzünden acı çektiğimizi, ölümden çok korktuğumuzu ve en önemlisi de Tanrı'ya gereksinim duyduğumuzu düşünür.

Bu ümitsiz zavallılara ne tür bir eğitim iyi gelir? Hıristiyanlık, soyut düşünce becerisini hiç küçümsememiş, hatta onu kutsal gücün olası bir göstergesi olarak değerlendirmiş olmasına rağmen, rahatsız ve kararsız benliklerimizi teselli edip besleyen pratik becerinin soyut düşünce becerisinden önce geldiğini söyler.

Seküler üniversitelerdeki insan bilimlerinin dallarını hepimiz biliriz -tarih, antropoloji, edebiyat, felsefe-, sınavlarda sordukları soruları da biliriz: Karolenjler kimdir? Fenomenoloji nasıl oluşmuştur? Emerson ne istiyordu? Bu tür bilgilerin biz farkına var-

madan kişiliklerimizin duygusal açıdan gelişmesine katkıda bulunduğu bir gerçektir, en azından özel hayatımıza yansımaları olur bu bilgilerin, ailemizle birlikteyken ya da tek başımıza doğada yürüyüş yaparken onların etkisiyle değiştiğimizi hissederiz.

Hıristiyanlık ise daha en başta içimizdeki karmaşıklığa odaklanır, hiçbirimizin nasıl yaşayacağımızı bilmeden bu dünyaya geldiğimizi söyler; insan doğasının, başkasını anlamayı becerememeyen, ancak her konuda güçlü olmayı hayal eden, narin ve kararsız bir yapısı olduğunu kabul eder. Seküler eğitim ise başlangıç noktasında bizi bir parça sağduyulu ve huzurlu varlıklar olarak görür, ancak Hıristiyanlığa göre böyle varlıklar olmaktan kat be kat uzaktayızdır.

Hıristiyanlık, içimizdeki bir şeye yardım etmeyi amaçlar; seküler dil o şeye bir ad bile verememiştir: Ne tam olarak zekâ ne de duygudur, ne yapı ne de kişiliktir, başka bir şeydir o, bütün bunlarla bir ölçüde ilişkili olan, ama içerdiği etik ve transandantal boyut ile hepsinden farklı olan daha da soyut bir varlıktır -işte buna Hıristiyanların dilini kullanarak *ruh* adını verebiliriz. Hıristiyan eğitiminin ana amacı, ruhlarımızı beslemek, rahatlatmak, onlara rehberlik etmek ve güven vermektir.

Tarih boyunca Hıristiyanlık ruhun doğasını uzun uzun tartışmış, onun neye benzediği, nerede bulunduğu, nasıl en iyi eğitimi alabileceği konularında görüşler oluşturmuştur. Teologlar, ruhun aslında bir çocuğun ağzına tam doğum anında Tanrı'nın yerleştirmiş olduğu minyatür bir bebeğe benzediğini düşünmüşlerdir.

Bireysel hayatın öbür ucu olan ölüm anında, ruh-bebek yerleştirildiği o ağızdan çıkıp yeni bir yolculuğa çıkacaktır. Bu kez kat edeceği yol ilkinden daha karmaşık olacaktır: Sahibinin yıllar boyunca ona nasıl baktığına bağlı olarak ya Tanrı tarafından alınıp gökyüzüne çıkarılacak ya da Şeytan tarafından kaçırılacaktır. İyi bir ruh, varoluşun büyük sorularını ve şiddetli gerilimlerini uygun

Eğitmek zorunda olduğumuz, ağzımızdaki bebek. İnsanın ruhunu alması: On beşinci yüzyılın başındaki İncil'den alınmış bir tezhip.

bir biçimde yanıtlamayı ve yatıştırmayı başarmış, inanç, umut, yardımseverlik ve sevgi gibi erdemlerle bezenmiş bir ruhtur.

Ruhlarımızın neye gereksinim duyduğu konusunda Hıristiyanlıktan farklı düşünebiliriz, ancak dinin egemenliğindeki hayatta olduğu gibi seküler hayatta da anlamlı görünen, o kışkırtıcı temel tezi -içimizde, bu dünyadaki fırtınalı yolculuk boyunca besleyip korumaya özen gösterdiğimiz değerli, çocuksu, kırılgan bir çekirdek olduğunu- eleştirmek pek mümkün değildir.

Kendi bakış açısı içinde Hıristiyanlığın eğitimde vurguyu, yanıtları daha somut ve açık sorulara kaydırmaktan başka seçeneği yoktur: Birlikte yaşamayı nasıl becerebiliriz? Başkalarının yaptığı hatalara nasıl hoşgörü gösteririz? Kendi sınırlarımızı keşfetmeyi ve öfkemizi yatıştırmayı nasıl başarabiliriz? Bu soruları yanıtlarken didaktik bir tavır takınmak, insanlığa bir hakaret olmaktan çok bir gerekliliktir. Hıristiyan eğitim anlayışı ile seküler eğitim anlayışı arasındaki temel fark, özellikle benimsedikleri eğitim yöntemlerinde kendisini gösterir: Seküler eğitimde *ders*, Hıristiyanlıkta *vaaz* verilir. Bu iki eğitim yönteminin amaçlarına baktığımızda birinin bilgi vermeyi, ötekinin ise hayatımızı değiştirmeyi amaçladığını görürüz. Vaazlarda, dinleyicilerin hayat yolunda gerçekten kaybolmuş oldukları varsayılır. On sekizinci yüzyılda İngiltere'nin en ünlü vaizlerinden biri olan John Wesley'nin vaazlarının sadece başlıkları bile Hıristiyanlığın ruhun günlük hayatta karşılaştığı sorunlara pratik çözümler önermeyi amaçladığını gösterir: 'Kibar Olma Üzerine', 'Anne Babaya İtaat Etme Üzerine', 'Hastaları Ziyaret Etme Üzerine', 'Hoşgörü Üzerine'. Wesley'nin vaazları, kuşkusuz içerikleriyle ateistleri büyüleyemezler, ancak Hıristiyanlığın başka birçok metni gibi bilgiyi yararlı başlıklar altında toplamayı başarırlar.

Arnold, Mill ve başkaları, üniversitelerde hoşgörülü davranmayı, hastaları ziyaret ettiğimizde doğru ve yararlı şeyleri söyleyebilmeyi öğretecek seküler vaazlar verilmesini önermişlerdi.

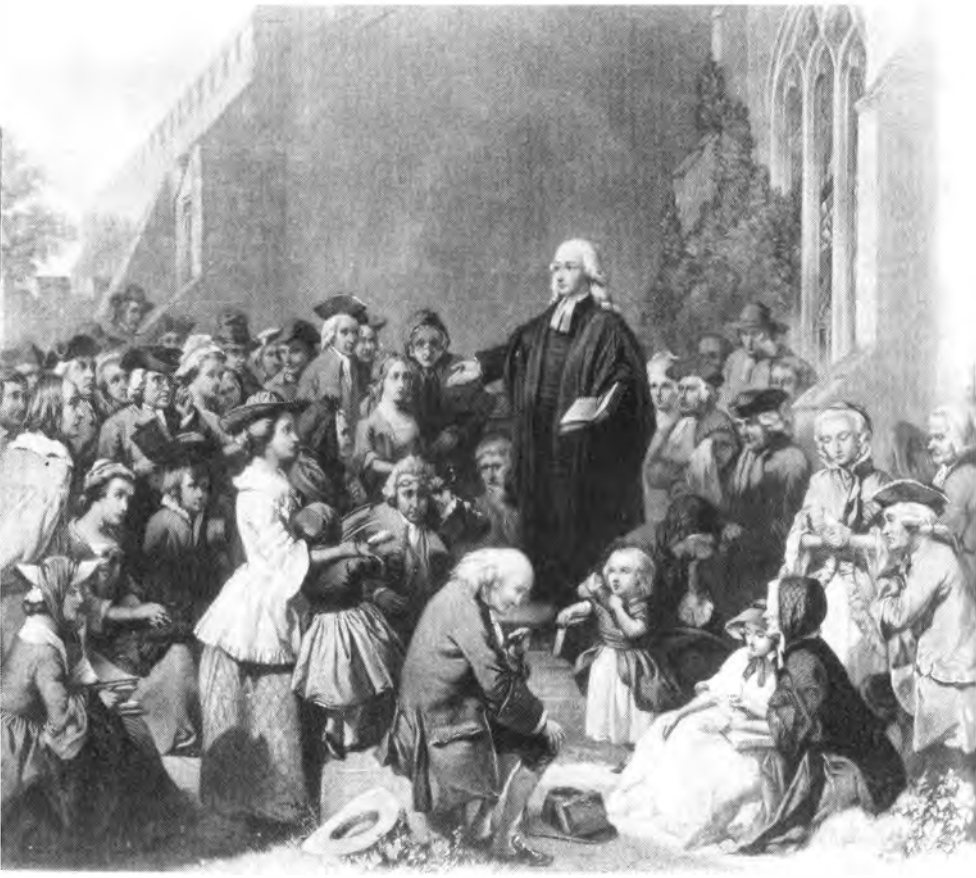

Ölü bir adamdan yeni çıkmış ruhu kapmak için Şeytan ile Aziz Michael'ın verdiği mücadeleyi resmeden, on beşinci yüzyılın başlarındaki Book of Hours'tan alınmış bir tezhip.

Ancak bu eğitim merkezleri, üniversitenin kültür yapıtları ile bireysel acılar arasında bir bağlantı kurmaktan kaçınması gerektiğine inandıkları için kiliselerin yaptığı türden bir rehberlik hizmetini insanlara hiç sunmadılar. Thomas Hardy'nin *Tess*'inin aşkla ilgili bize yararlı ne söylediğini soran ya da Henry James'in romanlarını, kaypak ticari ilişkilerin egemen olduğu bir dünyada dürüst kalmayı öğütleyen kısa öyküleri bulma amacıyla okumayı öneren birini karşısında gören üniversite yönetimi, hiç beklenmedik bir hakarete uğradığını düşünmekle yetinir.

Ancak Hıristiyanların metinlere yaklaşımında öne çıkan tam da budur: öğüt veren, kısa öykü arayışı. Wesley, günümüzde yaşasa modern üniversitelerin takdirini kazanacak titiz ve dikkatli bir araştırmacıydı. Levililer'i, Matta İncili'ni, Korintliler'i ve Luka İncili'ni çok iyi biliyordu; ancak onları vaazlarında belli bir öğüt veren, kısa öykülerin içinde, dinleyicilerin yaşadığı zorluklara örnek oluşturmaları koşuluyla alıntılıyordu. Tüm Hıristiyan vaizler gibi, kültürü bir araç olarak görüyor, İncil'deki metinleri örnekledikleri ve cesaretlendirdikleri iyi davranış biçimlerini temel alarak ele alıyordu.

Seküler düzende doğru kitapları okuyor olabiliriz; ama dini inançları günümüzde canlandırmaktan başka bir amacı olmayan, fazlasıyla kaba olarak nitelenecek araştırmalar yapmayı istemediğimiz için bu kitaplara doğrudan bir yanıt isteyen sorular sormuyoruz. Aslında bir yandan da iç dünyamızın gereksinimlerinin gerçek doğasını kabul etmekten utanıyoruz. Karmaşıklığa olan aşkımız herhangi bir sorgulamaya uğramadan tüm yoğunluğuyla devam ediyor, gerçek sanatın ahlaki bir içeriği olmasını ya da insanları değiştirme arzusu duymasını kesinlikle reddeden Modernist öğretiyi eleştirmeyi hiç düşünmüyoruz. Öğüt veren, kısa öykülerden uzak durma isteğimizin temelinde, yararlı, didaktik ve basit niteliklerini bünyesinde barındıran her şeye duyduğumuz o şaşkın tiksinti ile çocuksu duygu ve düşün-

Bilgiyi değil de bilgeliği öğretmek: John Wesley'nin York'ta açık havada verdiği bir vaaz, 1746.

celerin yalnızca çocukları ilgilendirdiğini savunan, kesinlikle tartışma kabul etmeyen varsayım bulunuyor.

Ancak Hıristiyanlık, dış görünüşlerimize rağmen içimizin önemli parçalarının, çocukluğumuzun başlarındaki o temel yapılardan oluştuğunu düşünüyor. Bu yüzden de tıpkı çocuklar gibi yardıma gereksinimimiz var. Bilgiler bize yavaş yavaş ve dikkatli bir biçimde verilmeli, tabaktaki yemeğimizin yiyebileceğimiz lokmalara bölünmesi gibi. Aldığımız dersler günde birkaç saati geçerse fazlasıyla yoruluruz. Örneğin; Eski Ahit'in Beşinci Kitabı'ndan on iki satır ve bu satırları okurken neye dikkat etmemiz ve ne hissetmemiz gerektiğini sade bir dille açıklayan birkaç not bir günlük eğitim için yeterlidir.

Üniversitelerin sözüyle bile korkuya kapıldığı yöntemler -soyut düşünceler ile hayatlarımız arasında ilişki kurma çabası, metinlerin açık bir dille yorumlanması, metinlerin bütünlükleri içinde değil de parçalanarak incelenmesi- dinlerin her zaman kullandığı yöntemlerdir. Bu yöntemleri uygulayan dinler, televizyonun icadından yüzyıllar öncesinden başlayarak, düşüncelerini ilgisi çabuk dağılan, sabırsız dinleyicileri için canlı ve ilginç hale getirmek için çok uğraşmışlardır. Süreç içinde karşılaştıkları en önemli tehlikenin, kavramların fazlasıyla basite indirgenerek anlatılması değil de, dinleyicilerde gözlemledikleri anlatılanları tam olarak kavrayamama ve ilginç bulmamadan kaynaklanan ilgi ve destek eksilmesidir. Anlaşılır bir dil kullanmanın düşüncelere zarar vermek yerine onları güçlendirdiğini anlamışlardır; çünkü elitlerin, entelektüel çalışmalarını sürdürebilmek için insanlarda bu yöntemle oluşturulmuş bir temelin bulunmasına gereksinim duyduklarını görmüşlerdir. Hıristiyanlık, buyruklarının farklı düzeylerde anlaşılabilecek bir yapısı ve gücü olduğuna inanıyordu; buyruklarının, bir kasaba kilisesindeki çiftçilere işlenmemiş tahta kalıplar şeklinde sunulabileceği gibi,

Bologna Üniversitesi'ndeki teologlar tarafından Latince yürütülen karmaşık bir tartışmanın konusu olabileceğini ve bu her iki yöntemin de başka olası yöntemleri destekleyip güçlendireceğini düşünüyordu.

Vaazlarının bir araya getirildiği kitaba yazdığı önsözde John Wesley neden basit anlatımdan yana olduğunu şöyle açıklar: 'Sıradan insanlara basit gerçekleri anlatıyorum... İşte bu nedenle de o hoş felsefi tartışmalardan, belirsiz ve karmaşık akıl yürütmelerden ve mümkün olduğunca da öğretmenin içerdiği şov yapma arzusundan özellikle uzak duruyorum. Benim amacım... hayatım boyunca okuduğum her şeyi unutmak.'

Seküler dünyada, böylesine etkileyici bir açıklıkla kendini ifade etmeyi başarmış çok az cesur yazar vardır. İçlerinde en öne çıkanları psikanaliz alanında Donald Winnicott ve edebiyatta da Ralph Waldo Emerson'dır. Bu yazarların sayısı üzücü derecede azdır, hemen hemen tümü de sanatsal ve bilimsel duyarlılıklarını oluşturup güçlendirmek için dini bir temelden yararlanmışlardır (Winnicott hayata Metodist, Emerson da Transandantalist olarak başlamıştı).

En büyük Hıristiyan vaizleri, günümüzde kaba ve yüzeysel olarak nitelenebilecek *basit* bir dil kullanımını benimsemişlerdir. Düşüncelerini karmaşık ya da çok boyutlu kılmaktansa kendilerini dinlemeye gelenlere yardım etmeyi yeğlemişlerdir.

7.

Biz ise yarattığımız entelektüel dünyada bunun tam tersini yaptık; bu dünyanın en ünlü kurumları, ruhun en önemli sorusunu yanıtlamayı bırakın, bu soruyu sormaya bile çok ender tenezzül ettiler. Bu durumdan kaynaklanan tutarsızlıkları gidermek için üniversitelerimizi, değerli bilgiler aktarmayı içeren, ancak ruhumuzu ilgilendiren, onun acı çekmesine neden olan konuların izini hiç sürmeyen yaklaşımı değiştirerek ve tarih ile edebiyat gibi insan bilimleri alanında yaptığı yüzeysel ayrımları ortadan kaldırarak revizyondan geçirebiliriz.

Bu bakış açısıyla yeniden tasarlanacak olan geleceğin üniversiteleri, geçmişte inceledikleri aynı zengin kültür birikimini temel alacak, tıpkı eskisi gibi tarihi, romanları, oyunları ve resimleri inceleyecek; ancak bu malzemeyi öğretirken öğrencilerinin yalnızca akademik başarılar elde etmesini değil, aynı zamanda daha güzel ve huzurlu bir hayat yaşamalarını da amaçlayacaktır. Böylece *Anna Karenina* ile *Madame Bovary*, on dokuzuncu yüzyıl edebiyatındaki anlatı tekniklerini inceleyen bir derste değil, evliliğin gerilimlerini anlamaya çalışan bir derste okutulacaktır, tıpkı Epikür ile Seneca'nın özdeyişlerinin Helenistik felsefe tarihinde değil de, ölümle ilgili bir derste okutulacağı gibi.

Üniversitedeki bölümlerden hayatlarımızın sorunlu alanlarında yaşadığımız krizlere odaklanmaları istenecek. Günümüzde ancak mezuniyet törenlerinde yapılan konuşmalarda hayaleti andıran varlıklarına tanık olduğumuz yardım ve dönüştürme kavramları, belli bir şekle sokulacak ve tıpkı kiliselerde olduğu gibi seküler kurumlarda da sonsuz bir açıklık içinde incelenecektir. Klasik konularda verilen derslerin yanı sıra, yalnız olmak, işle ilgili sorunları çözmek, çocuklarla ilişkileri düzeltmek, doğayla barışmak, hastalıklarla baş edebilmek gibi konularda da dersler verilecektir. Seküler dünyadaki kültür kurumlarının gerçek sorumluluklarının farkında olan üniversiteler

bünyelerinde İlişkiler Bölümü, Ölüm Enstitüsü ve Kendini Tanıma Merkezi gibi birimlere de yer verecektir.

Böylece Arnold ile Mill'in istediği gibi seküler eğitim doğrudan yararlı olan bilgiler sunmakla ilgili korkularını bir yana bırakacak ve bizim en rahatsız edici kişisel ve etik ikilemlerimize doğrudan seslenmek için programını yeniden düzenleyecektir.

İlişkiler Bölümü'ndeki derslerde sıkıntıdan uyuyan öğrenciye pek rastlanmayacak.

ii. Bize Nasıl Öğretiyorlar

1.

Üniversite eğitimini dinden alınan bakış açısıyla yeniden düzenlemek, yalnızca ders adlarını ve içeriklerini değiştirmeyi değil, en az onlar kadar önemli olan öğretme biçimini de yenilemeyi gerektirir.

Hıristiyanlık, başlangıç dönemlerinden beri benimsediği öğretim yöntemini, seküler eğitimi düzenleyenleri hiç etkilememiş olan, basit ancak temel bir gözleme dayandırır: İnsanlar öğrendiklerini çok çabuk unuturlar.

Hıristiyan teologlar, ruhumuzun eski Yunan filozofların *akrasia* adını verdikleri, ne yapmamız gerektiğini bildiğimiz halde bunu irade eksikliğinden ya da dalgınlıktan ısrarla yapmamamızın yarattığı bir karmaşa yüzünden acı çektiğini biliyorlardı. Hepimiz bilgeyizdir, ancak bu bilgeliği hayatlarımızda uygulamak için yeterli gücü bir türlü kendimizde bulamayız. Hıristiyanlık, insan zihninin tembel ve kararsız olduğunu, çok kolay etki altında kaldığını, belli bir noktaya sürekli yoğunlaşmakta güçlük çektiğini ve sorumluluklarını bir kenara itmeye eğilimli olduğunu düşünür. Din de bu noktadan yola çıkarak, eğitimin temel meselesinin -seküler eğitimcilerin ileri sürdüğü gibi- cehaletle savaşmak değil, kuramsal düzeyde çok iyi anladığımız düşünceleri günlük yaşantımızda uygulama konusundaki isteksizliğimizi gidermek olduğunu söyler. Yunan sofistlerin izinden giderek, tüm derslerin hem akla (*logos*) hem duyguya (*pathos*) seslenmesi gerektiğini özellikle vurgular ve Cicero'nun konuşmacılarla ilgili görüşünü de dikkate alarak konuşmacılarda bulunması gereken üç beceriye, kanıtlama (*probare*), zevk verme (*delectare*) ve ikna etme (*flectere*) becerilerine önem verir. Hayatımızı değiştirecek sarsıcılıktaki düşünceleri mırıldanarak ağızda gevelemenin bir anlamı yoktur sonuç olarak.

2.

Seküler üniversite eğitimini savunanlar, *akrasia* ile pek ilgilenmemişlerdir. İnsanların finans ya da pazarlama alanında elli yıllık bir kariyere imza atmadan önce, daha yirmili yaşlarının başındayken çıplak bir odada monoton bir ses tonuyla konuşan bir öğretim görevlisinin ağzından bir ya da iki kez duydukları kavramlardan etkilenebileceklerine içten içe inanırlar. Bu bakış açısına göre, düşünceler entelektüel çabanın temelindeki amacı bozmadan, tersyüz edilmiş bir çantanın içinden düşenler gibi keyfi bir sıra izleyerek aklın içinden dışarı çıkabilirler ya da kullanma kılavuzlarına özgü incelikten uzak, sıradan bir anlatımla ifade edilebilirler. Platon'un, Yunan sofistleri gerçekten düşünme işine öncelik vermektense konuşmayı öne çıkarmakla suçladığı günden beri Batılı entelektüeller sözlü ya da yazılı dildeki belagatten özellikle kuşku duymaya başladılar; bu kuşkunun temelinde akıcı konuşan bir öğretmenin kabul edilemez ya da verimsiz kavramları hiç de adil olmayan bir biçimde süslü sözcüklerin ardına saklamasından duydukları korku vardı. Bir düşüncenin verilme biçimi, düşüncenin kendisinin niteliğin yanında çok az önem taşır oldu. Böylece de modern üniversiteler, hitabet sanatındaki yeteneği takdir etmekten vazgeçip, gerçeğin başarılı ve kalıcı bir biçimde aktarılmasını sağlayan yöntemler yerine gerçeğin kendisiyle ilgilendikleri için gurur duydular.

Çağdaş bir üniversite öğretim görevlisinin öldükten sonra bedeninin bir tahtaya kayışlarla bağlanıp boğazının kesilip açılacağı, gırtlağının, çenesinin ve dilinin kesildikten sonra mücevherlerle süslü altın bir sandığa konulacağı ve bu sandığın ağzı açık bir biçimde hitabet sanatındaki yeteneğini anmak için kutsal bir binanın duvarlarından birindeki yuvanın içinde sergileneceğini düşünemeyiz tabii ki. Ancak Paduva'lı rahip Anthony'nin öldükten sonra başına gelen tam da buydu. On üçüncü yüzyılda yaşamış Fransiskan rahip Anthony, yorulmak bilmeyen, olağanüstü

Bizim öğretim üyelerimizin başına gelmeyecek bir şey: Padova'lı Aziz Anthony'nin altın sandıktaki çenesi, Kutsal Emanetler Bölümü, St Anthony Bazilikası, Padova, 1350 dolayları.

yetenekli bir konuşmacı olmasından dolayı azizlik mertebesine ulaşmıştı. Doğduğu kentin bazilikasında sergilenen ses organları, hâlâ Hıristiyan dünyasının dört bir köşesinden hayranlık içindeki hacıları çekmeye devam ediyor. Kutsal efsaneye göre, Anthony hayatı boyunca toplam 10.000 vaaz vermişti ve bu vaazlarıyla en kararlı günahkârların bile kalplerini yumuşatmayı başarmıştı. Bir gün Rimini'de deniz kenarındayken etrafında kimse olmadığı halde vaaz vermeye başladığı ve etrafının birden söylediklerini ilgiyle dinleyen, meraklı bir balık sürüsüyle sarıldığı bile rivayet edilir.

3.

Aziz Anthony, Hıristiyan hitabet sanatının kendinden emin o uzun geleneğinde yalnızca bir örnektir. I. James dönemi şairlerinden, St Paul Katedrali'nin yüksek rütbeli papazı John Donne da ikna kabiliyeti çok yüksek bir vaizdi; karmaşık düşünceleri dinleyicilerine su gibi berrak akan, rahat bir anlatımla aktarırdı. Vaazları sırasında salonu kaplayabileceğini varsaydığı sıkıntıyı engellemek için Donne, birkaç paragrafta bir dinleyicilerin oradan oraya zıplayıp duran zihinlerine çakılı kalacak bir cümleyle düşüncelerini özetlerdi ('Yaşlılık hastalık, gençlik ise bir tuzaktır'). İnsanları yönlendirmeyi amaçlayan aforizmaları oluşturmakta becerikli olan her yazar gibi Donne da ikili karşıtlıkları çok etkili kullanırdı ('Hissedilmesi gereken korkuya kalbini kaparsan, gerçek aşka da kapamış olursun'). Bu ikili karşıtlıklar Donne'un şairliğinde lirik bir duyarlılıkla da donanırdı. Çok sık kullanılmayan sıfatlardan oluşan bir çizgide hızla yükselen Donne, dinleyicilerini yere saf bir sadelikteki özdeyişlerle indirirdi ('Çanlar kimin için çalıyor diye merak ettiğinde bil ki senin için çalıyordur'). Dinleyicilerinin karşısında yüksek eğitimli bir öğretmenin bilgiçliğini takınmaktan özenle kaçınırdı. Dinleyiciler onun düşüncelerinin doğruluğuna kolaylıkla ikna olurlardı;

Sazan balıklarına vaaz veren Aziz Anthony, on altıncı yüzyılda hazırlanmış, işlemeli elyazması.

çünkü bu düşüncelerin kendileri gibi insani özelliklere sahip, her şeyden önce de hatalı bir insan görünümündeki bir vaizin ağzından dökülmesinden etkilenirlerdi. ('Odamda kendimi yere attım, Tanrı'yı çağırdım, Melekler'i davet ettim, sonra da bir sineğin vızıltısı, bir at arabasının tıkırdaması, bir kapının gıcırtısı için Tanrı'yı ve Melekler'i ihmal ettim.')

Hıristiyan hitabet sanatını son dönemlerde Afrika kökenli Amerikalı rahipler, özellikle de Pentecostal ve Baptist mezheplerine mensup rahipler geliştiriyorlar. Amerika Birleşik Devletleri'ndeki kiliselerde Pazar ayininde insanlar, bir yandan saatten gözlerini ayırmadan bir yandan da yarı daire biçimindeki kürsüden ruhsuz bir ses tonuyla Yardımsever İnsan'ın hikâyesini parçalara bölüp anlatan bir kilise mensubunu dinlemiyorlar. Onlardan artık kalplerini açmaları, yanlarındakinin ellerini sıkıca tutmaları, 'Tamam şimdi' ve 'Amin, rahip' diye yüksek sesle bağırmaları, Kutsal Ruh'un yüreklerine girmesine izin vermeleri ve son olarak da şahikaya ulaşıp kendilerinden geçerek çığlık atmaları bekleniyor. Sahnedeki rahip, dinleyicilerinin coşkulu ateşini, tepki vermeye davet etme yöntemiyle, günlük dil ile James İncili'nden alınmış sözcüklerin büyüleyici bir karışımıyla sürekli 'Amin diyecek misiniz? Amin *diyecek misiniz* diye soruyorum size' diyerek tutuşturur.

Rahibin sözleri kışkırtıcı, ancak bu sözlerin kışkırtıcılığı sürekli artıyor, çünkü her boşluk anında 500 kişilik bir kalabalık hep bir ağızdan şöyle bağırıyor:

"...Teşekkürler, İsa.'

"...Teşekkürler, Kurtarıcımız.'

"...Teşekkürler, İsa Efendimiz.'

"...Teşekkürler, Yüce Tanrım.'

Tennessee, Knoxville'deki Yeni Görüş Baptist Kilisesi'nin sahnesinden şu şekilde sunulan teolojik bir düşünceye katılmamak pek de kolay olmasa gerek:

Walt Whitman üzerine bir ders bu kadar etkileyici olabilir mi?

'Bugün hiçbirimiz hapiste değiliz.'

('*Amin, Tamam şimdi, Amin, rahip!*' diyor ayine katılanlar)

'Tanrım bizi affet.'

('*Amin.*')

'Evet kardeşlerim, zihinlerimiz hiçbir zaman hapiste olmayacak bizim.'

('*Amin, rahip.*')

'Beni duyuyor musunuz sevgili kardeşlerim?'

('*Amin, amin, amin!*')

İnsan bilimlerinde verilen klasik bir dersi, bu ayinle karşılaştırmak hiç de iç açıcı olmayan sonuçlar doğurur. Aslında gereksizdir de böyle bir karşılaştırma. Üniversitenin sahte tavırlarına nasıl bir yararı olabilir ki bu karşılaştırmanın? Kendinden geçmiş, güçlü 100 kişiden oluşan bir koro, her cümlenin ardından onayını verse Montaigne'in denemelerindeki anlam dünyası ne kadar genişler? Rousseau'nun felsefi doğrularının zihinlerimizdeki ömrü, bu doğrular tepki vermeye davet etme yönteminin ritmik dizeleri biçiminde sunulmuş olsalar ne kadar uzar? Seküler eğitimin tam anlamıyla güçlenip amaçlarına ulaşması için insan bilimleri öğretim görevlilerinin Pentecostal mezhebinden olan, Afrika kökenli Amerikalı rahiplerden eğitim almaları gerekir. Ancak böyle bir eğitim aldıktan sonra bizim çekingen öğretim görevlilerimiz Keats ya da Adam Smith üzerine verdikleri derslerde benimsedikleri o baskı altındaki ruh halinden kurtulacak, dayatılan o yanlış davranış kurallarına saplanıp kalmayacak ve uykulu dinleyicilerine birden 'Beni duyuyor musunuz? Beni duyuyor musunuz diye soruyorum size!' diye bağırmaya başlayacaklar. İşte *o zaman* gözleri dolan öğrencileri, dünyanın en önemli düşüncelerinin ruhunun, kalplerine girip onları değiştirmesi için hazır bir halde diz çökecekler.

4.

Düşünceler, güzel bir dille ifade edilmeli, ama aynı zamanda da bize sürekli yinelenmeliler. Aslında sevdiğimiz doğrular, günde bize üç, beş ya da on kez zorla anımsatılmalı; eğer bu yapılmazsa biz o çok sevdiğimiz doğruları uygulamayı beceremiyoruz. Sabah dokuzda okuduğumuz bir şeyi öğlen on ikide unutmuş oluyoruz, akşam karanlığı çöktüğünde de onu yeniden okuma gereksinimi duyuyoruz. Dikkatimizin başka yöne çekilmesine ve tam olarak dağılmamıza yol açan o hiç durmayan hareketi önlemek istiyorsak, iç hayatlarımızı belli bir yapı çerçevesinde yeniden oluşturmalı, zihnimizdeki o iyi düşünceleri yeniden anımsayıp canlı tutmalıyız.

Bunu yapmayı amaçlayan dinler, inananların hayatlarına uzunluğuna ve derinliğine nüfuz etmek için ayrıntılı takvimler ve programlar hazırlamışlardır; bu takvim ve programlar sayesinde inananlar ayarı tam olarak belirlenmiş bir dozdaki düşünceleri almadan tek bir ay, gün ya da saat geçirmezler. Dini ajandalar, inananlara hayatlarının neredeyse her anında ne okuyup düşüneceklerini, hangi şarkıyı söyleyip hangi eylemde bulunacaklarını ayrıntılı bir biçimde söyledikleri için ilk bakışta fazlasıyla saplantılı, ancak huzur verici derecede de eksiksiz ajandalar olarak görünebilirler. Örneğin; Dua Kitabı inananlara İsa'nın doğduğu günden sonra gelen yirmi altıncı Pazar gününün akşamında, mum ışıkları şapelin duvarlarını yalarken Eski Ahit'in Beşinci Kitabı'ndaki Baruch Kitabı'nın ikinci bölümünden okunan pasajları dinlemelerini buyurur. 25 Ocak akşamında da her zaman Aziz Paul'ün Hıristiyanlık inancını benimsediği günü hayal etmelerini, 2 Temmuz sabahı Kutsal Bakire Meryem'in Ziyareti'ni düşünmelerini ve İş 3'teki ahlak derslerini içselleştirmelerini de buyurur. Katoliklerin programları daha da zahmetlidir, onların her gün en az yedi kez dua etmeleri gerekir. Örneğin; her akşam saat yedide vicdanlarını gözden geçirmek,

bir Mezmur okumak, *In manus tuas, Domine* ('Tanrım, ruhumu senin ellerine bırakıyorum') demek, Luka İncili'nin ikinci bölümündeki *Nunc dimittis* ilahisini söylemek ve son olarak da İsa'nın annesine adanmış bir ilahi okumak ('Şimdi ve her zaman Bakire olan Meryem, biz günahkârlardan merhametini esirgeme') zorundadırlar.

Hıristiyanlıkla karşılaştırıldığında seküler hayatın bizi ne kadar da özgür bıraktığı görülür. Ne de olsa seküler düzen, bizim için önemli olan düşüncelere ulaşmanın yolunu kendi kendimize birden keşfedeceğimizi düşünür ve hafta sonlarını tüketim ve eğlenceyle geçirmemize izin verir. Bilim gibi seküler düzen de yeni şeyler keşfetmenin gücüne ve önemine inanır. Aynı şeyleri yinelemeyi ceza gerektiren bir eksiklik olarak görür, her gün bizi hiç tükenmeyen bir bilgi akışına maruz bırakır -ve böylece de her şeyi unutmamızı teşvik eder.

Örneğin; her yerde tanıtımı yapılan, yeni vizyona çıkmış bir filmi izlemek için sinemaya gideriz, film bittiğinde içimizi keskin bir duyarlılık, acı ve heyecan kaplar. Sinemadan çıkarken kendi kendimize tüm varoluşumuzu filmde vurgulanan değerler ışığında gözden geçirmeye, ruhumuzu içine kapıldığı o hızlı çöküşten kurtarmaya söz veririz. Ancak hemen ertesi akşam, gerilim dolu toplantılarla geçen bir günün sonunda sinemada yaşadığımız deneyim zihnimizden silinmiştir bile, tıpkı bir zamanlar bizi çok etkilemiş olan, ancak kısa bir süre sonra sistemimizden attığımız bir sürü başka şey gibi: Efes'teki kalıntıların görkemi, Sina Dağı'nın tepesinden görülen manzara, Edinburgh'taki şiir resitali, Tolstoy'un *İvan İlyiç'in Ölümü*'nü bitirdiğimizde içimiz kaplayan duygular. Modern sanatçıların hepsi sonuç olarak aşçıların dramını paylaşırlar; ürettikleri yapıtlar hiçbir zaman aniden yok olmasalar da, onları tüketenlerin verdikleri tepkiler yok olacaktır. Kültürün gücünden her zaman saygıyla söz ederiz, ama bu kültürün bireysel yapıtlarını ayıplanacak bir hızda unut-

Yeniden okumadığımız bir şeyi anımsayamayız: Katolik metin okuma programı.

tuğumuzu kabul etmeye pek yanaşmayız. Bir başyapıtı okumamızın üzerinden üç ay geçti mi onun tek bir sahnesini ya da cümlesini bile anımsamakta zorluk çekeriz.

Seküler dünyamızın gözde kitapları, onları sırayla çizgisel bir düzen içinde okumanın yetersiz olacağı konusunda bizi uyarmazlar. Kutsal kitapların yaptığı gibi (etrafımızdaki 200 kişi ve dipten gelen bir org sesiyle birlikte), yılın belli günlerinde onları yeniden düşünmemizi sağlayacak takvimler hazırlamazlar. Anton Çehov'un öykülerinde, İncil'deki öykülerde olduğu kadar bilgeliğe rastlanabilir büyük olasılıkla; ancak Çehov'un öyküleri içerdikleri bilgileri bize düzenli olarak anımsatacak bir takvimden yoksundurlar. Seküler yazarların kitaplarından dua kitapları oluşturmaya çalışmak için tuhaf insanlar olarak damgalanmayı göze almak gerekir. Bu kitapları anımsamakla ilgili yaptığımız tek şey, belki de en çok hayran olduğumuz birkaç cümlenin altını gelişigüzel çizmek ve taksi beklerken geçirdiğimiz boş bir anda o cümlelerden birini şöyle bir düşünüvermektir.

İnananlar, böyle zorluklar yaşamazlar. Yahudiler, Babil tutsaklığının İ.Ö. 537'de sona ermesinden beri Pazartesi ve Perşembe günleri Musa'nın Beş Kitabı'ndan iki bölümü yüksek sesle okumayı dinlerinin temel bir gereği olarak görmüşlerdir. İbrani takviminin Tişri ayının yirmi ikinci gününde Kitaplar'dan birinin okunmasının sona ermesi Tora Kitabı Bayramı'yla kutlanır, sonra sıradaki kitabın okuması başlar. Eski Ahit'in Beşinci Kitabı'nın son bölümü ile Yaratılış Kitabı'nın ilk bölümü arka arkaya okunur. Eski Ahit'in Beşinci Kitabı 34:1-12'yi okuyan cemaat üyesine tuhaf bir ad verilir: *Chatan Torah* ('Tora'nın damadı'). Yaratılış 1'i okuma görevini üstlenene de Chatan Bereshit ('Yaratılış'ın damadı') adı verilir. Sekülerliği benimsemiş bizler de kitapları sevdiğimizi düşünürüz, ancak bizim kitaplara bağlılığımız şu ortamda gözlemlenen bağlılıkla karşılaştırıldığında çok donuk kalır: Cemaat üyeleri ellerindeki bayrakları sallayıp birbirlerini öper ve

çocukları şeker yağmuruna tutarken, iki damat sinagogda yedi tur atarak neşe içinde Tanrı'ya 'Hoshiah na' ('Kurtar bizi') diye yakarırlar. Marcel Proust'un *Kayıp Zamanın İzinde*'sini okumayı bitirdiğimizde (*Chatan Bereshit shel betzad shel Swann*) *Swannlar'ın Tarafı*'nın damadı olma onurunu yaşamak için birbirimizle yarışsak toplum tarafından iyice tuhaf tipler olarak damgalanırız.

5.

Seküler hayatın da kendi takvimleri ve programları vardır kuşkusuz. İşle ilgili konularda takvim ve programlara sık sık bakar, öğle yemeği randevularımızın, nakit akışıyla ilgili planların ve vergi ödeme tarihlerinin hatırlatılmasından hoşlanırız. Ancak Walt Whitman'ı ya da Marcus Aurelius'u yeniden okumamızı içeren bir görev cetveli sunulursa, bunu kendi karar verme özgürlüğümüze yapılmış bir saldırı olarak kabul ederiz. *Çimen Yaprakları*'ndan ya da *Düşünceler*'den zamanında etkilenmiş olabiliriz, ama bu kitapların hayatımıza gerçekten yansımalarının olmasını istiyorsak onları her gün karıştırmak gerektiğini de ısrarla reddederiz. Düşüncelerle belli bir düzen içinde karşılaşmamızı sağlayan yapıların kurulmasıyla çevremizde boğucu bir hava oluşacağına inanır ve bundan o kadar korkarız ki, böyle yapılardan yararlanmaktansa sevdiğimiz ve etkilendiğimiz düşünceleri zaman içinde unutmayı yeğleriz.

Aslında unuturuz da onları. Modern dünya uyarıcıyla doludur, bunların içinde en ısrarcı olanı da 'haberler' adını verdiğimiz o şiddetli seldir. Bu uyarıcı, dini alanda dua kitaplarının sahip olduğu otoritenin aynısına seküler alanda sahiptir. Haber bültenleri, günü hiç de doğal olmayan bir biçimde ikiye bölmektedir: Sabah dualarının yerini kahvaltı haberleri, akşam dualarının yerini de akşam bültenleri almıştır.

Haberlerin böyle bir prestiji olmasının temelinde açıkça ifade edilmeyen şu varsayım vardır: Hayatlarımız modern tarihin iki

itici gücü olan siyaset ve teknolojinin çevresinde şekillenmiştir ve tam da orada durarak dengesini korumaktadır. Bu yüzden de dünyanın her bir köşesinin fiber optik kablolarla döşenmesi gerekir; böylece havaalanlarının bekleme salonları monitörlerle donatılır, kent meydanları borsa haberlerini veren ışıltılı levhalarla süslenir.

Dinler ise düşünceleri değiştirerek sunmak ya da onları aşamalı olarak haber bültenlerinin satır aralarına sıkıştırmak gibi bir gereksinim duymazlar. Büyük değişmez gerçekler, sürekli değiştirilerek avuç içi boyutundaki cihazlara doldurulmak yerine parşömene yazılabilir ya da taşa kazınabilirler. 1.6 milyar Budist, İ.Ö. 483'ten beri hayatlarını değiştirecek öneme sahip bir haber almadılar. Onların Hıristiyan eşdeğerleri için ise, tarihin önemli olayları İ.S. 30'daki Paskalya Bayramı sırasında sona ermiştir; Yahudiler ise çizgiyi Romalı general Titus'un İ.S. 70'de İkinci Tapınak'ı yıkmasının hemen ardından çekerler.

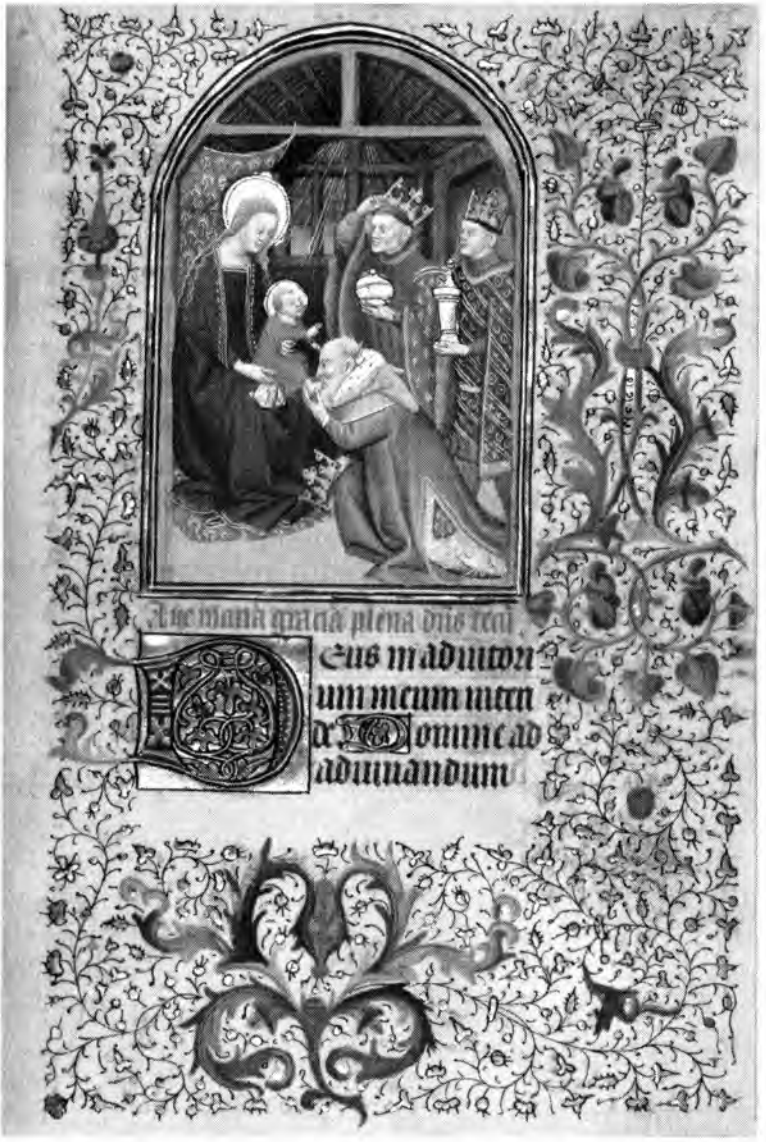
Dinlerin bizim için belli bir program çerçevesinde hazırladığı özel mesajlara katılmasak bile, yeni olan her şeyle sırf yeni olduğu için hiç düşünmeden kurduğumuz ilişki yüzünden ağır bir bedel ödediğimizi kabul edebiliriz. Geceleri, yeni bir demiryolu hattının açılışı ya da göç üzerine öfkeli bir tartışmayla ilgili bir haberi izleyip televizyonu kapadıktan sonra salonu sessizlik kapladığında arada bir neleri yitirdiğimizi düşünürüz: Teorik olarak bildiğimiz ama uygulamaya koyamadığımız, daha sakin gerçekleri kendimize anımsatmak için bir fırsatı daha kaçırmışızdır; bunun nedeni de kendimizi teknolojik ve siyasi açıdan mükemmelliğe ulaşmaya çalışan, hırslı bir adamın hep ileriye doğru yürüyüşünü anlatan bir metni yaşamaya mahkûm etmemizdir.

6.

Kültüre olan tuhaf yaklaşımımız sadece eğitime yansımaz, ilgili diğer alanlarda da kendisini gösterir. Örneğin; kitapların üretiminde ve satışında da aynı kuşkulu varsayımlara sık sık rastlarız.

Bu alanda da bize özümsememizin hiçbir zaman mümkün olmayacağı sonsuz malzeme sunulur ve biz de içlerinden en önemli olduğunu düşündüklerimize sarılırız. Yirmi birinci yüzyılın başındaki, ne çok çalışkan, ne de tembel sayılabilecek bir insan bilimleri lisans öğrencisi, mezun olmadan önce yaklaşık 800 kitabı karıştırır; ancak 1250'li yıllarda yaşayan varlıklı bir İngiliz aile evinde üç kitap olduğu zaman kendisini şanslı görürdü. Bu mütevazı kütüphanede bir İncil, bir dua kitabı, bir de azizlerin hayatlarının kısa özetlerini veren bir kitap bulunurdu, tabii bunların fiyatı o dönemde küçük bir ev fiyatıydı. Kitap bataklığına dönen çağımız için üzülüyorsak bunun nedeni, zekâmızı ve duyarlılığımızı geliştirmenin en iyi yolunun daha fazla kitap okumaktan değil, birkaç kitabı sürekli yeniden okuyarak onlardan anladığımızı derinleştirip tazelemekten geçtiğini hissetmemizdir. Henüz okumadığımız bütün o kitaplar yüzünden suçluluk duyuyoruz; ancak Augustine ya da Dante'den daha fazla kitap okumuş olduğumuz gerçeğini görmezden geliyor, bu yüzden de sorunun kesin olarak tüketim miktarında değil de, tükettiklerimizi hazmetme yöntemimizde olduğunu fark etmiyoruz.

Dünyada bu kadar çok kitap basılmasından değil yalnızca, aynı zamanda bu kitapların ucuza satılmasından da memnuniyet duymamız gerektiği söyleniyor. Ancak ikili bir avantaj olarak görülen bu durum, karmaşaya da neden olmaktadır. Gutenberg'den önce üretilmiş bir İncil'deki o pahalı ve özenli zanaatkârlık -bu beceri özellikle de sayfa kenarlarındaki çiçek süslerinde, Yunus peygamberin, balinanın ve Bakire'nin kafasının üstünde egzotik kuşların uçuştuğu parlak mavi gökyüzünün naif çizimlerinde görülür- özümsemenin temelinde kendini teslim etmenin olduğunu düşünen bir toplumun ürünüydü. Bu toplum aynı zamanda kitapların ruhsal ve ahlaki önemlerini vurgulamak için onları olağanüstü güzellikte nesneler olarak tasarlamayı severdi.

Fiyatı neredeyse bir ev kadar olan bir kitap: Büyücüye Tapınına'yı anlatan, on beşinci yüzyılın sonunda bir dua kitabından alınmış, işlemeli bir parşömen sayfa.

Bir kitabımız olduğu için şükran duymak, teknoloji devrinde artık saçma bir duygu olarak görülse de, az kitaba sahip olmanın yarattığı psikolojik avantajları göz ardı edemeyiz. Hahamların elma suyu, tuzlu su ve meşe dallarından hazırladıkları bir karışımda dokuz gün bekletildikten sonra törenle boğazı kesilen keçinin derisinden yapılan parşömenlere bir kâtibin elle yazmasının bir buçuk yıl sürdüğü, kutsal beş kitabı da içeren bir Yahudi Tora'sının hazırlanmasında harcanan emeğe saygı duyabiliriz. Sayfaları dağılmak üzere olan, karton kapaklı birkaç kitabımızı, ağırlığı ve büyüklüğü düşünmeden, içerdiği düşünce ve duyguların kalbimizde sürekli yer bulmasını yazı karakterinin zarafeti ve resimlerinin güzelliğiyle sağlayacak ciltli kitaplarla değiştirebiliriz.

iii. Ruhsal Egzersizler

1.

Üniversiteler için farklı bir program hazırlamanın ve bilgiyi yineleyip hazmetme gereksinimini vurgulamanın yanı sıra dinler, eğitimi sınıfın dışına çıkarıp başka etkinliklerle birleştirme konusunda da son derece cesur davranmışlardır. İnananların eğitim sırasında yalnızca dinlemelerini ve okumalarını değil, tüm duyularını kullanmalarını ve daha da geniş bir anlamda farklı şeyler *yapmalarını* (yemek yemek, bir şeyler içmek, banyo yapmak, yürümek ve şarkı söylemek) teşvik etmiştir.

Örneğin Zen Budizm, dostluğun önemi, hayal kırıklığının kaçınılmazlığı ve insanın harcadığı çabaların mükemmellikten uzak oluşuyla ilgili düşünceler geliştirmiştir. Ancak bu ilkeleri açıklayan konuşmalar yapmakla yetinmez, Budistlerin onların doğruluğunu yaşayarak öğrenmeleri için çiçek düzenleme, kaligrafi, meditasyon, yürüyüş, çakılları tırmıkla düzeltme ve en ünlüsü olan çay içme gibi etkinlikler de düzenler.

Çay içme, Batı'da çok yaygın olan, hiçbir ruhsal anlam da taşımayan bir uygulama olduğu için, Zen Budizm'in bu etkinliği dini bir törene dönüştürüp onu en önemli eğitim anlarından biri olarak belirlemesi hem tuhaf hem de hoş bir tutum olarak görülür. Katolikler için ayin ne ifade ediyorsa Budistler için de çay içme töreni aynı anlamı taşır. *Chanoyu* adı verilen bu törende sıradan bir İngiliz'in beş çayında belli belirsiz hissettiği duygulardan bazıları arındırılıp güçlendirilerek Budist öğretilerle sembolik olarak ilişkilendirilir. Bu ritüelin her aşamasının bir anlamı vardır: Fincanların eğri büğrü olması, Zen'in ham ve gösterişsiz olan şeylere duyduğu sevgiyi yansıtır; törenin ustasının çayı çok yavaş içmesi, egonun isteklerinin askıya alınmasına hizmet eder; törenin yapıldığı kulübenin sadece gerekli olan eşyalarla, çok basit bir biçimde döşenmiş olması da statüyle ilgili endişelerin

Hayatın anlamı üzerine çay töreninde verilen bir ders.

azalmasını sağlar. Buharı tüten, güzel kokulu çayın görüntüsü, insanların duvarlardaki parşömen kâğıtlarda Çince yazılı olan, 'uyum', 'saflık' ve 'sükunet' gibi Budizmin temel erdemlerinin içerdiği doğruları düşünmesine olanak verir.

Çay içme töreninin amacı, yeni bir felsefeyi öğretmek değil, var olan felsefeyi ince güzellikler içeren bir etkinlikle canlı kılmaktır. Bu tören, katılımcıların zihinlerinde çoktan gayet başarılı bir biçimde oluşturdukları, ancak uygulamak için teşvik edilmeye gereksinim duydukları düşünceleri hayata geçirmek için kullanılan bir mekanizmadır.

Başka bir inanç sisteminden benzer bir örnek vermek için Yahudi metinlerine bakabiliriz. Onlarda sık sık kefaretin taşıdığı önem vurgulanır ve günahı kabul ederek yenilenmenin mümkün olduğu yinelenir. Ancak bu düşünceler, yalnızca kitaplar aracılığıyla aktarılmaz, bedenin yaşadığı bir deneyim olan banyo yapma ritüeliyle de canlandırılır. Yahudilik Babil sürgününden beri topluluklara *mikvot* -her birinde 575 litre temiz nehir suyu olan kutsal havuzlar- yapmalarını önermiştir. Yahudilerin, günah içerdiğini düşündükleri eylemlerini itiraf ettikten sonra saflıklarını ve Tanrı'ya olan bağlılıklarını yeniden kazanmak için bu suya girmeleri gerekir. Tora, her Cuma öğleden sonra, Yeni Yıl başlamadan önce ve her sperm boşalmasından sonra *mikveh*'e tam olarak girilmesini söyler.

Mikveh kurumu, banyo yapan seküler kişilerin de bildiği yenilenme duygusuna dayanır, ancak bu duyguya belli bir derinlik, yapı ve ciddiyet katar. Bir ateist de kuşkusuz banyo yapmadığı zaman kendisini pis, yaptığındaysa temiz hisseder; ama *mikveh* ritüeli, dış temizliği özel bir tür iç saflığın yeniden kazanılmasıyla ilişkilendirir ve dinlerin çok sayıdaki diğer sembolik uygulamalarının yaptığı gibi fiziksel bir etkinliği bir ahlak dersini vermek için kullanmayı başarır.

2.

Dinler zihin eğitimini, bizim yalnızca bedenimizi forma sokarken benimsediğimiz katı bir disiplinle ele alıyorlar. Erdemli düşüncelere ve davranış biçimlerine olan eğilimimizi güçlendirmek için bize bir dizi ruhsal egzersiz sunuyorlar: Bizi alışkın olmadığımız yerlere oturtuyorlar, bedenimizin duruş biçimini düzeltiyorlar, ne yiyeceğimizi belirliyorlar, birbirimize söyleyebileceğimiz şeylerin ayrıntılı bir listesini veriyorlar ve zihnimizden geçen düşünceleri anbean denetliyorlar. Bütün bunları özgürlüğümüzü elimizden almak için değil, endişelerimizi yatıştırmak ve ahlak değerlerimizi güçlendirmek için yapıyorlar.

Bu ikili amaç -bedenimize egzersiz yaptırdığımız gibi zihnimize de egzersiz yaptırmak ve bu zihin egzersizinin bir kısmını bedenimizi *kullanarak* gerçekleştirmek- tüm ana inanç sistemlerinin, inananların kısa bir süreliğine günlük hayatlarını bırakıp ruhsal egzersiz sayesinde iç dünyalarını yeniden kurmalarını sağlayan dini inziva yerleri kurmalarına neden olmuştur.

Seküler düzen bu tür yerlerin paraleli olabilecek yerler sunmaz insanlara. Bunların en yakın eşdeğeri olabilecek yerler, oteller ve spalardır; tabii dini inziva yerleri ile otelleri aynı kefeye koymak yalnızca ruhsal açıdan ne kadar sığ olduğumuzu gösterir. Otel ve spaların broşürlerinde bizim için en temel önemi taşıyan şeyi yeniden keşfetmek için çok çeşitli fırsatların sunulduğu söylenir. Pamuklu sabahlıklar giymiş çiftlerin göz alıcı resimlerinin yanında yatakların ve banyo malzemelerin kalitesi vurgulanıp oda servisinin yirmi dört saat sürdüğü belirtilir. Ancak vurgu her zaman fiziksel tatmin ve zihinsel boşalma üzerinedir, ruhumuzun gereksinimlerinin gerçekten giderilmesinden hiç söz edilmez. İnsanlarla ilişkilerimizdeki başarısızlığımız bizi rahatsız etmeye başladığında, Pazar günü gazete okurken kariyerimizle ilgili dayanılmaz endişelere kapıldığımızda ya da gün doğmadan biraz önce gözümüzü açıp ne kadar az ömrü-

Banyoyu bir düşünceyi güçlendirmek için kullanmak: Kuzeybatı Londra'daki Willesden'de bir Yahudi *mikveh*'i.

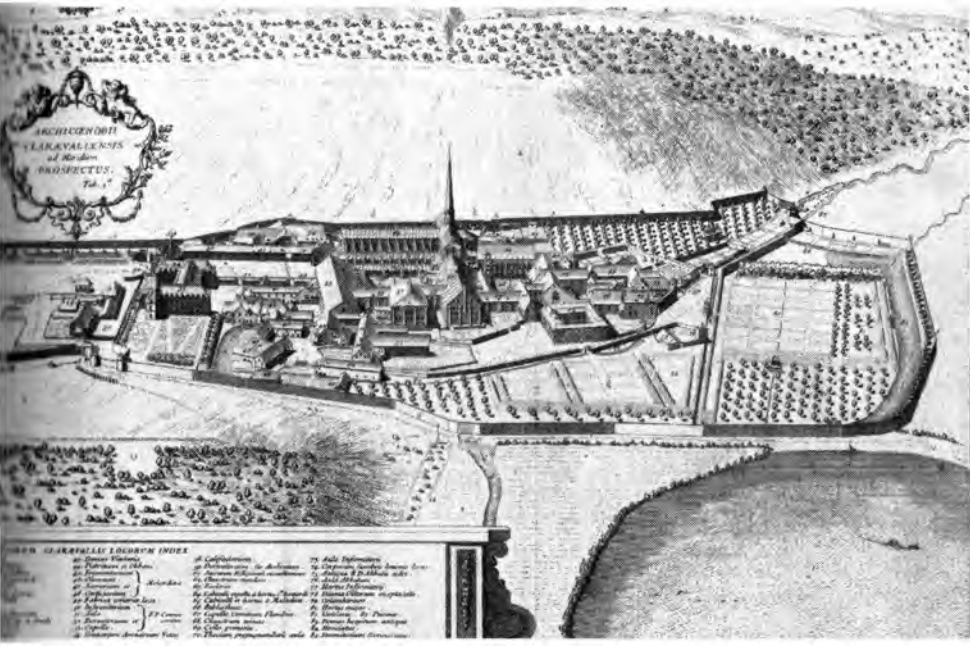
müzün kaldığı düşüncesiyle felç olduğumuzda yardıma gereksinim duyarız, ancak bu tür yerler bize bu konularda yardımcı olamaz. Her türlü isteğimizi karşılamak için hazır bekleyen otel görevlileri, nerede ata binebileceğimiz ya da golf oynayabileceğimiz konusunda sonsuz fikirleri olan o yardımsever insanlar, suçluluk duygusunun, değişken arzuların ya da kendimize duyduğumuz nefretin yol açtığı sorunları gidermek için ne yapabileceğimizi sorduğumuzda birden suspus kesilirler.

Neyse ki dini inziva yerleri, gereksinimlerimizle ilgili daha tutarlı bir yaklaşım benimsemişlerdir. İlk manastırların (o günlerde hem halktan kişiler için inziva yeri, hem de rahipler için sürekli oturma yeri olarak kullanılıyorlardı) kurucusu olan Aziz Bernard, tüm insanların üç parçaya bölündüğünü söylemişti: *corpus* (beden), *animus* (akıl) ve *spiritus* (ruh). İyi bir inziva yeri de insanların bu üç ayrı parçasına da özenle hizmet etmeliydi.

Aziz Bernard geleneğini sürdüren Katolik inziva yerleri, günümüzde de konuklarına rahat ve huzurlu bir oda, zengin bir kütüphane, 'sınav'dan -günde üç kez tek başına, sessizlik içinde yapılan (genellikle mum ışığı ve küçük bir İsa heykelinin eşliğinde) vicdan incelemesi- inananların karman çorman olup yozlaşmış düşünce sistemlerine mantık ve ahlak aşılamak için özel olarak eğitilmiş danışmanlarla yapılan görüşmelere uzanan bir dizi ruhsal etkinlik sunarlar.

Budist inziva yerlerinde verilen ahlak dersleri manastırdakilerden çok farklı olsalar da, onlar da insanı parçalardan oluşan bir bütün olarak görüp her parçasıyla ilgilenme eğilimindedirler. Otururak ve yürüyerek yapılan meditasyon yöntemlerine odaklanmış bir Budist toplantının İngiltere'nin kırsal bir bölgesinde düzenleneceğini duyunca, bu toplantıya katılarak bir dizi ruhsal egzersizin insana ne tür yararlar sağlayacağını test etmeye karar verdim.

Buda'nın Ganj nehri havzasındaki Kapilavastu'nun yakınlarında doğmasının yaklaşık 2.573 yıl sonrasına denk gelen bir Ha-

Cairvaux Katolik Manastırı, 1708: Beden, akıl ve ruh için bir dinlenme yeri. Manastırın her bölümü, insanın belli bir parçasını iyileştirme görevini üstlenmişti. Mutfak ve yatakhane bedenden, kütüphane akıldan, şapel de ruhtan sorumluydu.

ziran ayında Cumartesi günü saat sabahın altısında, Suffolk'taki eski bir çiftlik ambarında on iki acemiyle birlikte yarım daire biçiminde, yerde oturuyorum. Öğretmenimiz Tony, derse hepimizi insan doğasını Budist bir gözle görmeye davet ederek başlıyor. Hayatımızın büyük bir bölümünde, hiç farkında olmadan Sanskritçe adı *ātman* olan egomuzun etkisi altındayız. Bilincimizin merkezinde bulunan egomuzun, doğası gereği bencil, narsisist, doyumsuz olan, kendi ölümlülüğüyle barışmayı beceremeyen, kariyer, statü, zenginlik gibi kurtarıcı güçlerle ilgili hayaller kurarak ölümü yok saymaya çalışan bir yapısı var. Doğduğumuz an çılgın bir dinamo gibi zıplamaya başlar ve son nefesimizi verene kadar da dinlenme eğilimi göstermez. Ego, doğuştan kırılgan olduğu için de ona her zaman endişeli bir ruh hali egemen olur. Huzursuzdur, ilgisi bir nesneden ötekine atlar, gerginliğini bastırmayı ya da başkalarıyla düzgün ilişkiler kurmayı bir türlü beceremez. En sakin ortamlarda bile kendisi dışında başka bir şeyle samimiyetle ilgilenmesini engelleyen, sürekli ben buradayım diyen, zalim bir endişe yumağının denetimi altındadır. Bir de egonun, acınası bir eğilimi vardır: O, hep arzularının tatmin edilmek üzere olduğunu düşünür. Sükunet ve güvenlik hayalleri kurar sürekli: Belli bir işi kaparsa, bir insanın kalbini fethederse ya da maddi bir varlığa kavuşursa çektiği acılar son bulacaktır. Ancak bu hiçbir zaman gerçekleşmez, çünkü giderilen her endişenin yerini bir başkası alacak, tatmin edilen her arzu yeni bir arzuyu açığa çıkaracaktır; böylece de Budistlerin 'elde etme' adını verdiği -Sanskritçe *upādāna*- o acımasız döngü başlar.

Tony'nin dediğine göre benliğimizin bu karanlık parçasının kişiliğimizi tanımlamasına izin vermeyebiliriz; çünkü arada bir egomuzun arzularını bir kenara bırakıp Budistlerin egosuzluk dediği -Sanskritçe *anātman*- bir ruh halini yakalamak gibi ender görülen bir yeteneğe de sahibiz. Bu yeteneğimizi ruhsal egzer-

sizlerle canlandırabiliriz. Egosuzluğa ulaştığımızda, tutkularımızdan bir adım uzaklaşıp kendimiz olmakla ilgili o sürekli omuzlarımızda hissettiğimiz, acı veren yükten kurtulur ve bu yük olmadan hayatlarımızın nasıl farklı olduğunu görebiliriz.

Batı düşüncesinin zekâya ilişkin önyargılarından etkilendiğimiz için, egolarımızdan kurtulma işine ilk olarak mantıksal bir tezi kabul ederek değil de, yere farklı bir biçimde oturmayı öğrenerek başlamamızın söylenmesi bize şaşırtıcı gelir.

Tony önceliklerimizi yeniden belirleme yeteneğimizi canlandırmak için, ayağa kalkarak kol ve bacaklarımızı bir dakikalığına gevşek bırakıp sallamak ve sonra da dokuz noktalı Vairochana meditasyon duruşunu almamız gerektiğini söylüyor. Acemilerden oluşan grubumuz doğal olarak bunu yapmakta çok zorlanıyor; çoğumuzun bedeni yaşlı artık ve hepimiz de yabancıların önünde çoraplarımız görünürken eğilip bükülmekten kaynaklanan bir utanca da kapılmış durumdayız. Tony'nin aldığı pozisyonu almak için çabalarken kıkırdamalar ve arada kaçan osuruklar eşlik ediyor bize. Bu çok ünlü bir beden duruşu, çünkü yaklaşık yirmi yüzyıl önce Hindistan'ın doğusundaki Bihar eyaletinde kutsal bir Bodhi ağacının altında meditasyon yapan Buda ve müritlerinin bedenleri tam da bu duruşu almışlardı. Yapmamız gerekenler çok net ifade ediliyor: Bağdaş kurmalıyız, sol elimiz kucağımızdaki sağ elimizin üstünde olmalı, sırtımız dik durmalı, omuzlarımız hafif gergin, başımız hafifçe öne çıkık olmalı, bakışlarımız aşağıya yönelmeli, ağzımız yarı açık olmalı, dilimizin ucu damağımıza değmeli, yavaş ve düzenli nefes almalıyız.

Bedenlerimiz yavaş yavaş doğru duruşu alıyor ve odayı uzaklardan öten bir baykuşu saymazsak derin bir sessizlik kaplıyor. Tony bizden, genellikle fark edilmez olan, ancak çok ender zamanlarda fark ettiğimiz nefes alma etkinliğine odaklanmamızı istiyor. Böylece bir odada sessizce oturmanın ve var olmaktan başka hiçbir şey yapmamanın yarattığı o sıra dışı durumla,

Sükunete olan gereksinimimizi yanıtlamak için Batı tüketim toplumu son elli yıldır güneşlenmeyi yeniden tanımlamakla meşgul. Budizm ise bin yıldan fazladır meditasyon sanatını kusursuz kılmak için çabalıyor.

ānāpānasati ('nefes almaya dikkat etme') meditasyonu öğrenmenin ilk adımlarında tanışmış oluyoruz. Bu ilk adımlarda işte egomuzun önceliklerinin ve projelerinin benliğimizi yakalayan o sımsıkı pençesinin varlığının farkına varmış oluyoruz. Dikkatimizi başka yöne çeken unsurları da fark etmeye başlıyoruz. Yalnızca nefes alıp vermemize odaklanmaya çalışırken, zihnimizin o çılgın rotalarında gezip nasıl da bir oraya bir buraya zıpladığını da anlıyoruz. Endişe dolu bir düşünceye kapılmadan arka arkaya üç nefes almayı bile başaramadığımızı görüyor ve bundan *ātman*ımızın filizlerine takılmadan herhangi bir deneyimi gerçekten yaşamanın pek de mümkün olmadığı sonucunu çıkarıyoruz.

Yeni oturma biçimimizin amacı, bilincimiz ile egomuzu birbirinden bir parça ayırabilmektir. Nefes aldığımızı hissetmeye başladığımızda, fiziksel varlığımızın egomuzun belirlediği arzulardan bağımsız olarak atan belli ritimleri olduğunu da anlarız. Bedenin ötekileştirilmesi, egonun denetlemediği ya da anlamadığı, Budizmin de şimdi bizimle tanıştırmak istediği *anātman*ın oluşturduğu geniş alanının bir parçasıdır.

Ego, bedenin varlığının, onu duyusal tatmin projelerinde kullandığı zamanlar dışında, pek de farkında değildir; çünkü karşısına çıkan her şeyi kendi amaçları için bir araç olarak görüp kötüye kullanma alışkanlığına sahiptir. Ego, bedenin kırılganlığına karşı gizli bir öfke besler aslında, bu kırılganlık onun midesini bulandırır. Bedenden tek istediği, ona verdiği görevleri yerine getirmesi, sırt kasları itaat ve endişeli bekleyişle gerilmiş bir halde masasına eğilerek öylece durmasıdır. Ancak şimdi egodan denetim gücünü, doğumumuzdan beri arka planda sürüp gittiği halde çok ender fark edilip takdir gören o nefes alıp nefes verme eylemine devretmesi, böylesine sıradan ve doğal bir eyleme boyun eğmesi istenir. Şaşkınlığa kapılan ego, öylesine bir karmaşanın içine düşer ki beklenmedik olaylar sonucunda sefil bir handaki sert bir şiltenin üzerinde yatmak zorunda kalan bir kraldan farkı kalmaz.

Egonun istekleri yerine nefes almaya odaklandığımızda, ego da bilincimize türlü görevler yüklemeyi bırakır ve böylece normalde farkına varmamıza izin vermediği kimi unsurlar bilincimize sızmayı başarır. Her zamanki ilgi alanlarımızla hiçbir ilişkisi olmayan, hem iç dünyamızdaki hem de dışarıdaki şeyleri fark ederiz. Nefes almaya odaklandıktan sonra uzuvlarımızın, bedenimizi destekleyen iskeletimizin ve içimizde sürekli dolaşan kanın farkına varırız. Yanaklarımızın ne kadar hassas olduğunu anlarız birden, odadaki hava akımlarını hissederiz, giysilerimizin kumaşının cildimizdeki yumuşak dokunuşlarıyla ürpeririz.

O sabah bu oturma egzersizinden sonra başka bir ruhsal egzersiz daha yapmak için yürüyüşe çıkıyoruz. Vietnamlı Zen keşişi Thich Nhat Hanh'ın öncüsü olduğu, yürüyerek yapılan bir meditasyon bu. Bize zihinlerimizi boşaltıp etrafımıza bakmamız söyleniyor. Doğaya bakacağız yalnızca, egomuzun denetimindeyken doğaya öyle bakarız ki onu salt güzelliğiyle algılamayı beceremeyiz; bu kez onun güzelliğini görüp, kozmosta kendimizi önemli varlıklar olarak görmemize neden olan o yanıltıcı ve rahatsızlık verici alışkanlığımızdan kurtulacağız. Öğretmenimizin rehberliğinde, egomuzun her zamanki hırsları ve azarlarından kurtulmuş bir zihinle -amaçsızlık denilen (Sanskritçesi *apranihita*) ve Budizm tarafından övüldüğü kadar kapitalizm tarafından yerilen bir ruh hali içinde- çok yavaş yürüyoruz ve böylece de çevremizi saran binlerce ayrıntıyla tanışma fırsatını buluyoruz. Ağaçların arasından süzülen bir ışık demetini görüyoruz, demetin içinde toz parçacıkları dans ediyor. Yakınlardaki bir ırmaktan şırıl şırıl su sesi geliyor. Tam üstümüzdeki dalda bir örümcek ağlarını örüyor. Budist şiirlerde, insanların yalnızca egolarının algıları üzerindeki baskısı kalktığında gördükleri, dünyanın o küçük parçalarıyla karşılaşınca neler hissettikleri anlatılır. Zen şair Bashō, bu karşılaşmadan şöyle söz eder:

Dağ yolundan indiğimde
menekşelerle ilgili
harika bir şey keşfettim.

Çalılıklar arasında yürürken kendi varlığımızı incelemeyi bırakır; gezegenimizi, insanları ve küçük mor çiçekleriyle birlikte sabırla ve şefkatle izlemeye koyuluruz.

3.

Budizmin ve öteki inanç sistemlerinin inziva yerlerinde yaptırılan egzersizlerin asıl önem taşıyan özelliği, iç dünyamızın belli bir disipline kavuşmasının bizim için ne kadar hayati olduğunu kavramış olmalarıdır.

Mutsuzluğumuzun bozuk ruh halimizden kaynaklandığı ortadayken, modern boş zaman değerlendirme endüstrisinin yalnızca bedenimizin rahatına odaklanmayı yeğlemesi ne kadar saçma görünüyor. Oysa bedenimizle birlikte, Budistlerin hayranlık uyandırıcı bir sezgiyle 'maymun zihin' dediği o önemli parçamızla da ilgilenmeli, onu teselli edip evcilleştirmeye çalışmalılar. Varlığımızın bir bütün olarak yenilenmesini başarıyla gerçekleştirecek merkezlere gereksinim duyuyoruz; bir dizi seküler ruhsal egzersizle hem bedenimizi hem de ruhumuzu eğitecek yeni inziva yerleri gerek bize.

iv. Bilgeliği Öğretmek

1.

Eğitimin temeldeki amacı sonuç olarak zaman kazanmamızı sağlamak ve hata yapmamızı önlemektir. Bir mekanizma vardır eğitimde aslında; bu mekanizma aracılığıyla toplum -seküler ya da dini toplum- üyelerinin zihinlerine, en akıllı ve çalışkan atalarının birbirinden farklı, acı dolu süreçlerin sonunda keşfettikleri bilgileri belli bir zaman dilimi boyunca yerleştirmeye çalışır.

Seküler toplum, bu görevin mantığını kabul etmekte hiç zorlanmamıştır, çünkü onun aklında bilimsel ve teknik bilginin aktarımı vardır. Günümüzde üniversitenin fizik bölümüne kaydolmuş bir öğrencinin Faraday'in bildiği her şeyi birkaç ay içinde öğrenmiş olmasının, birkaç yıl içinde de Einstein'ın birleşik alan teorisinin sınırlarını zorlamasının hiçbir sakıncası yoktur.

Ancak bilimin bu son derece açık ve zararsız aynılık ilkesi, bilgeliğe, ruhun kendisini tanıması ve ahlakını yönetmesiyle ilgili yaklaşımlara uyarlandığında inanılmaz bir tepkiyle karşılanır. Eğitimi savunanlar aynılık ilkesinin bilgeliğin öğretilmesinde kullanılmasına kesinlikle karşı çıkarlar. Fizik bölümüne yeni kaydolmuş öğrencileri bir sınıfa doldurup, onlardan elektromanyetik radyasyon teorisini kendi kendilerine öğrenmelerini isteme fikriyle dalga geçerler, ancak aynı anda bilgeliğin bir kişinin bir başkasına öğretebileceği bir şey olmadığını ısrarla savunurlar.

Bu önyargı, kültürün öğretilmesinde o kadar etili olmuştur ki Mill ile Arnold'ın kültürle ilgili tüm ümitlerini söndürmüş, 'Apollon'un Arkaik Gövdesi' şiirinin son dizesinde 'Du musst dein Leben ändern' ('Hayatını değiştirmelisin') diyerek tüm büyük sanatçıların insanlara öğüt verdiğini gösteren Rilke'nin benzersiz bir şiirsellikte ifade ettiği hayallerini de yok etmiştir.

Dinler, bilgeliğin öğretilemez bir şey olduğunu savunanların yanında yer almayarak çok iyi bir şey yapmışlardır. Böylece bi-

reysel hayatın büyük sorularını doğrudan sormaya cesaret edebilmişlerdir: 'Niye çalışmak zorundayım?', 'Birini sevmeyi nasıl başarabilirim?', 'Nasıl iyi bir insan olabilirim?'. Bu sorulara verilen yanıtlara pek katılmasalar da ateistler, soruların sadece kendilerinin ve sorulabiliyor olmalarının bile merak uyandırdığını düşünürler.

Bu bölümde görüldüğü üzere kültür, ikilemlerimizi dini dogmalara başvurmadan çözecek kadar geniş bir donanıma sahiptir. Antik Çağ'dan beri kişisel ve siyasi hayatlarımıza zarar veren hatalar, kültür yapıtlarının konusunu oluşturmuştur. Delilik, açgözlülük, şehvet, kıskançlık, kibir, duygusallık ya da ukalalık üzerine bilgi edinmek istediğimizde sayısız kültür yapıtı buluruz elimin altında; istediğimiz tüm ipuçlarına Freud, Marx, Musil, Andrey Tarkovski, Kenzaburo Oe, Fernando Pessoa, Poussin ya da Saul Bellow'un yapıtlarında ulaşabiliriz. Sorun, acılarımızı dindirmek için kültürün kullanılmasına karşı çıkan anlamsız önyargılar yüzünden bu hazinenin doğru yöntemlerle parçalara ayrılıp bize sunulmamasında yatıyor.

Bize yaşama sanatını öğretmeye çalışan, tanınmış seküler bir eğitim kurumu yoktur günümüzde. Bilim tarihinden bir benzetme yapmak gerekirse, ahlak alanı, araştırma laboratuarlarında yöntemleri kesin belirlenmiş deneyler yapan profesyonellerin değil de, bahçedeki barakalarda kimyasal maddelerle beceriksizce oynayan amatörlerin egemenliğindedir henüz. Ruha odaklanan bir eğitim görevini üstlenecek en uygun adaylar olan üniversite öğretim görevlileri, kendilerine önsel bir önem atfeden bir poza bürünüp hayatla ilgili isteklerini dile getiren insanları görmezden geldiler. Dinleyicilerini büyüleme sorumluluğunu üstlenmediler, basit anlatımdan delicesine korktular, ne kadar kırılgan olduğumuzu fark etmediler, ne kadar önemli olursa olsun her şeyi çok çabuk unuttuğumuzu da hiç görmediler.

Dinler ise bu tür hataları düzeltecek bir sürü önlem almaktan kaçınmamışlardır. Onları örnek alırsak yeni bir program düzenlememiz gerekir: bilgiyi ait olduğu akademik alana göre değil de insan hayatında çözüm sunduğu alana göre sınıflandıran, belli bir amaç (kendimizi daha iyi ve sağlıklı hissetmek) için bir okuma stratejisi sunan, hitabet sanatını geliştirmeye önem veren, düşünceleri ezberleme ve daha etkili bir biçimde yayımlama yöntemlerini oluşturup benimseyen bir program.

Bu özelliklere sahip bir eğitim programını fazlasıyla *Hıristiyan* bulanlar, söz konusu özelliklerin İsa'nın doğumundan çok önce de insanlık tarafından benimsendiğini anımsamalılar. Eski Yunan ve Roma'da yüzyıllar öncesinden beri bilgi iç dünyamızın gereksinimlerine göre düzenlemiştir. Bilgeliği yaymak için ilk okulları bu uygarlık kurmuş, kitapları ilaçlar gibi ele almış ve retorik ile yinelemenin insanlara iyi geldiğini görmüştür. Seküler toplum, tüm insanlığın paylaştığı, herhangi bir mezhebin tasarrufunda olmayan kültürel eğitim mirasının bir parçası olan bu gelenekleri, onları yaratanların gerçek kimliği konusunda yanıldığı için yok saymıştır. Ateizmin de bu yanlışa düşüp söz konusu gelenekleri görmezden gelmesine izin vermemeliyiz.

Dinler, modern üniversiteler gibi eğitim süreçlerini belli bir zaman dilimiyle (gençlik döneminden birkaç yıl) ya da belli bir mekânla (kampus) ya da tek bir yöntemle (ders anlatma) sınırlandırmazlar. Bilişsel olduğu kadar duyusal açlık da çeken varlıklar olduğumuzu gören dinler, zihinlerimizi etkilemek için her türlü yöntemi ve kaynağı kullanmışlardır. Çağdaş eğitim yaklaşımlarına ters düşseler de benimsedikleri yöntemlerin çoğundan, elek gibi olmuş zihnimize teolojik ya da seküler düşünceleri aktarmayı amaçlayan bir plan hazırlarken kesinlikle yararlanılmalı. Bu teknikler, incelenmeyi ve uygulanmayı fazlasıyla hak ediyorlar; bunu yaparsak hayatımızın kalan kısmında bir önceki kuşaktan bir ya da iki hata daha az yapma şansını yakalayabiliriz.

V

Şefkat

1.

Kuzey Avrupa'da ismini bilmediğimiz bir kentin arka sokaklarından birindeki, on beşinci yüzyıldan kalmış küçük bir kilise. Kasvetli bir kış günü, saat on ikiyi geçmiş, orta yaşlı bir adam şemsiyesini şöyle bir salladıktan sonra içeri giriyor. İçerisi ılık ve karanlık, gölgeleri kireçtaşı duvarlarda dans eden, birkaç sıra mum yanıyor sadece. Artık eskimiş olan, ama rahatlığını kaybetmemiş oturma sıraları göze çarpıyor, yerde de her birinin üzerinde *Mater Dolorosa* yazan dua minderleri var. Dipteki bir köşede yaşlıca bir kadın diz çökmüş, gözleri kapalı kendi kendine mırıldanıyor.

Adam yorgun. Eklemleri ağrıyor. Fazlasıyla incinmiş ve yorgun hissediyor kendisini, gözyaşlarına boğulmak üzere. Bu hale gelmesinin belli bir nedeni yok, yaşadığı küçük aşağılanmalar birleşti ve işte sonunda kimsenin eksikliğini hissetmediği, vasat biri olarak kendinden nefret etmeye başladı. Bir zamanlar çok iyi giden kariyeri uzunca bir süredir inişe geçti. Başkalarının gözünde ne kadar da önemsiz biri olduğunu çok iyi biliyor, sosyal ortamlarda insanların onun yanından hemen uzaklaşmak istediklerinin de farkında, çok sayıda önerisinin ve mektubunun karşılıksız kalmış olması da cabası. Artık bunlarla mücadele edecek gücü bulamıyor kendinde. İş hayatında bu çıkmaza düşmesine neden olan sabırsızlığından ve kibrinden iğreniyor. Pişmanlık, kötümserlik ve yalnızlık girdabına kapılmış, nefes alamıyor artık. Endişelerini ev hayatına yansıtamayacağını da çok iyi biliyor. Oğullarının onu güçlü bir adam olarak görmesi gerek. Hayatından çoktan usanmış olan karısı, ancak kendi meselelerine yetişebiliyor. Evdekilere bu ruh halini yansıttığı zaman, ortamın ne kadar gerildiğini de daha önce yaşadıklarından biliyor.

Orada uyuyakalıp hayatına ara vermeyi istiyor. Ağlamak istiyor. Affedilmek ve teskin edilmek istiyor. Kilisedeki gizli hoparlörlerden müzik sesi geliyor: Bach'ın St Matthew Passion'ın-

dan 'Erbarme dich, mein Gott' aryası. Zihnini meşgul edebileceği düşünceler bulmaya uğraşıyor, ama aklına gelenlerin hiçbiri bir anlam ifade etmiyor. Mantıklı düşünme yetisini yitirdi tamamen, bunu yapmaya çabalamak bile onu çok fazla yoruyor.

Diz çöküp mihrabın üstündeki tabloya bakıyor. Başı bir ışık halkasıyla çevrili, cana yakın, şefkatli, kibar genç bir kadın var tabloda. Kadın ona sonsuz bir ilgi ve iyi niyetle bakıyor -bir şey söylemesine gerek kalmadan onu çok iyi anlamış gibi duruyor.

Hayatta çok fazla şey başaracağını düşündüğü, çevresindekilerin kendisiyle gurur duymasını sağlayabildiği, anne babasının yemek yiyip yemediğini merak ettiği, yemekten sonra yapış yapış parmaklarını sildiği, dünyanın tüm fırsatlarıyla önünde uzandığı o çok geride kalmış günlerde, çocukluk günlerinde öğrendiği duaları anımsıyor: 'Kutsal Meryem, Tanrı'nın Annesi, biz günahkârlar için şimdi ve ölüm saatimizde dua et, Amin.' Gözlerini kapıyor ve dökülmek üzere olan gözyaşlarını tutmaya çalıyor. 'Sana geliyorum; senin önünde diz çöküyorum, günahkâr ve pişmanım. Yüce İsa'nın Annesi, dualarımı reddetme, onları dinle ve kabul et...'

2. •

Bu sahnenin Avrupa'da geçtiğini varsaydık, ancak aynı sahne dünyanın herhangi bir yerinde yaşanabilir. Kuala Lumpur'daki Our Lady of Good Health (Sağlık Annemiz) adlı şapelde, Missouri, Rhineland'deki Our Lady of Sorrows (Üzüntü Annemiz) ibadethanesinde, Güney Kore'nin Unyang kasabasında bir mağarada kurulmuş olan, Our Lady'ye (Annemize) adanmış kutsal mekânda ve Venezuela'daki Nuestro Señora del Espejo kilisesinde benzer umutsuzluk sahnelerine tanık olabiliriz. Bu kutsal mekânlarda umutsuzluğa kapılmış insanlar, Bakire'ye bakacak, mum yakacak, dua okuyacak ve yalnızca *Redemptoris Mater*, kefaret annesi değil, aynı zamanda *Mater Ecclesia*, bir bütün olarak

Kilise'nin, böylece de sembolik olarak onun tüm üyelerinin annesi de olan bir kadına acılarını anlatacaklar.

Kaba bir mantıkla bakıldığında Meryem'e olan bu bağlılığın, dinin en çocuksu ve saf ve aptal halini açığa çıkardığı görülür. Mantıklı bir yetişkin nasıl olur da kendisinden binlerce yıl önce yaşamış bir kadının (eğer yaşadıysa tabii) varlığına inanır, hatta huzuru onun mükemmel bir iyiliği taşıyan kalbinde, kendisini hiçe sayarak başkalarına uzattığı yardım elinde ve sonsuz sabrında arar?

Bu sorunun yanıtının ne olacağı açık, ancak mesele bu yanıtta değil de bu soruyu sormanın saçmalığında yatıyor. Bakire'nin var olup olmadığı sorusu bizi bir yere götürmez; ancak iki bin yıldan fazla bir süredir bu kadar çok sayıdaki Hıristiyanın neden onu yaratma gereksinimi duyduğunu anlamaya çalışmak insan doğası hakkında bir şeyler söyleyecektir bize. Bakire Meryem'in bizim hangi duygusal gereksinimlerimize yanıt verdiğini incelemeliyiz -özellikle de inancımızı kaybettiğimizde karşılanmayan bu gereksinimlerimizin neden olduğu bunalımları anlamaya çalışmalıyız.

Meryem Ana'ya tapınma olgusu geniş bir bakış açısıyla incelendiğinde, çocukluk dönemindeki gereksinimlerimizin, yetişkinler olarak kazandığımız mantık yürütme becerimize, üstlendiğimiz sorumluluklara ve edindiğimiz statüye rağmen kalbimizin bir köşesinde varlığını sürdürdüğü görülür. Günlük hayatımızın büyük bir bölümünde olgun bir insan olduğumuza inansak da, mantıklı düşünme becerimizi, cesaretimizi, yaşadığımız dramları anlama çabamızı birden yok edip, bizi o ilkel çaresizliğe hapseden felaketlerle karşılaştığımızda birden hiç de olgun olmadığımızı fark ederiz

Böyle anlarda güvendiğimiz birilerine sarılmayı isteriz, yıllar önce sevecen yetişkinlerin yaptığı gibi biri bize sarılsa deriz. Bunu daha çok annemiz yapmıştır, fiziksel olarak korunduğu-

'Seni anlıyorum': Giovonni Battista Salvi, *Üzüntülü Meryem*, 1650 dolayları.

Meryem'e edilen dualar, Vilnius, Litvanya.

muzu hissetmişizdir o saçlarımızı okşayıp iyi niyet ve şefkatle yüzümüze baktığında ve belki de ağzından yalnızca 'tamam canım' sözü döküldüğünde.

Yetişkinlerden oluşan gruplarda bu tür özlemler dile getirilmese de, dinler bunları yeniden canlandırıp normal bir duygusal istek olarak nitelemeyi başarmıştır. Hıristiyanlıktaki Meryem, eski Mısır'daki İsis, Yunanistan'daki Demeter, Roma'daki Venüs ve Çin'deki Guan Yin, insanların çocukluktaki şefkate yeniden ulaşmalarına olanak sağlamıştır. Heykelleri rahmi andıran karanlık yerlere dikilmiştir, yüzlerinde merhametli ve destekleyici bir ifade vardır, yanlarına oturup sıkıntılarımızı anlatmamıza ve huzurla ağlamamıza izin verirler. Farklı coğrafyalara ve inanç sistemlerine ait bu figürler arasındaki benzerlikler çarpıcıdır. Bu figürler, farklı kültürel kökenlerin bir dışavurumu olarak değil, insan ruhunun evrensel gereksinimlerine karşılık veren ölümsüz anneler olarak ortaya çıkmışlardır.

Çinli Budistlerin Guan Yin'i ziyaret nedenleriyle, Katoliklerin Meryem'e başvurma nedenleri aynıdır. Guan Yin de çevresindekilere incelik ve anlayış dolu bakar ve insanın kendini küçümsemesine karşı huzur verici seçenekler sunar. Çin'deki tapınaklarda ve meydanlarda yetişkinler onun yanında kendilerini zayıf hissetmeye izinlerinin olduğunu hissederler. Bakışlarında insanları ağlatan bir şeyler vardır -insan genellikle çok kötü şeyler yaşadığında değil de, uzun zamandır sessizce kabul ettiği acılarını sahiplenmesini sağlayan şefkat dolu bakışlarla karşılaştığında kendisini bırakıp hıçkırıklara boğulur. Guan Yin, tıpkı Meryem gibi, bir yetişkine yaraşan bir hayat sürmeye çabalarken yaşanan zorlukları çok iyi anlar.

Guan Yin, Hainan Adası, Çin.

3.

Ateizm, dinle karşılaştırınca bizim bu tür gereksinimler duymamıza çok soğuk yaklaşır. Meryem Ana'ya tapınma olgusunun temelindeki teselli edilme arzusu, ateistlerin sahip olmakla övündükleri, varoluşu mantıksal olarak algılama becerisinin çok uzağında kalır ve onunla tamamen ters düşer. Ateizm, Meryem ve onun görevini üstlenen diğer kutsal varlıkları, yetişkinlerin üstesinden gelmeleri gereken dürtülerin sembolleri olarak görür.

İlginç entelektüel tartışmalarda hırçın bir tavır sergileyen ateizm, dini kendi amaçlarına ters düşmekle, temelde diriltilen, yeni biçimlere sokulan ve gökyüzüne yansıtılan çocukluk arzularına verilmiş kutsal bir yanıt olmaktan öteye gidemediğini kabul etmeye yanaşmamakla suçlar.

Bu suçlama mantıklı olabilir. Sorun, suçlamayı yapanların kendilerinin de bir yok sayma eyleminde, çocukluk dönemi gereksinimlerini yok sayma eyleminde bulunmalarındadır. Zayıflıkları nedeniyle doğaüstü güçlere sarılan inananlara saldırmanın şehvetine kapılan ateistler, hepimizin hayatının bir parçası olan zayıflıkları görmezden gelme tehlikesiyle karşı karşıyalar. İnsani olarak nitelenip onurlandırılması gereken kimi gereksinimleri çocuksu gereksinimler olarak sınıflandırabilirler; ancak çocuksu olan duygu ve düşüncelerle gerçek bir hesaplaşma yaşamadan insan olgunlaşamaz ve her yetişkin de arada sırada bir çocuk gibi teselli edilmeyi ister.

Hıristiyanlık kutsal bir varlığa bağlılık duymayı, ahlaki ve ruhsal sağlığın bir işareti olarak görür. Yalnızca kibirli ve kendini beğenmiş olanlar, kendi zayıflıklarını yok saymayı denerler; inançlı olanlar ise tahtadan yapılmış, kocaman bir anne heykelinin ayağında gözyaşları içinde öylece durduklarını, tuhaf görünmeden söylerler; çünkü bu durum onlara göre inançlarının bir işaretidir. Meryem Ana'ya tapınma olgusu, incinmeye açık olmayı bir erdem olarak görür ve böylece de çocuklar ile yetiş-

Bu resim ruhumuza hem dokunur, hem de onu teskin eder; çünkü onda hem kendimizi, hem de başka bir varlığı görürüz: Giovanni Bellini, *Meryem ve Çocuk*, 1480.

kinler arasına kesin sınırlar koymaya yönelik genel eğilimimizi düzeltir. Hıristiyanlık, gereksinimlerimizi belirlerken de çok incelikli bir anlayışla hareket eder. Varlığını sürekli hissettiren, bir türlü pençesinden kurtulamadığımız gerçek bir anneye sahip olma arzumuzla yüzleşmeden, annenin sunduğu teselliye benzer bir teselliyi bulmamıza olanak sağlar. *Kendi* annemizden söz etmez hiç; bize yalnızca yeniden çocuk olmanın, dünyanın *mater*'i olan bir figür tarafından sevilip teselli edilmenin hayali zevklerini sunar.

4.

Hıristiyanlığın bu yaklaşımında bir sorun görmek istersek eğer, bu yaklaşımın *gereğinden fazla* başarılı olduğunu söyleyebiliriz. Teselli edilme gereksinimi, Meryem'in kendisiyle fazlaca özdeşleştirilmeye başlandı; bu nedenle de bu gereksinimin temelde ne olduğu unutuldu. İncil'den çok daha önce başladı aslında bu gereksinim. Dünya üzerindeki ilk çocuk, annesi ya da babası tarafından soğuk ve karanlık mağaranın birinde kucağa alınıp teselli edildiğinden beri var.

Hayatımızı yoluna sokabilecek sevecen bir anne ya da ilgili bir babanın dünyada bir yerlerde olmadığını bilmek, onların bir biçimde var olmasını deli gibi istediğimizi görmezden gelmemizi gerektirmez. Din bize bu tür bunalım anlarında kendimize karşı nazik olmamızı öğütler. Böyle durumlarda, ümitsizliğe ve korkuya kapılıp şaşkın bir halde *birinden* yardım isteyerek ağlarız -görünürde hiçbir şeye inanmıyor olsak da, annemiz uzun zaman önce ölmüş olsa da, babamız bize vakit ayırmayan, zalim biri olsa da, artık dünya üzerinde sorumlu bir yetişkin olarak yaşıyor olsak da.

Katoliklik, sanat ile mimariye böyle zamanlarda önemli bir görev yükler. Genellikle kiliselerin, müzelerin ve diğer bu tür saygın mekânların karanlık ve sessiz köşelerindeki, sevgi dolu

yüzlerini kucaklarındaki çocuklarına eğmiş anne baba resimlerine bakarak ruhumuzun bu ilkel gereksiniminin giderildiğini hissederek huzura kavuşuruz.

Seküler ressamlarımız da ana teması anne babanın verdiği sevgi olan tablolar yapsalar arada bir ve bu tablolar mimarların müzelerde ya da hayal gücümüzü zorlayarak ileride inşa edileceğini düşünebileceğimiz Şefkat Tapınakları'nda tasarladığı alanlarda sergilense ve biz de loş bir ortamda bu tabloları seyre dalsak.

Meryem Ana'ya tapınma olgusu, en katı ateistlere bile, kolayca incinebileceklerini, mantıksız duyguların kalplerini ele geçirebileceğini ve bunalımlarını atlatabilmek için hep beceriksiz ve çocukça kalacak yönleriyle uzlaşmayı başarmaları gerektiğini kabul etmelerini önermeye cesaret eder.

Batıl inançları reddederken, dinlerin başarılı bir biçimde tanımladığı ve asil bir yöntemle çözdüğü ilkel sayılabilecek arzularımızı yok saymamaya özen göstermeliyiz.

Yetişkin hayatımızda aklımızın devreden çıktığı dönemler yaşarız, işte o dönemlerd tek yapabileceğimiz geriye gitmek olur. Arka planda Mary Cassatt'ın 1893 tarihli *Çocuğun Banyosu* tablosu olan seküler bir Şefkat Tapınağı.

VI

Kötümserlik

1.

Hıristiyanlık başlangıcından günümüze önemli bir zamanını, dünya üzerindeki varoluşun karanlık yönlerini vurgulamaya adamıştır. Fransız felsefeci Pascal, fazlasıyla acımasız olan kötümserliğiyle bu kasvetli gelenekte bile kendisine ayrı bir yer bulur. 1658 ile 1662 yılları arasında yazdığı *Düşünceler*'inde, insanoğlunun kesinlikle sapkın, acınası ve güvenilmez olan doğasını okurlarına göstermek için her fırsatı kullanır. O baştan çıkarıcı, klasik Fransızcasıyla kaleme aldığı kitabında bize, mutluluğun bir yanılsama olduğunu ('Dünyanın anlamsızlığını görmeyen kişinin kendisi anlama becerisinden yoksundur'), sefil bir varoluş sürmemizin normal olduğunu ('Gerçekten mutlu bir varoluş içinde olsaydık, kendimizi bu varoluşla ilgili düşünmekten alıkoyacak uğraşlar bulmaya çalışmazdık'), gerçek aşkın bir hayal olduğunu ('İnsanın kalbi nasıl da kötü ve sahtedir'), olayları gerçeklikleri içinde kavramayı beceremediğimiz gibi aynı zamanda da fazlasıyla kırılgan olduğumuzu ('Küçücük bir olay bizi incitirken yine küçücük bir olay bizi teselli eder'), aramızdaki en güçlülerin bile kolayca etkilendiğimiz sayısız hastalık yüzünden çaresizliğe kapıldığını ('Sinekler o kadar güçlüler ki zihinlerimizi felç edip bedenlerimizi yiyebilirler'), tüm dünyevi kurumların çürümüş olduğunu ('İnsanların zayıf olduğundan daha kesin bir şey yoktur'), önemli olduğumuzu düşünmeye tuhaf bir biçimde eğilimli olduğumuzu ('Ne kadar çok krallığın bizim varlığımızdan haberi bile yoktur') anlatır. Bu koşullar altında yapabileceğimiz en iyi şeyin, varoluşumuzun doğurduğu keskin bir ümitsizlik içeren bu durumlarla karşı karşıya gelmek olduğunu söyler: 'İnsanın büyüklüğü, sefil bir varlık olduğunu kabul etmesinden gelir.'

Kitaba egemen olan ton düşünüldüğünde, onu okumanın son derece iç karartıcı bir deneyim olması beklenir; ancak bu deneyim şaşırtıcı bir biçimde hiç de o kadar ümitsizlik dolu bir ha-

vada yaşanmaz. Kitap aslında bizi teselli eder, mutlu kılar, hatta kimi bölümlerinde gülmemizi sağlar. Derin bir kederin eşiğindekiler için, insanın en küçük umut kırıntısını bile öğütmeyi amaçlayan bu kitaptan daha iyi bir kitap bulunamaz; bu ne kadar çelişkili görünse de doğrudur. İntihar etmek üzere yüksek bir duvara tırmanmış birini bu kararından, iç güzelliği, pozitif düşünceyi ya da içimizde saklı olan gücü öven sevimli kitaplar değil de *Düşünceler* vazgeçirebilir.

Pascal'ın kötümserliği bizi teselli etmeyi başarır, çünkü genellikle olumsuz düşüncelerin değil de umudun kendisinin yüzünden kasvete kapılırız. Bizi kızdırdığı, içimizde acı duygular uyandırdığı için asıl suçlamamız gereken, umuttur -kariyerimize, aşk hayatımıza, çocuklarımıza, siyasetçilerimize ve gezegenimize yönelik beslediğimiz umutların toplamdır asıl suçlu. İsteklerimizin büyüklüğüyle hayatımızın sıradanlığı arasındaki uyumsuzluk, günler boyunca bize işkence eden ve yüzlerimize acının gölgesini düşüren şiddetli hayal kırıklıkları yaşamamıza yol açar.

Sonra da sıra rahatlamaya gelir, öyle bir yazarla karşılaşırız ki kahkaha atmaktan alıkoyamayız kendimizi. Pascal, beynimizi kemiren o en kötü, utanç verici düşüncelerin, yalnızca bize özgü olmadığını, insanoğlunun kaçınılmaz ortak gerçeğinin bir parçası olduğunu söyler bize. Endişeli, kıskanç, zalim, sapkın, narsist, her şeyden sıkılan ruh halini yalnızca bizim yaşadığımızla ilgili kapıldığımız korkunun, birden harika bir biçimde temelsiz olduğunu öğrenip, karanlık gerçeklerimizin çevresinde kurulacak arkadaşlıklar için beklenmedik fırsatlarla karşılaşabiliriz.

Günahkâr ve acınası halimizden kaynaklanan duygu ve düşüncelerimizi hiç gizlemeden, zarif bir dille anlatarak bize sonsuz öneme sahip, büyük bir iyilik yaptıkları için Pascal'ı ve onun da bir parçası olduğu Hıristiyan geleneğindeki tüm kötümserleri şükranla anmalıyız.

2.

Modern dünyanın sık sık sempati duyduğunu ifade ettiği iyimserliği desteklemez yukarıda anlatılanlar. Modern dünya, iyimserliği kendisinin en önemli özelliği olarak görüp destekler, ancak sınırsız iyimserlik onun aynı zamanda en önemli hatasıdır.

Ekonomik krizlerden, savaşlardan ve salgın hastalıklardan kaynaklanan panik dönemleri arada bir yaşansa da seküler çağ, ilerleme anlatısına akıl almaz bir tutkuyla inanır; bu tutkunun temelinde değişimi yaratan üç itici güce -bilim, teknoloji ve ticaret- ancak bir kurtarıcıya duyulabilecek bir sadakatle bağlanma vardır. On sekizinci yüzyılın ortasından beri dünyada öylesine çarpıcı ilerlemeler yaşandı ki hayatımız rahatlık, güven, refah ve güç açısından inanılmaz bir seviyeye ulaştı ve bu nedenle de kötümser bir ruh halini benimsememize artık hiç izin verilmediği gibi daha da önemlisi, yalnızca halinden memnun ve sağlıklı bir ruh hali de kabul edilemez oldu. Genetik kodun çözülmesi, cep telefonunun icadı, Çin'in uzak köşelerinde Batılı süpermarketlerin açılması ve Hubble teleskopunun uzaya fırlatılmasından sonra gelecekte hayatın bize neler sunacağıyla ilgili dengeli bir değerlendirme yapmak artık mümkün değildir.

İnsanoğlunun bilimde ve ekonomide aldığı yolun, birkaç yüzyıldır hep ileriye doğru bir çizgi izlemiş olduğu yadsınamaz; ancak insanoğlu denilen şeyi biz oluşturmuyoruz: Hiçbirimiz bireysel hayatlarımızı, çağımızı neşe dolu, benzersiz önyargılarla donatan, genetik ve telekomünikasyon alanlarındaki çığır açıcı gelişmelerin ortasında yaşamıyoruz. Jakuzilerden ya da bilgisayar çiplerinden yararlanmak hayatımızda bize birtakım kolaylıklar sağlar kuşkusuz; ancak biz bireysel olarak yine tıpkı ortaçağda yaşamış atalarımız gibi kazalar, gerçekleşmemiş arzular, kalp kırıklıkları, kıskançlıklar, endişeler ve ölümle mücadele ediyoruz. Atalarımız bizden daha şanslıydılar, çünkü onlar insanlara bu dünyada mutluluğun her zaman mümkün oldu-

ğunu söyleme hatasını hiçbir zaman yapmamış olan, dinin egemen olduğu bir çağda yaşamışlardı.

3.

Hıristiyanlık kendi içinde umudu hiç içermeyen bir kurum değildir. Beklentilerini kesinlikle sonraki hayata, bu dünyanın çok ötesinde yer alan, ahlaki ve maddesel bir mükemmelliğe ulaşmış o dünyaya yönlendirme sağduyusunu göstermiştir.

Umudun uzaktaki bir dünyaya sürgün edilmesi, Kilise'nin dünyevi gerçeklik konusunda tamamen kendisine özgü, duygusallıktan uzak bir anlayış benimsemesine olanak sağlamıştır. Kilise, siyasetin dünyada mükemmel adaleti sağlayabileceğini, evliliğin çatışma ya da uyumsuzluk içermeyeceğini, paranın güvenlik sağlayacağını, bir arkadaşın hayat boyu sadık olabileceğini ya da daha genel bir ifadeyle Cennetteki Kudüs'ün bu dünyanın toprakları üzerinde kurulabileceğini düşünmez. Din, yozlaşmış doğamızın kaba yanlarını düzeltme şansımız konusunda son derece yararlı, ölçülü bir görüşü, kuruluşundan beri benimsemiştir; seküler dünya ise böyle bir görüşü kabul edemeyecek denli duygusal ve korkaktır.

Tarihin bu döneminde sekülerizmi benimsemiş insanlar, dini bir düzeni benimsemiş insanlardan daha iyimserler -bu, sekülerlerin dindarların görünüşteki o fazlasıyla iyi niyetli ve saf haliyle ne kadar çok dalga geçtiği düşünüldüğünde ironik oluyor. Sekülerlerin mükemmele ulaşma arzusu o kadar arttı ki finansal büyümeler ve tıbbi araştırmalar birkaç yıl daha sürdürülürse cennetin bu dünyada var edilebileceğini hayal etmeye başladılar. IMF'nin, tibbi araştırma enstitülerinin, Silikon Vadisi'nin ve demokratik siyasetlerin güçlerini birleştirerek insanoğlunun tüm sıkıntılarını giderebileceğine inanırken, aynı anda meleklere inanmayı sert bir tavırla reddetmelerinin nasıl bir çelişki içerdiğini de hiç fark etmediler.

Mükemmellik fikrini başka bir dünyaya taşırsak doğru bir iş yapmış oluruz: Genç Jan Brueghel, *Cennet*, 1620 dolayları.

4.

İçimizdeki en hırslı ve kararlı insanlar, dinlerin incelediği o karanlığın nemli sularına batarak sürekli ıslanan cüretkâr umutları beslemeye şiddetli bir gereksinim duyarlar. Bunu özellikle belki de dünyadaki en endişeli ve hayal kırıklığına uğramış ulus olan Amerikalılar yapar; çünkü onlara iş hayatlarında ve ilişkilerinde ulaşabilecekleri noktalarla ilgili aşırı umutlar beslemeleri öğütlenir. Kötümserliği yalnızca dinlerde olan, kutsanarak kurtulmanın tek koşul olduğu bir duygu ve düşünce türü olarak görmekten vazgeçmeliyiz. Görüp göreceğimiz tek dünyanın bu dünya olduğuna dair temel ateist öğretisine uygun bir hayat sürsek de, cennete inananların derin bakış açılarını benimsemek için çaba göstermeliyiz.

5.

Dinlerdeki kötümserliği yenilikçi bir görüşle ele almayı deneyen bir felsefenin yararları en çok evlilikte görülür. Modern toplumun acı veren düzenlemelerinden biri olan evlilik, seküler düzenin varsayımına göre yalnızca mutlu olmak amacıyla gerçekleştirilir. İşte bu şaşırtıcı varsayım, evliliği gereksiz yere bir cehenneme çevirir.

Hıristiyan ve Yahudi evlilikleri, her zaman neşeli olmasak da, genel olarak halimizden memnun olmamamızın yanlış ya da adaletsiz olduğunu ileri süren o hatalı düşüncenin neden olduğu ikinci bir acı çekme ritüelinden uzaktır. Hıristiyanlık ve Yahudilik, evliliği öznel isteğin başlattığı ve yürüttüğü bir birlik olarak değil de, daha alçakgönüllü bir tavırla, bireylerin yetişkinlerin oluşturduğu toplumda bir konum edinebilmesini, böylece de bir sonraki kuşağı ilahi rehberlerin güdümünde yakın bir arkadaşıyla yetiştirebilmesini sağlayan bir mekanizma olarak görür. Evlilikten olan beklentilerin böylesine sınırlandırılmış olması, seküler eşlerin çok aşina oldukları, başka bir yerde daha yoğun, daha güzel ve daha

sakin seçeneklerin olabileceği kuşkusuna kapılmayı engeller. Dindeki ideal evlilik anlayışı, anlaşmazlıkları, tartışmaları ve sıkıntıyı, yapılmış bir hatanın işaretleri olarak değil, belli bir plana göre sürdürülen hayatın işaretleri olarak görür.

Evliliğe olan pratik yaklaşımlarının yanı sıra bu dinler, birine tutku dolu bir hayranlık duymaya olan gereksinimimizin de farkındadırlar. Başkalarına inanmaya, tapmaya ve hizmet etmeye ve onlarda kendimizde bulmadığımız bir mükemmelliği keşfetmeye gereksinim duyduğumuzu bilirler. Ancak bu dinler, hayranlık beslediğimiz nesnelerin insanlar değil de ilahi varlıklar olmaları konusunda hiç taviz vermezler. Sonsuza dek genç, çekici ve erdemli kalacak ilahi varlıkları, hayatımız boyunca bize eşlik etmeleri için görevlendirirler. Bir de bize her gün, insanların ilahi varlıklarla karşılaştırıldıklarında, sabırla affedilmeyi hak eden, can sıkıcı ve hatalı yaratıklar olduğunu da anımsatırlar; eşimizle olan ateşli kavgalarımızda sürekli unuttuğumuz bir ayrıntıdır bu. Seküler tartışmaların çoğunun temelindeki, öfke dolu soru şudur: 'Neden daha iyi biri olmaya çabalamıyorsun?' Kendi gerçekleştiremediğimiz hayallerle eşimize saldırmamızı önlemek için inanç sistemleri, meleklere tapmamız, sevgililerimizi ise hoş görmemiz gerektiğini bize anımsatan sağduyulu bir davranışı benimsemişlerdir.

İnanç sistemleri, bize tapılacak melekler, hoş görülecek sevgililer sunmak gibi sağduyulu bir davranış sergilemiştir.

6.

Kötümser bir dünya görüşünde hayat neşeden yoksun olmak zorunda değildir. Kötümserler, iyimserlere göre memnuniyetlerini gösterme fırsatını çok daha fazla bulurlar; çünkü onlar hiçbir şeyin iyi gitmeyeceğini düşündüklerinden karanlık ufuklarında arada bir küçük bir başarı elde ettiklerinde sevinçten deliye dönerler. Modern çağın seküler iyimserleri ise, kendilerine verdikleri özel bir yetkiyle cenneti bu dünya üzerinde inşa etmekle meşgul oldukları için genellikle günlük hayatın aydınlanma anlarının tadını çıkarmayı başaramazlar.

Bu dünyada varoluşun doğası gereği hayal kırıklığıyla dolu olduğunu, zalim gerçeklerin girdabından hayatımızın sonuna dek kurtulamayacağımızı bilmek, daha sık 'Teşekkür ederim' deme güdüsüne kapılmamızı sağlayabilir. Seküler dünyanın şükran duyma sanatında yeteri kadar gelişmemiş olması anlamlıdır aslında. Artık hasat zamanında, yemekte, arılar çoğaldığında ya da hava yumuşadığında teşekkürlerimizi sunmuyoruz. Yüzeysel bir bakış açısıyla bu durumlarda ortada teşekkür edilecek *birinin* olmadığını söyleyebiliriz. Ancak bu tutum temelde hırs ve beklentilerden kaynaklanıyor. Dindar ve kötümser atalarımızın teşekkürlerini sundukları bu güzel durumları günümüzde kendimizin çok çalışarak elde ettiğini düşünüp gurur duyuyoruz. Bir günbatımı ya da kayısı için şükran duyulacak özel bir an yaratmanın gerçekten bir gereği ya da anlamı var mı? Ulaşmaya çalıştığımız daha yüce amaçların olması gerekmez mi?

Birleşik Yahudi Cemaati'nin Dua Kitabı, daha alçakgönüllü bir tavır benimsememizi sağlamak için 'bir mevsim meyvesinin ilk kez yendiği gün' edilecek özel bir dua, 'değerli bir giysinin satın alındığı gün' edilecek başka bir özel dua belirler. İnsan sindirim sistemine olan hayranlığı destekleyen özel bir duayı bile içerir:

'Ey Yüce Tanrı, Efendimiz Tanrı, tüm Evrenin Kralı Tanrı,
insanı bilgeliğiyle yaratan ve ona delikler ve boşluklar
bahşeden Tanrı,
bunlardan biri zarar gördüğünde ya da tıkandığında
hayatta kalamaz, yüce azametin önünde diz çökemez insan.
Mucizeler gerçekleştiren, tüm canlıları iyileştiren Tanrı,
bizleri affet.'

7.

Dinler, bilgece bir tutum benimseyerek bizlerin doğuştan hata yapmaya eğilimli yaratıklar olduğumuzu ısrarla yinelemiştir. Mutluluklarımızı sürekli kılmayı beceremeyiz, rahatsız edici cinsel arzuların kıskacına kapılırız, statümüzle ilgili saplantılar geliştiririz, kötü kazalardan fazlasıyla inciniriz ve nefes aldığımız her an da yavaşça ölürüz.

Dinler, ilahi bir varlığın birçok durumda bize yardımcı olabileceğine inanırlar. Umutsuzluk ile umudun bu birleşimini, çok açık bir biçimde Kudüs'teki Batı Duvarı olarak da bilinen Ağlama Duvarı'nda görürüz. Yahudiler, on altıncı yüzyılın ikinci yarısından beri bu duvarın kenarlarında toplanıp acılarını seriyor ve yaratıcılarından yardım diliyorlar. Üzüntülerini yazdıkları kâğıt parçalarını duvarın taşlarının arasına sıkıştırıyor, Tanrı'nın acılarını görüp onlara merhamet göstermesini ümit ediyorlar.

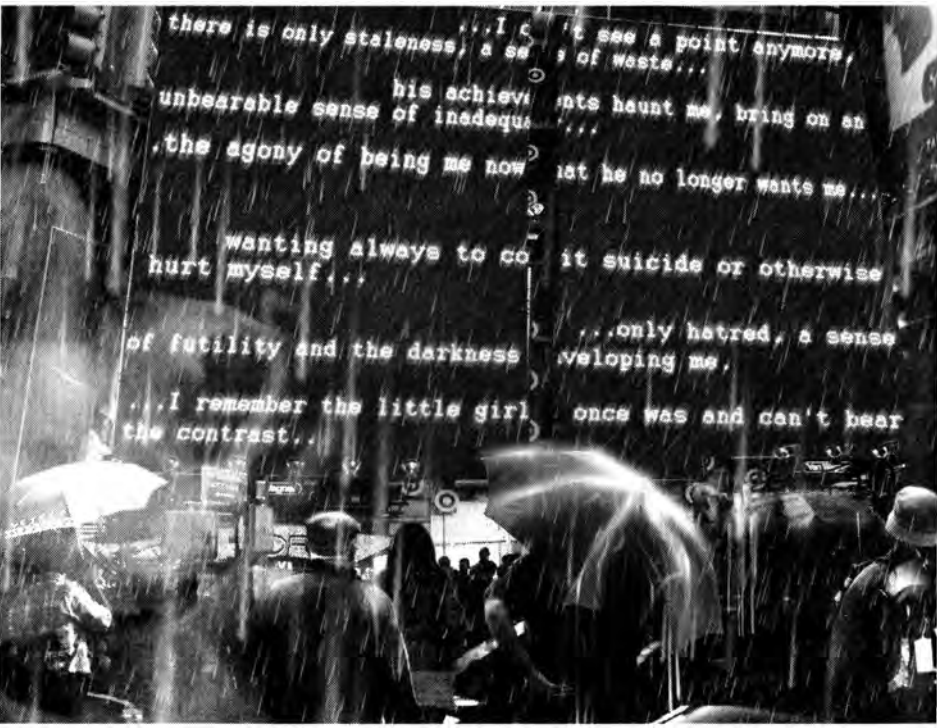
Bu olaydan Tanrı'yı çıkarırsak elimizde ne kalır? Boş bir göğe doğru boşuna ağlayıp bağıran bir sürü insan. Çok trajik bir görüntü olur bu; karanlığın içinde aydınlık bir parça bulmaya zorlarsak kendimizi, o parçayı acılı insanların en azından *bir arada* ağlamasında buluruz. Geceleri yatağımızda yatarken çektiğimiz acıların sık sık sadece bize özgü olduğu gibi kahredici bir düşünceye kapılırız. Bu tür varsayımlar, Ağlama Duvarı'nda tüm geçerliliklerini yitirirler. Tüm insan ırkının umutsuzluğa kapıl-

Ağlama Duvarı, Kudüs.

dığı açıktır. Duvar, kendi içimizde sessizce katlanmaya çalıştığımız acının gerçek kimliğiyle ortaya çıkabileceği bir alan yaratır: Bir acı okyanusunda küçücük bir damladır bizim çektiğimiz acı. Duvar bize felaketlerin her yerde her zaman yaşandığı gerçeğini anımsatır ve çağdaş kültürün kasıtsızca oluşturduğu güler yüzlü varsayımları kesin bir tavırla düzeltir.

Kentlerimizde caddeleri kaplayan panolarda gördüğümüz kot pantolon ve bilgisayar reklamlarının arasına Ağlama Duvarı'nın elektronik kopyalarını koymalıyız. Bu elektronik Ağlama Duvarları, yüreğimizi kaplayan acıları isim vermeden yayınlarlarsa biz de hayatta olmanın tam olarak ne anlama geldiğini görürüz. Kudüs'te sadece Tanrı'nın görebildiği kâğıt parçalarında yazılı olanları bize gösterecek elektronik duvarlar, incinmiş duygularımızı onarmayı başarabilirler. O kâğıtlarda duygusuz yüz ifadelerimizin arkasına saklananlar yazılıdır: çekilen acıların ayrıntıları, kırık kalplerin içine düştüğü yeis, gerçekleştirilememiş arzular, cinsel başarısızlıklar, kıskançlık çıkmazları, yıkıcı iflaslar. Elektronik duvarlar, başkalarının da bizim gibi kendi saçma davranışları yüzünden üzüldüklerini, yaşayacak kaç baharlarının kaldığını hesapladıklarını, on yıl önce onları terk etmiş olan biri için hâlâ gözyaşı döktüklerini, başarı şanslarını aptallık ve sabırsızlıklarıyla yok ettiklerini gösterecek ve bize tüm bunları hisseden tek kişi olmadığımızı anımsatarak teselli sunacaktır. Bu duvarlarda sorunlarımıza bir çözüm sunulmayacak, acılarımız dindirilmeyecektir. Duvarlar, çok temel -ve sonsuz derecede teselli edici- bir gerçeği, kapıldığımız endişe ve acılarda hiçbirimizin yalnız olmadığı gerçeğini kamuya açık bir alanda ilan etmekle yetineceklerdir.

En önemli sorunların çözümü yoktur, ancak onları yaşayıp acı çekmek için tüm insanlar arasından seçildiğimiz varsayımından kurtulmak bize iyi gelecektir.

VII

Bakış Açısı

1.

Ateistler için, Eski Ahit'in en teselli edici metinlerinden biri Eyüp'ün Kitabı'dır. Bu metnin ana teması, iyi insanların başına neden kötü olayların geldiğidir -ancak ilginç bir biçimde metinde bu soruya inanç temelli, basit bir yanıt verilmez. Olayların neden öyle geliştiğini bizim bilemeyeceğimiz, acıyı her zaman bir ceza olarak görmememiz, gizemlerle dolu bir evrende yaşadığımızı anımsamamız, kaderlerimizdeki tuhaflıkların gizeminin ise tüm o gizemlerin en büyüklerinden olmadığını, hatta biraz uzaktan bakınca en önemlileri arasında bile olmadığını fark etmemiz önerilir.

Eyüp'ün Kitabı'nın ilk satırlarında kitaba adını veren kahraman tanıtılır. Ûs ülkesinde yaşayan Eyüp'e Tanrı akla gelebilecek her şeyi vermiştir. Kitabın başında Eyüp, büyük bir evde erdemli ve mutlu bir hayat sürmektedir; yedi oğlu, üç kızı, 7.000 koyunu, 3.000 devesi, 500 çift öküzü ve 500 eşeği vardır. Sonra günün birinde kendisinin, ailesinin ve hayvanlarının başına arka arkaya bir sürü felaket gelir. Önce zalim Sabalılardan oluşan bir çete öküzlerini ve eşeklerini alıp kaçar. Sonra korkunç bir fırtına çıkar ve koyunlarının üstüne yıldırım düşer. Tek bir koyunu bile hayatta kalmaz. Komşu kabile olan Kildaniler'den bir grup develerini çalar. En kötüsü ise çocuklarının başına gelir. Çölden gelen bir kasırga Eyüp'ün en büyük oğlunun evini yıkar. Evde bir yemek için toplanmış olan Eyüp'ün tüm çocukları ve torunları ölür.

Bütün bu felaketler yetmezmiş gibi Eyüp'ün vücudunda tuhaf yaralar açılmaya başlar, öyle acı verir ki bu yaralar hareket edemez hale gelir. Mahvolmuş bir adam olarak bir kül yığınının içine oturan Eyüp, bir çömlek parçasıyla derisini kazırken korku ve üzüntü içinde Tanrı'ya bütün bunların neden başına geldiğini sorar.

Eyüp'ün arkadaşları bu sorunun yanıtını bildiklerini düşünürler: Günah işlemiştir. Şuahlı Bildat, Tanrı'nın Eyüp'ün çocuklarını eğer onlar -ve Eyüp- kötü bir şey yapmasalardı öldürme-

yeceğinden emindir. 'Tanrı erdemli bir insana bunu yapmaz,' der Bildat. Naamalı Sofar, Eyüp'ün çok büyük günahlar işlemiş olduğunu ima etmeye kadar vardırır işi; Tanrı'nın her zaman cezalandırdığı günahtan daha fazlasını affettiği düşünüldüğünde Eyüp'ün başına bunlar geldiğine göre o gerçekten çok büyük günahlar işlemiştir.

Eyüp bütün bu yorumlardan sonra 'anlattıklarınız kül kadar değersiz' ve 'savunduklarınız çamurdan farksız' der ve yorumları kesin bir dille reddeder. Günah işlemediğinden emindir. Peki o zaman başına neden bunlar gelmiştir? Tanrı onu neden yalnız bırakmıştır? Tanrı gerçekten var mıdır?

Eyüp ve arkadaşları arasındaki uzun tartışmanın sonlarında Elifaz, Eyüp'ün söylediklerine yanıt vermeye yeltenir. İşte o an Tanrı, çölden gelen bir kasırga eşliğinde ateş püskürür:

"Bilgisizce sözlerle
Tasarımı karartan bu adam kim?
Şimdi erkek gibi kuşağını beline vur da,
Ben sorayım, sen anlat.
Ben dünyanın temelini atarken sen neredeydin?
Anlıyorsan söyle...
Nerede ışığın dağıtıldığı
Doğu rüzgârının yeryüzüne saçıldığı yere giden yol?...
Buz kimin rahminden çıktı?
Göklerden düşen kırağıyı kim doğurdu?...
Biliyor musun göklerin yasalarını?...
Atmaca senin bilgeliğinle mi süzülüyor?...
Livyatan'ı çengelle çekebilir misin?'

Eyüp'ün Tanrı'nın varlığı ve etik amaçlarıyla ilgili yaptığı doğrudan sorgulamaya Tanrı dolaylı bir yanıt verir. Tanrı, insanların içinde yaşadıkları evrenle ilgili ne kadar az şey bildiklerini uzun uzun anlatır. 'Güçleri sınırlı, kırılgan yaratıklar olan insanlar, Tanrı'nın işlerini nasıl olur da anlarlar ki?' diye sorar.

Hiçbir şeyi tam olarak bilmedikleri ortadayken, nasıl olur da *hak etmedim* ve *layık değilim* gibi ifadeler kullanma hakkını kendilerinde bulurlar? Evrenle ilgili insanların bilmedikleri için üzerine doğru yorumlar yapamayacağı çok fazla şey vardır ve tam da bu yüzden kendi hatalı mantıklarıyla evreni açıklamaya çalışmamaları gerekir. Evreni insanlar yaratmadı, arada bir böyle bir yanılgıya kapılsalar da ne evrenin sahibiler, ne de onu denetleyebilirler. Tanrı, Eyüp'ün zihnini kendi hayatındaki olaylarla bu kadar meşgul etmesini engellemeye çalışır; dikkatini uçsuz bucaksız doğaya yönletmesini sağlamak için sonsuz çeşitlilikteki doğa olaylarını tek tek anımsatır. Dünyanın temelinin atılmasından takımyıldızların gökyüzünde belirdikleri çizgilere, atmacanın ulaştığı yükseklikten bir dağ keçisinin doğum zamanına farklı doğa olaylarını anlatarak varoluşun bütünlüğüyle ilgili genel bir görüntü çizer. Ûs ülkesinde yaşayan bu adamın yüreğinde pişmanlık dolu bir huşu uyandırmak ister.

Bu strateji işe yarar: Eyüp kendisini aşan ne kadar çok şey olduğunu görür ve evrenin kendisiyle başlamadığını, inanılmaz bir büyüklükte olduğunu ve açıklanamaz gizemler içerdiğini anlar. Tanrı'nın kasırga eşliğinde gelen etkileyici sesiyle açıkladığı ulvi gerçekler, dinleyicilerin kalbinde hoş bir titreme yaratır. Dinleyiciler, sonsuza uzanan evrendeki olaylarla karşılaştırılınca insanın başına gelen felaketlerin ne kadar da küçük kaldığını anlarlar. Böylece Eyüp ve onunla birlikte belki bizler de, her hayatın içerdiği, ahlaki açıdan çözülemeyen, nedensiz ve karanlık trajedileri oldukları gibi kabul etmeyi denemeye karar veririz.

2.

Eyüp'ün Tanrı'dan dersini almasının üzerinden yaklaşık iki bin yıl geçtikten sonra başka bir Yahudi aynı tezi bu kez daha seküler bir dille farklı bir çerçevede ele aldı. Benedictus de Spinoza'ydı bunu yapanın adı.

Spinoza, bulutlarda yaşayan, bir dağın tepesinden kullarına seslenen insan biçimli bir Yüce Varlık kavramıyla ilgilenmedi. Ona göre 'Tanrı', evreni yaratan gücün adı, ilk neden ya da kendi ifadesiyle *causa sui*, yani 'kendi kendisinin nedeni'ydi.

Bir felsefi kavram olarak var olan bu Tanrı, Spinoza'yı önemli ölçüde teselli etmeyi başarmıştır. Başarısızlıkların ağır bastığı ve yoğun üzüntülerin yaşandığı dönemlerde felsefeci, kozmik bir bakış açısının benimsenmesini ya da durumun yeniden düşünülmesini, durumun o ünlü lirik ifadesinde söylediği gibi *sub specie aeternitatis*, 'sonsuzluk açısından' ele alınmasını önerir. Yaşadığı çağdaki teknolojik ilerlemeden -özellikle de teleskoplardan ve onların başka gezegenlerle ilgili verdikleri bilgilerden- büyülenen Spinoza, kendi dışımıza çıkmak için hayal gücümüzü kullanmamızı ve amaçlarımıza ne kadar ters düşse de düşünce gücümüzü evrenin yasalarına teslim etmemizi söyler.

İşte tam da bu noktada Spinoza'nın önerisinin Tanrı'nın Eyüp'e verdiği öğütten o kadar da uzak olmadığı anlaşılır: Yaşadığımız acıları önemli bir varlık olduğumuza dair kapıldığımız yanılsamadan güç alarak canlı tutmak yerine temeldeki hiçliğimizi görüp kavramalıyız. Tanrı kavramını reddeden bir toplumda yaşamanın en belirgin tehlikelerinden biri şudur: Bu tür bir toplum bireylerine olağan sınırların ötesinin de var olduğunu sık sık anımsatmaz ve bu eksiklik yüzünden bireyler hayal kırıklığı yaşayıp kendilerini mahvettikleri dönemlerde ne yapacaklarını bilemezler. Tanrı öldüğünde insanlar -kendilerine çok fazla zarar vererek- psikoloji sahnesinin merkezini işgal ederler. Kaderlerini kendilerinin belirlediğini düşünürler, doğa kurallarına karşı gelirler, toprağın ritmini unuturlar, ölümü yadsırlar, erişip denetim altına alamadıkları şeylere önem vermez, onların değerlerini anlamaya çalışmazlar; bütün bu yanlış davranış biçimlerini gerçekliğin sivri köşelerine sertçe çarpana kadar sürdürürler.

Seküler dünyamız, bizi kendi yerimizde kibarca tutmayı başaran türdeki ritüellerden yoksundur. Zihnimize şu düşünceyi bize hiç fark ettirmeden yerleştirir: İçinde bulunduğumuz şu an tarihin en önemli anıdır ve hayattaki her şeyin ölçüsü insanların elde ettiği başarılardır -sonunda da doğal olarak kendimizi dipsiz bir endişe ve kıskançlık girdabında buluruz.

3.

Din, her şeyden önce bizi aşan şeylerin sembolüdür ve önemsizliğimizi anlamanın yararlarını açığa çıkaran bir eğitimin kaynağıdır. Bizim merkezinde olmadığımız bütün o varlık biçimleriyle doğal ve sevecen bir ilişki kurar: buzullar, okyanuslar, çok küçük organizmalar, yeni doğmuş bebekler ya da Milton'ın *Kayıp Cenneti*'nin çınlayan sesi ('Fırtınalı Ateşin Selleri ve Kasırgaları...). Bizden daha büyük, daha yaşlı ve daha önemli bir şeyin, beğenmeyip çıktığımız asıl yerimize bizi geri koyması bir aşağılanma olarak görülmemeli, tam tersine hayatlarımızla ilgili beslediğimiz çılgınca yüksek umutlardan kurtulmamızı sağlayan olumlu bir gelişme olarak kabul edilmelidir.

Bu tür düşünceleri kitaplarda açıklamanın yeterli olmadığını felsefe değil de din çok iyi bilir. Hepimiz -inançlılar ve inançsızlar- olayları her zaman *sub specie aeternitatis*'te görebilsek tabii ki harika olurdu; ancak kesin bir dille ve düzenli aralıklarla bize anımsatılmadığı sürece bu alışkanlığı benimsemeyi ne yazık ki beceremiyoruz.

Dinin akıllı girişimleri arasında, insanlara olağan sınırların ötesinde yaşayanların varlığını sürekli anımsatmak vardır. Sabah duasında, Pazar ayininde, hasat bayramında, Yom Kippur'da, Paskalya'dan önceki Pazar gününde hep bu varlıklar anımsatılır. Seküler dünyada, hayal gücümüz sayesinde dünyevi varlığımızın dışına çıkmamızı ve hayatlarımızı daha büyük

ve daha kozmik ölçülere göre ayarlamamızı teşvik eden, tarihlerin böyle birbirini takip ettiği düzenli döngünün bir eşdeğeri yoktur.

Bu tür bir yeniden değerlendirme sürecinin hem ateistlere hem de inananlara seslenen ortak noktası, Eyüp'ün Kitabı'nda ve Spinoza'nın *Törebilim*'inde sözü edilen bir doğa varlığıdır: yıldızlar. Sekülerliği benimsemiş insanlar için pişmanlık dolu kutsal bir saygı duygusunu yaşamanın en iyi yolu, yıldızlara bakmaktır.

Yıldızları bizim için yorumlamakla görevli bilim otoriteleri, miyop bir bakış açısı benimser ve konularının ruhsal terapi için ne kadar önemli olduğunu genellikle görmezler. Uzay araştırma birimleri, gökyüzündeki varlıkların özellikleri ve izledikleri yörüngeler hakkında bizi sıkıcı bir bilimsel dille bilgilendirmekle yetinirler; astronomiyi bir bilgelik kaynağı ya da bu dünyadaki acıyı gideren farklı bir dünya olarak ele almazlar.

Bilim, yalnızca gezegenimizin farklı bölgelerini denetim altına almamıza yardımcı olduğu için değil, aynı zamanda *hiçbir zaman* denetleyemeyeceğimiz şeyleri bize gösterdiği için de önemlidir. Bu nedenle dindarların her gün Tanrı'yı düşünmesi gibi biz de 9.5 trilyon kilometreden oluşan bir ışık yolunu ya da 7.500 ışık yolu uzaktaki, güneşin 400 katı büyüklükte ve ondan 4 milyon kere daha parlak olan galaksimizin en büyük yıldızı Eta Carinae'yi düşünürsek kendimize iyilik etmiş oluruz. Takvimlerimizde Büyükköpek takımyıldızında yer alan, güneşten 2.100 kere daha büyük olan, dünyamızın 5.000 ışık yolu uzağındaki kırmızı hiperyıldız VY için bir anma günü belirlemeliyiz. Her gece -belki ana haber bültenlerinden sonra, magazin programlarından önce- galaksimizde sayısı 200 ila 400 milyar arası değişen yıldızı, uzaydaki 100 milyar galaksiyi, evrendeki üç septilyon yıldızı düşünmek için bir sessizlik anı yaşayabiliriz. Yıl-

dızlar bilim için ne anlam ifade ederlerse etsinler, bizler için megalomaniyi, kendine acımayı ve endişeyi iyileştiren varlıklar olarak son derece değerliler.

Olağan sınırların ötesindeki varlıklarla ilgili düşüncelere kapılma gereksinimimizi karşılamak için, kent meydanlarının uygun yerlerine konulmuş televizyon ekranlarının bir kısmının, gezegenimizin ötesini gözlemleyen teleskopların vericilerinden yapılan canlı yayına bağlanmasını ısrarla istemeliyiz.

Ancak o zaman başarısızlıklarımızın, kırık kalplerimizin, bizi aramayanlara duyduğumuz nefretin ve kaçırdığımız fırsatlar yüzünden kapıldığımız pişmanlığın birleşimiyle oluşan o mutsuz ruh halimiz, galaksi görüntülerinin karşısında değişerek huzura doğru yol alacaktır. Büyükayı takımyıldızının sol köşesinin altında bulunan, dünyamızdan 23 milyon ışık yılı uzakta olan, spiral yapısıyla göze çarpan, kendi azameti içinde bizim durumumuzdan tamamen habersiz olan ve içimizi kavuran gözyaşlarından hiç etkilenmeyen Messier 101 galaksisini görmek ruhumuzu teselli edecek, bize çok iyi gelecektir.

Piccadilly Meydanı'nda, Büyükayı takımyıldızının parçası olan Messier 101 galaksisinin Hubble teleskopunun vericisinden yansıyan görüntüsü.

Newsweek

VIII

Sanat

1.

Ateistler için dini reddetmenin en zor yanlarından biri, kilise sanatından ve onun içerdiği görkemli güzellikten ve yüce duygudan vazgeçmek zorunda kalmaktır. Dine inanmayanların olduğu bir ortamda bu durumla ilgili pişmanlığını ifade etmeye cesaret eden biri, duygusal bir nostaljiye kapılmakla suçlanma riskini de göze almış demektir. Ona sert bir ses tonuyla seküler toplumların, bir zamanlar inanç sistemlerinin doyurduğu sanatsal açlığı gidermek için gerçekten etkili olan kendi araçlarını geliştirdikleri anımsatılır.

İnanmayanlar, artık kiliseler inşa etmesek de görsel ideallerimizi gerçekleştirmek için büyük ve görkemli binalar yapmaya devam ettiğimizi söylerler. En iyi mimarlar, bu tür yapıların tasarımını üstlenmek için birbirleriyle yarışırlar. Kentlerimiz işte her biri birer mimari harikası olan bu yapılarla doludur. Dünyanın dört bir yanından insanlar bu yapıları görmeye gelirler. Ünlü yapıların daha kapılarından girer girmez kapıldığımız saygı dolu hayranlık nedeniyle seslerimizi alçaltır, birbirimizle fısıldayarak konuşmaya başlarız. Sık sık yapılan benzetme de böylece gerçeklik kazanmış olur: Sanat müzeleri bizim yeni kiliselerimiz olmuştur.

Bu benzetmeye dayanan savın, insanı büyüleyip kendini kabul ettirme olasılığı çok yüksektir. Ne de olsa müzeler ile kiliseler arasında dikkat çekici sayıda benzerlik vardır. Müzeler, tıpkı kiliseler gibi benzersiz bir statüye sahiptir. Yaşadığımız kente ilk kez gelen arkadaşlarımıza, en çok sevip hayranlık duyduğumuz yerleri göstermek istediğimizde onları müzelere götürürüz. Varlıklı insanlar servetlerinin bir bölümünü bağışlamak için -bu serveti edinirken işledikleri günahların bir kısmının affedilmesi umuduyla- kiliseler gibi müzeleri de yeğlerler. Müzede geçirilen zaman insanlara, kilisedeki ayinlerin yarattığı psikolojik etkinin bir kısmını yaşatır: Kendimizden büyük bir

varlıkla karşılaşmak, kutsallıktan uzak, yozlaşmış dünyayı geride bırakmak tarifi olmayan bir huzur yaşatır. Kimi zaman tıpkı kilisede olduğu gibi müzedeyken de sıkılırız; ama bu sıkıntıdan kilisede ya da müzede bulunarak birtakım anlaşılmaz yollardan geçtiğimizi, böylece de olduğumuzdan biraz daha iyi bir insan olduğumuz duygusuyla kurtuluveririz.

Müzeler, üniversiteler gibi, inancın azalmasının neden olduğu boşlukları doldurmayı vaat ederler, batıl inanca başvurmadan bize hayatın anlamını sunabilmek için var olurlar. Tıpkı seküler kitapların İncil'in yerini alma ümidini beslemesi gibi, müzeler de kiliselerin estetik sorumluluklarını üstlenmeyi başarmayı isterler.

2.

Bu sav, ne kadar ikna edici görünse de, aslında kültürün üniversitelerde öğretilebileceği düşüncesini temelden sarsan hatanın aynısını içerir. Müzeler, teoride eskiden kilisenin karşıladığı gereksinimleri karşılamak için yeterli donamıma sahiptir; ancak tıpkı üniversiteler gibi kendilerine emanet edilen değerli malzemeyi sunma biçimleriyle var olan güçlerini azaltırlar. Gerçekten önemli nesneleri bizim için sergilerken, bu nesneleri ruhumuzun gereksinimleriyle ilişkilendirmeyi başaramazlar. Doğru resimlere bakarız aslında, tek sorun bu resimlerin yanlış çerçevede sunulmasıdır. Ancak iyimser olabiliriz bu noktada, bu iyimserliğimizin kaynağında da müzeler ile üniversiteler arasındaki başka bir benzerlik vardır: Her iki kurumun da belirsiz varsayımları, dinin oluşturduğu bakış açısıyla aydınlanmaya açıktır.

Modern müzelerin, tuhaf ama önemli bir gerçeği açığa çıkararak yanıtlamakta zorluk çektiği soru şudur: Sanat neden önemlidir? Müzeler, sanatın çok önemli olduğunu üstüne basarak yineleyip durur; bu ısrarlarıyla da hükümetleri, bağışçıları ve ziyaretçileri kendilerine çekerler. Ama sıra bu büyük önemin

neden kaynaklandığı sorusunu yanıtlamaya geldiğinde anlaşılmaz bir kurumsal sessizliğe bürünürler. Müzeler, sanatın önemli olduğu için önemli olduğunu ileri süren totolojik görüşlerini yineleyip dururlar. Biz de onları dinledikçe aslında var olmayan bir savın en önemli noktalarını atladığımız düşüncesine kapılırız.

Müzelere kendinden emin, ağırbaşlı bir yüz ifadesiyle gireriz, ancak içeride ne yapmamız gerektiği konusunda arada bir kuşkuya kapılamadan edemeyiz. Yapmamamız gereken şeyi biliriz: Sanat eserlerine dini bir tepki vermekten kaçınmalıyız, özellikle de (çoğu zaman olduğu gibi) bu eserlerin üretilişinde dini bir tema varsa. Modern müzelerdeki ziyaretçiler bir zamanlar kutsal olan nesneler karşısında diz çöküp ağlayamaz, onlara teskin edici bir rehberlik görevini yerine getirmeleri için yalvaramazlar. Birçok ülkede müzeler, açıkça ifade edilen bir amacı yerine getiren yeni, seküler mekânlar olarak kuruldu. Amaç, dini sanatın teolojik içeriğini (onu üretenlerin karşı geleceği bir eylem yaparak) yok etmektir. Fransa'da 1792'de kurulan devrimci hükümet döneminde, devletin Katolik Kilise'den resmi olarak ayrılmasıyla Louvre Sarayı'nın ülkenin ilk ulusal müzesi olarak açılmasının arasında yalnızca üç gün olması bir rastlantı olarak görülemez. Louvre'un salonları Fransa'daki Katolik kiliselerden yağmalanan eşyalarla hızla doldurulmuştur, sonra da bu eşyalara Napolyon'un seferleri sayesinde Avrupa'nın dört bir tarafındaki manastırlardan ve şapellerden toplananlar katılmıştır.

Artık karşısına geçip dua edemediğimiz nesneleri görünce yapmamız gereken tek şey, onlarla ilgili bilgi toplamaktır. Sanat 'uzmanı' olmanın temel koşulu, çok fazla bilgi sahibi olmaktır. Eserin nerede üretildiğini, kimin bu eserin üretimi için para verdiğini, sanatçının anne babasının nerede yaşadığını, sanatçıyı etkileyen sanat akımlarının neler olduğunu sanat uzmanının bilmesi gerekir.

Onun önünde dua etmekten başka ne yapabiliriz? *Bakire ve Çocuk*, 1324 dolayları, Paris'teki Saint-Denis Manastırı'ndan 1789'da el konulup sergileniyor.

Bir an önce müzenin kafesine gitmekten başka bir şey düşünmek çok zor olmalı: Thomas Struth, *Ulusal Galeri I, Londra*, 1989.

Louvre'daki ortaçağ salonlarından birindeki camlı bir dolapta 1789'da Saint-Denis Manastırı'ndan çalınmış, *Bakire ve Çocuk* adı verilmiş bir heykel var. Müzeye sürgün edilmesinden önce, insanlar yüzlerce yıl boyunca onun önünde diz çöktüler ve Meryem'in merhameti ile sükûnetine sığınarak kendilerini iyi hissettiler. Ancak bu heykele modern Louvre Müzesi tarafından verilen ada ve onunla ilgili katalogda yazılanlara baktığımızda yapmamız gerekenin heykeli *öğrenmek* olduğunu görüyoruz -altın işlemeli gümüşten yapıldığını, Meryem'in bir elinde kristal bir zambak olduğunu, heykelin on dördüncü yüzyılın ilk yarısındaki tipik bir Paris metal işi olduğunu, heykelin biçiminin *Şefkatli Bakire* adındaki bir Bizans modelinin değiştirilmesiyle oluşturulduğunu, Toskanalı zanaatkârların geliştirdiği *bassetaille* adındaki özel mineleme tekniğinin saydam uygulamasının ilk Fransız örneği olduğunu öğrenmek.

Sanat insanlara temelinde somut bir bilgi kaynağı olarak sunulduğunda ne yazık ki insanların çoğunun ilgisini çekmiyor, sanatla ilgilenenler yalnızca kararlı bir azınlıkla sınırlı kalıyor. Sanata karşı bu kayıtsızlığın boyutu, Alman fotoğrafçı Thomas Struth'un çektiği bir dizi fotoğrafta açığa çıkıyor. Struth, dünyanın en büyük müzelerini dolaşan bir turist grubunun fotoğrafını çekmiş. Gördüklerinden bir anlam çıkaramadıkları açıkça belli olan turistler, yalnızca Cebrail'in Meryem'e İsa'yı doğuracağı haberini vermesini ve İsa'nın çarmıha gerilmesini resmeden tabloların önünde büyülenmiş bir halde duruyorlar. Tam gözlerinin önünde Tanrı'nın oğlunun bacağından kıpkırmızı kan damlaları süzülürken ya da bir güvercin masmavi gökyüzünde asılı dururken, saygılı ve itaatkâr bir görev duygusuyla ellerindeki kataloga bakıp tablonun yapıldığı tarihi ya da ressamın adını öğreniyorlar. Sanatla kalplerini dönüştürmeyi istiyor gibi görünüyorlar, ancak çakmasını bekledikleri şimşekler bir türlü çakmı-

Bunun önünde ne yapmamız gerekir? Fiona Banner, *Bozulmuş Sözcükler*, 2007.

yor. Ruh çağırma seansında bekledikleri ruh gelmeyince hayal kırıklığına uğramış insanları andırıyorlar.

Çağımızın modern sanat müzelerine gidenlerin yaşadıkları şaşkınlığın, geçmiş yüzyılların eserlerinin sergilendiği müzelere gidenlerinkinden daha büyük olduğunu görüyoruz. Örneğin, neon ışıklı kocaman bir alfabeye bakıyoruz. İnsan kalbinin yükseltilmiş sesiyle ileri geri sallanmasını sağlayan bir motora bağlı olan alüminyum bir levhanın daldırıldığı, jölemsi bir suyla dolu fıçıyı görünce şaşkınlığa kapılıyoruz. Elma doğrayan yaşlıca bir kadının, hemen ondan sonra tropik bölgedeki bir çayırda hızla koşan bir aslanın gidip gelen tozlu görüntülerinden oluşmuş bir film izliyoruz. Bu sırada aklımızdan bütün bunların ne anlama geldiğini sormaya yalnızca bir budalanın ya da gericinin cesaret edebileceğini geçiriyoruz. Anlam konusunda ne sanatçının ne de müzenin bize yardımcı olabileceğini kesinlikle biliyoruz. Duvarlardaki metinlerde çok az bilgi veriliyor, kataloglarda anlaşılmaz bir dil kullanılıyor. Bu duruma itiraz edip elimizi kaldırmak için çok cesur biri olmamız gerek.

3.

Hıristiyanlık, sanatın ne anlama geldiği sorusunu bizim için yanıtlamakta hiç güçlük çekmez: Sanat, bize neyin önemli olduğunu anımsatan bir araçtır. Sağlıklı bir ruha sahip, aklı başında, iyi bir insan olmak için neye tapmamız, neyi eleştirmemiz gerektiğini bize gösteren bir rehberdir. Neyi sevip neye şükran duymamız gerektiğini anımsattığı gibi, nelerden uzak durup, nelerden korkmamız gerektiğini de bize etkili bir biçimde gösteren bir mekanizmadır.

Alman felsefeci Hegel, sanatı 'düşüncelerin duyusal sunumu' olarak tanımlar. Hegel'e göre sanat tıpkı günlük dil gibi kavramları ifade etme görevini üstlenir, ancak günlük dilden farklı olarak bizim hem aklımıza *hem de* duyularımıza seslenir ve iki yön-

Sanat, ruhlarımızın sağlığı için hayati önem taşıyan düşüncelerin duyusal sunumudur.
Üstte: Filippina Lippi, *Çocuğa Tapınma*, 1480'lerin başı.
Altta: Audrey Bardou, büyükanne ve büyükbaba torunlarıyla birlikte, 2008.

lü bu seslenme becerisinden kaynaklanan özel bir etki gücüne sahiptir.

Bu noktada kitabın ana temalarından birine dönüp her şeyi çok çabuk unuttuğumuzu söylemek gerekir; işte bu unutkanlığımız yüzünden de sanata gereksinim duyarız. Bedeni ve zihni tarafından yönetilen varlıklarız biz ve bu nedenle de tembel hayal gücümüzü canlandırmak, böylece de felsefe metinlerinin yapamadığı bir biçimde tüm varlığımızla harekete geçmek için sanattan yardım alırız. Önemli düşüncelerimizin çoğu günlük hayatta donuklaşır ve görmezden gelinir, farkına varmadan uygulamaya kondukları için doğrulukları da unutulur. Zihnimizin bir köşesinde başkalarını anlamaya çalışan, onları kolaylıkla affedebilen, kibar biri olmamız gerektiğini biliriz; ancak sahip olmamız gerektiğinden hiç kuşku duymadığımız bu nitelikler zaman içinde anlamlarını yitirirler ta ki bizi duyularımıza seslenerek yakalayan bir sanat eseriyle karşılaşana dek. İşte o sanat eseri bizi öylesine etkiler ki bu niteliklerin neden önemli olduğunu ve toplumun dengesini ve akıl sağlığını korumak için neden onlara delicesine gereksinim duyduğunu tam olarak anımsayıncaya kadar da yakamızı bırakmaz. Sevgi sözcüğü bile soyut anlamıyla zaman içinde kısırlaşıp sıradanlaşır; ancak ne zaman ki torunlarına akşam yemeğinde sabırla elma püresi yediren bir büyükanne ile büyükbabanın günümüzde çekilmiş bir fotoğrafına ya da Meryem ile oğlunun öğle uykusunu resmeden, on beşinci yüzyılda yapılmış bir tabloya bakarız, işte o zaman sevginin neden insanlığın çekirdeğini oluşturduğunu anlarız.

Hegel'in tanımını küçük bir değişiklik yaparak Hıristiyanlığın bakış açısıyla örtüştürebiliriz: İyi sanat, ruhlarımızın düzgün bir biçimde soluk almasını sağlayan düşüncelerin duyusal sunumudur. Bu tanımda sözü geçen düşünceler, mutluluğa ve erdeme ulaşmamızı sağlayan temeli oluştursalar da biz hayatımızda en çok onları unuturuz.

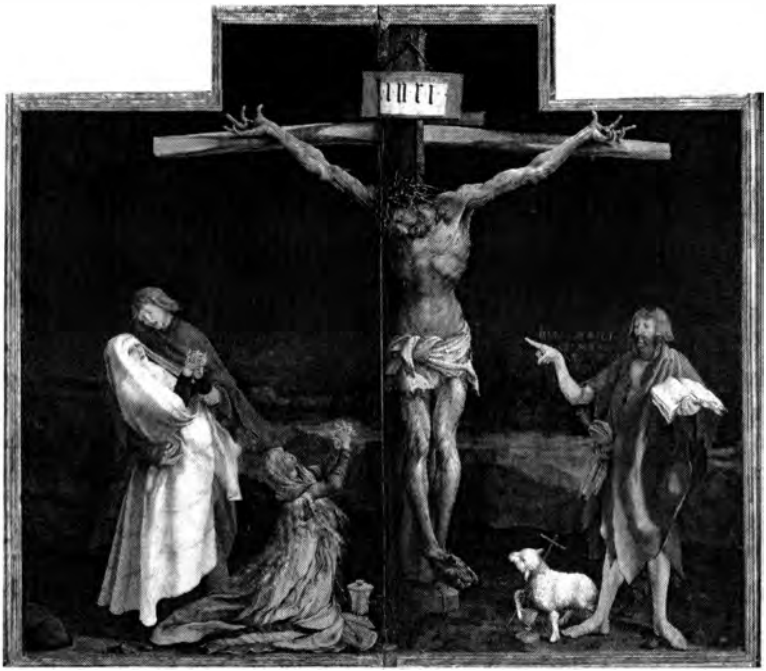
Hayatın önemli anlarında sanatın üstlendiği rol: *tavolette.*

Hıristiyanlık, sanata eğitici ve tedavi edici bir görev vermekten hiç rahatsızlık duymadı. Hıristiyan sanatı, propaganda görevini kendi isteğiyle üstlendi. Propaganda sözcüğü, tarihteki bazı rejimlerin sinsi amaçlarına ulaşmak için kullandıkları araçları çağrıştırdığı için günümüzün en korkutucu sözcüklerinden biri olsa da, aslında belli bir yöne doğru etkilemeyi değil, yalnızca etkilemeyi ifade eden tarafsız bir sözcüktür. Propaganda denilince yozlaşma ve zevksiz hazırlanmış, kötü afişler gelir aklımıza. Ancak Hıristiyanlık bu sözcüğü alçakgönüllülük, dostluk ve cesaret gibi nitelikleri benimsememizi sanatsal yollarla sağlama anlamında kullanmıştır.

Roma'daki bir kardeşlik örgütü, on dördüncü yüzyıldan on dokuzuncu yüzyılın sonuna dek darağacına gönderilen mahkûmlara *tavolette*, yani Hıristiyanlık tarihinden resimlerin olduğu küçük tahtalar göstermesiyle ün salmıştı. Genellikle çarmıha gerilmiş İsa ile Bakire ve Çocuk resimlerinin olduğu bu tahtaları idam mahkûmlarına hayatlarının son dakikalarında huzur bulmaları için gösteriyorlardı. Resimlerin böylesine kurtarıcı bir gücü olduğuna duyulan inancın daha belirgin olduğu başka bir örnek bulmak zordur. Kardeşlik örgütü aslında Hıristiyan sanatının tarih boyunca benimsemiş olduğu görevi uygulamaktan başka bir şey yapmamıştı: Zor anlarımızda en önemli düşüncelerin resmedildiği tablolara bakmak, hem yaşamaya devam etmemizi hem de huzurlu bir ölüme kavuşmamızı sağlar.

4.

Bu önemli düşünceler arasında Hıristiyanlığın en çok önemsediği acı kavramıdır. Dinin bakış açısına göre biz doğuştan yaralanmaya açık varlıklarız; hayatımız boyunca hem zihinsel hem de bedensel acıları yoğun bir biçimde yaşıyoruz. Hıristiyanlık, aynı zamanda her acının onu çekenin yalnızca kendimiz olduğunu düşündüğümüzde daha da arttığını bilir. Bizler yaşadığı-

Hepimizin acı çekmenin nasıl bir şey olduğunu, ondan hiçbirimizin kaçamayacağını anlayıp daha iyi insanlar olmamız için: Matthias Grünewald, *Isenheim Sunağı*, 1516.

mız sorunların gerçek yapısını ve dokusunu başkalarına anlatmayı genellikle beceremeyen varlıklarız. Başkalarının metanetli yüz ifadelerinin ardına saklanmış üzüntülerini hissetmeyi de beceremeyiz. Görmezden gelmeye çabaladığımız yaralarımızı tanımak için sanata gereksinim duyarız. Sanatın yardımıyla günlük konuşmalarda açığa çıkmayanları fark ederiz; en fazla aşağılanan, en tuhaf niteliklerimizle kurduğumuz, ruhumuzu tedirgin eden, o gizli ilişkinin kıskacından kurtuluruz.

Bin yıldan fazladır Hıristiyan sanatçılar, avuç içlerimize kocaman, paslı çivilerin çakılmasının, kollarımızın altındaki açık yaralardan kan sızmasının, taşıdığımız haçın ağırlığıyla çökmüş yorgun bedenimizle sarp bir tepeye tırmanmanın nasıl bir acıya yol açtığını hissetmemizi sağlamak için tüm enerjilerini harcıyorlar. Bu acının betimlenmesinin nedeni, bedenin çektiği korkunç işkencelerle nasıl bir görünüm aldığını göstermek değil, ahlaki ve psikolojik gelişim için bir yol açmak, başkalarına yardım etme ve şefkat gösterme becerilerimizi güçlendirmektir.

1512 yılının baharında Matthias Grünewald kuzeydoğu Fransa'daki İsenheim kasabasında bulunan St Anthony Manastırı'ndaki sunak resmi için çalışmalarına başladı. Bu manastırda yaşayan rahipler, hasta bakımı konusunda uzmanlaşmışlardı; özellikle de kışları çavdarda oluşan mantardan zehirlenmiş, o dönemki adıyla "St Anthony's fire" hastalığına yakalanmış kişilere yardım ediyorlardı. Bu, nöbetlere, halüsinasyonlara ve kangrene yol açan ölümcül bir hastalıktı. Grünewald resmini tamamladığında, hastalara manastırın içindeki şapeldeki bu resmi göstermek bir gelenek oldu. Hastalar, böylece çektikleri acının aynısını, belki ondan da fazlasını Tanrı'nın oğlunun da çektiğini anlama olanağını buluyorlardı.

Hıristiyanlık öğretisinin gücünün temelinde, İsa'nın bir insanın yaşayabileceği en büyük acıyı çekerek ölmesi vardır. İsa ölüm biçimiyle, hastalık ve derin üzüntü nedeniyle acı çeken in-

sanlara yalnız olmadıklarını kanıtlar -onları acı çekmekten olmasa bile, o kadar insan arasından seçilerek korkunç bir cezaya çarptırıldıklarını düşünüp kapıldıkları mağlubiyet duygusundan kurtarır.

İsa'nın hayat öyküsüne her türlü acı damgasını vurmuştur: ihanet, yalnızlık, kendinden şüphe etme, işkence. Yaşadığımız tüm üzüntüler, bağlamlarını ve yansımalarını bu acılarda bulur ve böylece biz de kendi üzüntülerimizin yalnızca bize özgü oldukları yanılsamasından kurtuluruz. Bu yanılsamaya günlük yaşam içinde kolaylıkla kapılırız; çünkü toplum çektiğimiz zorlukları görmezden gelmek için çabalar, bize sürekli duygusal ticari hayaller sunar, bu hayallerin vaat ettikleriyle bizim yaşadığımız üzüntüler birbirinden o kadar uzaktır ki kendimizi yapayalnız hissederiz.

Hıristiyanlık, en iyi sanatın çektiğimiz acıya bir biçim verme gücüne sahip olan sanat olduğunu düşünür. İyi sanat ruhumuza işkence eden paranoyayı ve derin yalnızlığı hafifletmeyi başarır. Katolik sanatçılar uzun bir süredir Meryem'in Yedi Acısı olarak bilinen resimler yapıyorlar. Bu resimlerde Bakire'nin hayatının Simeon'un kehanetinden İsa'nın ölümü ve gömülmesine kadar en acı dönemleri yansıtılır. Hıristiyan geleneği, inançlıların bu resimlere bakıp acı dönemleri düşünmelerini ve yalnızca Meryem'in çektiği acıları değil, tüm annelerin acılarını anlamaya çabalamalarını ister. Meryem'le ilgili resimlerin yapılma amacı ne kadar Katolik düşünce tarafından belirlenmiş olsa da, ateistler bu amaçtan esinlenebilirler. Biz de bu esinden yola çıkarak çağdaş ressamlardan Anne Baba Olmanın Yedi Acısı, Ergenliğin On İki Acısı ya da Boşanmanın Yirmi Bir Acısı başlıklı resimler yapmalarını isteyebiliriz.

Katolik acı çekme öykülerinin en ünlüsü, Çarmıhın On Dört Durağı'dır. Suçlanma'yla başlayıp Gömülme'yle sona eren bu duraklar, İsa'nın hayatının trajik son bölümünü anlatır. Bu du-

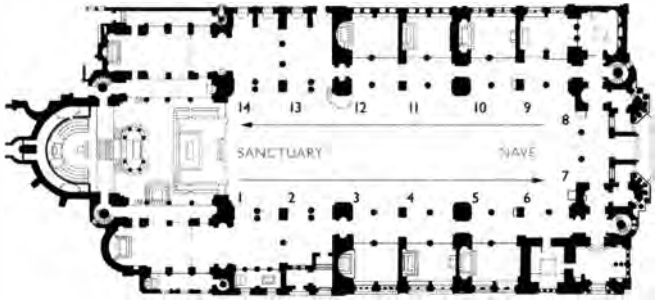
Bernard van Orley ile Pedro Campana,
Bakire'nin Yedi Acısı (detay),
1520-35 dolayları.

Sanat anlaşılmama duygusunu hafifletir: François Coquerel'in fotoğrafı, Ergenliğin On İki Acısı'nı canlandıran bir fotoğraf dizisinden.

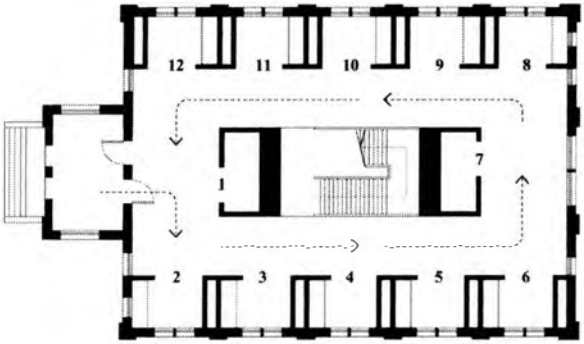
rakların resimleri, kiliselerin iç sütunlarına ya da duvarlarındaki oyuklara sırayla asılmıştır. İnananlar bu resimlere saat yönünün tersini izleyerek bakarlar. Her bir resim ölesiye acı çekmenin farklı bir yönüne ışık tutar.

İsa'nın hayatı istisnai bir vahşetle sona ermiş olsa da, zorlukları temsil eden bir resim dizisi hazırlama, bu resimleri yorumlarla zenginleştirip düşünceye dalmaya davet eden bir mekânın duvarlarına bir yürüme turunda görülebilecek biçimde asma stratejisi, Hıristiyanlar için olduğu gibi laikler için de etkili olabilir. Hayat, doğası gereği, dünyanın başlangıcından itibaren var olan ruhsal ve toplumsal gerçeklerden kaynaklanan acılar yaşatır bize; hepimiz çocukluk, eğitim, aile, iş, aşk, yaşlanma ve ölümün -günümüzde bunların birçoğunun yarı resmi adları var ('ergenlik bunalımı', 'doğum sonrası depresyonu', 'orta yaş krizi')- neden olduğu ikilemlerle mücadele ederiz. Hayatın tüm bu farklı dönemlerindeki üzüntüleri, seküler düzen içinde yansıtacak, yeni temsili acı resimleri bulmalıyız; bu resimler bize üzüntülerin gizli kalmış boyutlarının gerçek doğasını gösterebilir. Bir sanat galerisinin güvenli ve sessiz ortamında bize hayatın gerçek akışını anlatan dersler verebilir, böylece biz de bu dersleri başımıza aniden gelen, o korkunç olaylardan almak zorunda kalmayız.

9. Durak: İsa Üçüncü Kez Düşüyor, Eric Gill'in Çarmıhın On Dört Durağı'ndan, Westminster Katedrali, 1918.

9. Durak: Güçsüzlük Durağı, Yaşlılığın On İki Durağı adlı seküler bir hayali diziden.

5.

Hıristiyan sanatı, resmin özellikle kalbimizde şefkat duygusu uyandırabildiği için önemli olduğunu düşünür. Bu şefkat duygusu sayesinde egolarımızın sınırları ortadan kalkar ve kendimizi başkalarının yaşadığı deneyimlerde tanıma olanağı bulur, başkalarının acılarını kendi acılarımız kadar önemsemeyi başarırız.

Sanat, zihnimizin bize oynadığı, uygarlığın hiç de rastlantısal olmayan bir biçimde üstünde temellendiği oyunu değiştirmek için çok önemli bir rol üstlenir. Bu oyun, başkalarıyla ilgili hoş olmayan değerlendirmeler yapmamıza neden olur. Aslında başkalarına yanlış bir açıdan baktığımız için bu değerlendirmeleri yaparız. Dalgınlık, yorgunluk ve korkunun etkisiyle oluşan bu bakış açısı yüzünden başkalarının aramızdaki binlerce farka rağmen bizim değişik versiyonlarımız olduğu gerçeğini yok sayarız. Başkaları da tıpkı bize benzerler; sonuç olarak onlar da bizim gibi delicesine sevgi isteyen, hemen affedilmek için çırpınan, kırılgan, kararsız, hatalı insanlardır.

Hıristiyan sanatı, insan olmanın, her şeyden önce, talihsizlik, hastalık ve şiddetten her an etkilenmeye açık olmak anlamına geldiğini savunan düşünceyi desteklemek için bize sık sık bebek İsa'nın yanaklarının ve yetişkin İsa'nın hayatının son saatlerinde acı içinde kıvranırken göğüs kafesinin çatlamış derisinin görüntüsünü sunar. Verilmek istenen mesaj son derece açıktır: Çarmıha gerilen bedenimizin her tarafından kan akmasa da, yalnızca insan olduğumuz için hepimiz kendi payımıza düşen saygısızlığı görecek, acıyı çekeceğiz; hepimiz üstesinden gelmesi çok güç, korkunç gerçeklerle karşılaşacağız ve bunları yaşayanların yalnızca kendimiz olmadığını anlayacağız. Hıristiyanlık, bedenlerimiz acıya ve çürümeye karşı dayanıklı olsaydı hepimizin birer canavara dönüşeceğini kulağımıza fısıldar.

Michelangelo Buonarroti,
Pietà, 1499.

Kemoterapi görmüş bir kanser hastası, Preston Gannaway, 2008.

Başkalarını çocuk olarak hayal etmek bu tür özdeşleşme anları yaratır. Hıristiyan sanatında çarmıha gerilme sahneleriyle birlikte İsa'nın bebekliğinin en yaygın tema olması bir rastlantı değildir. Bebek İsa'nın masumiyeti ve sevimliliği hayatının sona erme biçimiyle dokunaklı bir karşıtlık oluşturur. Annesinin kucağında uyuyan İsa resimleri, doğrudan bilinçaltımızı etkileyerek, İsa'nın tüm insanları çocuklarmış gibi görmemiz konusunda verdiği öğüdü içselleştirmemize yardımcı olur. Düşmanlarımız da bir zamanlar çocuktu; kötü insanlar değil de, bakıma muhtaç bebektiler, boyları elli santimetreydi, yüzüstü yatıp yavaşça nefes alıyorlardı, süt ve talk pudrası kokuyorlardı.

Yıkıcı güçlerimiz yaşlandıkça artar, başkalarının acımasına neden olacak çok sayıda hikâye biriktirmiş olmamıza rağmen hâlâ onların sempatisini kazanmak için özel bir uğraş veririz; ancak hayatımızın başında başkalarıyla olan ilişkilerimize damgasını vuran beceriksizliğin ve yeteneksizliğin bir kısmını korumaya hep devam ederiz. Hıristiyanlık, bir adamın ahırda başlayıp çarmıhta sonlanan hayat hikâyesini anlatarak, bizlere fırtınalı bir dünyada masum ve kibar kalmanın evrenselliğe soyunmuş öyküsünü sunar. Çoğumuz, merhametli bir sürüye ve iyi çobanlara gereksinim olan koyunlarız aslında.

6.

İnsan olarak doğuştan gelen düş gücümüzün güvenilmez oluşu, sanata olan gereksinimimizi artırır. Başkalarına duyduğumuz iyi niyeti, düzenli bir biçimde harekete geçirmek için gerekli olan şefkat anlarını sanatçılar yaratır; sanat yapıtlarında gördüğümüz figürlerin yardımıyla şefkat duyabileceğimiz yapay durumlar oluştururlar. Sanat yapıtlarının harekete geçirdiği bu tür bir şefkati, hayatımızın bir döneminde çevremizdeki gerçek insanlara karşı da hissedebiliriz.

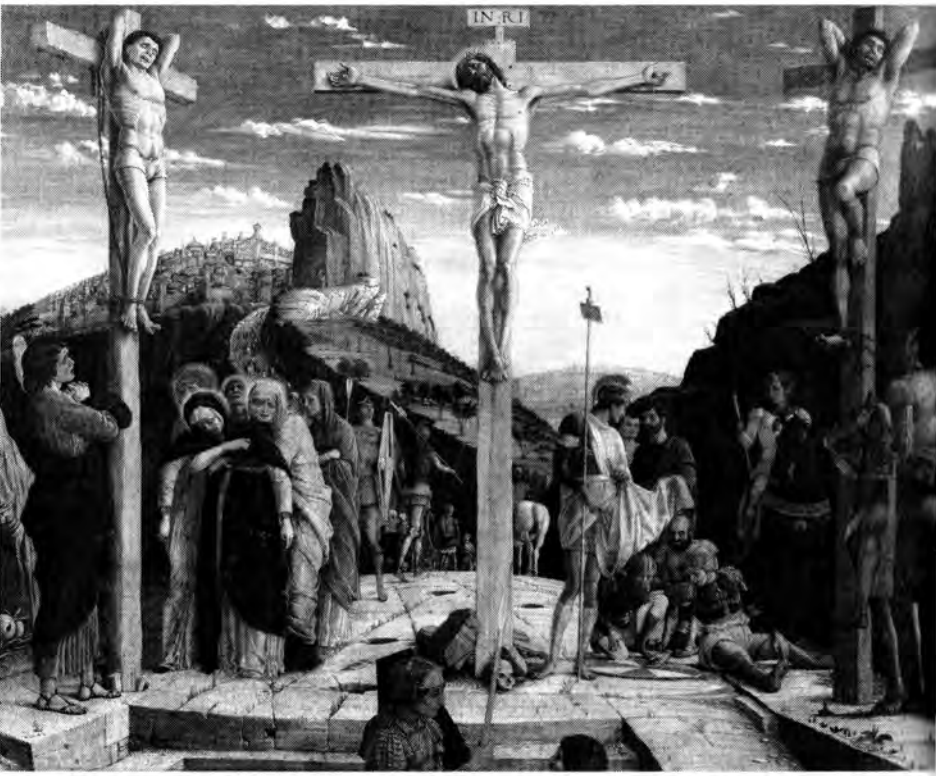

Üstte: Francisso de Zurbarán, *Ayakları Bağlı Koyun*, 1635 dolayları.
Altta: Şefkat ve kayıtsızlık tamamen bakış açısına bağlıdır: Helen Levitt, *New York 1940.*

Başkalarına şefkatle yaklaşma olasılığı, tamamen bakış açısıyla ilintilidir. Aynı resme bakıp, bakış açımıza göre onda, ya kendinden fazlasıyla emin bir ifadeyle karısına hayat dersi veren bir koca ya da mutsuzluklarını ifade etmeyi başaramayan, kendilerini aşağılanmış hisseden iki yaralı birey görürüz. Bir başka resimde ya bir köy kasabasının sokağında gururla yürüyen bir tabur asker ya da işgalcilerden korkup evinin kapısının eşiğine sığınmış bir kız çocuğu görürüz. Başka bir resme baktığınızda da ya elinde bir yiyecek torbasıyla evine yürüyen yaşlı bir adam ya da bir zamanlar serbest yüzmede altın madalya kazanmış, ancak şimdi kendisini aynada tanımakta zorlanan, soluk benizli, kambur bir yaşlı adam görürüz.

Helen Levitt'in çektiği, bir New York sokağında dört erkek çocuğu gösteren fotoğrafa baktığımızda, şık paltosunun düğmelerini annesinin belki de yarım saat önce iliklediği, mutsuz yüz ifadesi saf acıyı yansıtan, köşede üzüntüsünü kahramanca içine akıtan, çatık kaşlı çocuğu teselli etmek isteriz. Ancak aynı fotoğrafa bir metre uzaklıktan farklı bir bakış açısıyla baktığımızda bambaşka bir sahne canlanır zihnimizde. En sağdaki çocuk, o an arkadaşının oyuncağına yakından bakmaya can atmaktadır. Duvarın kenarındaki anlamsızca şık giyinmiş, sulu göz çocuğa hiç bakmıyor bile, çünkü onunla işi çoktan bitti. Az önce arkadaşlarıyla beraber hemen hemen her gün yaptıkları gibi eğlenmek için onu biraz sertçe hırpaladılar.

Bunlara benzer bir biçimde, Mantegna'nın İsa'nın çarmıha gerildiği Golgata tepesini resmettiği tablonun, kalbimizde yarattığı şefkat, o tabloya kimin nasıl baktığıyla doğrudan ilintilidir. Mızrağı omzunda evine yürüyen, akşam yiyeceği omleti ya da tavuk budunu hayal eden, keyfi yerinde bir asker, güneşli bir öğle vaktinde açık mavi gökyüzünde dolaşan bulut kümelerini çok hoş bulabilir. Önünde bağları ve nehirleriyle uzanan vadiye baktığında, çarmıhlara gerilmiş toplumun dışladığı insanların iniltilerini duymakta

Andrea Mantegna, *Çarmıha Gerilme*, 1459.

zorlanır. Bu sırada yere oturmuş diğer askerler ise, Tanrı'nın oğlunun öldüğü gün tek bir şeyle ilgileniyorlardı: Bir kalkanın üzerinde oynadıkları oyunda beş gümüş Roma parasını kim kazanacaktı?

Herhangi bir resmin farklı yorumları -ve bu sahneye bakan kişilerin verdiği, birbirine hiç benzemeyen tepkiler- resim yapan kişilerin üstlenmesi gereken şu sorumlulukları açığa çıkarır: İyi niyetimizi hak eden, ancak çoğu zaman kazanamayan kişilere yönelmemizi sağlamak, uzaklaşmanın bizim için daha kolay olacağı kişilerin yanında durmayı başarmamıza yardım etmek. Ressamların üstlendiği bu görevin ciddiyeti, Hıristiyanlıkta ressamların Koruyucu Aziz'i olan St Luke'un neden ayrıcalıklı bir konumu olduğunu açıklar. Efsaneye göre Çarmıha Gerilme sahnesini ilk kez Aziz Luke çizmiştir. Hıristiyan sanatında Aziz Luke genellikle elinde fırça ve boyayla, Romalı askerlerin görmezden geldiği olayı anlamış bir ressam olarak temsil edilmiştir.

7.

İyi bir sanatçının nitelikleri üzerine hararetli tartışmalar yürütülse de din, iyi sanatçı olma ölçütlerini daha dar ve düz bir bakış açısıyla belirlemiştir: Hıristiyanlığın ölçütlerine göre iyi sanatçı, günlük hayatın akışı içinde sık sık unuttuğumuz ahlaki ve psikolojik doğruların önemini vurgulamayı başaran sanatçıdır. Hıristiyan sanatçılar, teknik becerilerin -ışık kullanımı, kompozisyon ve renk, malzemelerin ve araçların etkili kullanımı- tek bir amaca hizmet ettiğini düşünür: Bizim sanat yapıtlarına uygun etik tepkiler vermemizi ve böylece de gözlerimizin kalbimizi eğitmesini sağlamak.

Bu amacın yerine getirilmesini, görsel klişelerin yoğun kullanımı engeller. Şefkat duygusunu harekete geçiren düşünceler söz konusu olduğunda ise onlarla ilgili farklı bir sorun yaşanır. Bu sorun, düşüncelerin şaşırtıcı ya da tuhaf olmasından değil, fazlasıyla bilindik olmasından kaynaklanır. Mantığa dayanma-

Cesaretin nasıl bir şey olduğunu anımsatan bir tablo: Rembrandt van Rijn, *İsa Galile Denizi'ndeki Fırtınada*, 1633.

ları ve hayatın her alanında karşımıza çıkmaları, onların gücünü azaltır. Bu düşüncelere paralel bir düşünceyi sözcüklerle ifade etmeyi deneyelim: Komşumuzu sevmemiz gerektiğini belki bin kez duymuşuzdur, ancak bu düşünce mekanik olarak sürekli yinelendiğinde içerdiği o güzel anlamın tamamını yitirir.

Sanatta da aynısı olur: Yetenek ya da hayal gücünden yoksun resmedilmiş dramatik sahneler, onlara bakanlarda kayıtsızlık ya da sıkıntı uyandırır. Sanatçıların görevi, artık bıktırıcı derecede tanıdık olan, ancak önemini de hiç yitirmeyen düşüncelere gözümüzü zorla açmak için yeni yollar bulmaktır. Hıristiyan sanat tarihi, sanat yapıtlarına bakanların Bakire'nin tevazusu, Yusuf'un sadakati, İsa'nın cesareti ya da Yahudi yöneticilerin vahşeti karşısında bu kez farklı bir şaşkınlığa kapılmalarını ve bu şaşkınlığın etkisiyle iç dünyalarını güzelleştirmelerini sağlamayı amaçlayan üstün yetenekli sanatçıların, eski büyük doğruları yeniden anlatmak için yaptıkları hamlelerle doludur.

Bu çabaların, Hıristiyanlığın ana ilkeleriyle uyumlu iki amacı vardır: kötülüğe karşı nefret, iyiliğe karşı da sevgi uyandırmak. İyi olmayan sanat, her iki amaç için de estetik nedenlerden dolayı değil, insanlarda doğru duyguyu ve eylemi harekete geçirmeyi başaramamasından dolayı sorun yaratır. Cehennemi canlı bir biçimde resmetmek kolay değildir. Bu yöndeki çabalar, kolaylıkla içinde insan etinin yandığı fıçı resimleriyle son bulabilir. Fazlasıyla sık çizilmiş olan, uyandırdığı basmakalıp korkuyla artık kimseyi etkilemeyi başaramayan o bilindik resimlere bir tane daha eklenmiş olur. Zalimlik karşısında duyduğumuz nefreti canlandırmak için kana susamış bir elin çizdiğini varsaydığımız klişelerden fazlasına gereksinim duyarız. Cehennemin yedinci katını resmeden başka bir tabloya ya da Gazze'deki ölüm tarlalarının yeni bir fotoğrafına bakmak bizi artık pek etkilemeyebilir ta ki yetenekli bir sanatçı asıl önemli olanı açığa çıkaran bir görüntüyü yaratıp bizi yolumuzdan çevirene dek.

Dikkatli olmazsak cehennem görüntüsü bile sıkıcı olabilir. Sık sık yitirdiğimiz ahlaki sorumluluk duygusunu bize anımsatmayı başaracak yetenekli sanatçılara gereksinimimiz var. *Üstte:* Fra Angelico, *Son Yargılama* (detay), 1453.
Altta: Abid Katib, *Şifa Hastanesi*, Gazze, 2008.

Tıpkı kötülüğün kendi gücünü anımsatmak için sürekli yeniden üretilmesinin gerekmesi gibi, iyilik de varlığını ve güzelliğini duyurmak için yeniden üretilmelidir. Bunun bilincinde olan Hıristiyan sanatçılar, erdemi canlı bir görüntüyle sanatta var etmek, insanların kötü olduğu düşüncesini zihnimizden silmek, hayattan bıkmış ruh halimizi değiştirmek, hepimizin bir parça benzemek istediği insanları hayranlıkla baktığımız resimlerde yaratmak için hiç ama hiç yorulmadan sürekli çalıştılar.

8.

Hıristiyan sanat, ruhumuzun sağlığı için zihnimizin bir köşesinde saklı tutmamız gereken düşüncelerin tümünü doğal olarak ele almaz. Çok sayıda konuyu dışarıda bırakır: kendini denetim altında tutma, esprili sözler duyma gereksinimi, doğal dünyanın kırılganlığına saygı duyma, vb. Ancak burada önemli olan bu konuların tümünü ele almak değildir. Hıristiyanlık, kapsayıcılığı konular bağlamında değil, sanatın amacı bağlamında önemsemiştir. İnsanlara hizmet eden sanat için tümü kapsayan bir amaç belirlemiştir: Erdemli ve günahkâr davranışları resmetmek ve sık sık unutulsa da asıl önemli olan düşünce ve duyguları bizlere anımsatmak.

Hıristiyanlık, tuhaf bir biçimde sanatçılarına yapıtlarının konusuna karar verme özgürlüğü tanımaz; önemli konuları belirleme görevi teologlara ve kutsal metin uzmanlarına verilmiştir. Onlar belirledikleri konuları, ressamlara ve heykeltıraşlara bildirirler ve böylece bu konular ikna edici güzellikte estetik bir biçim kazanır. Kilise, sanatın teknik boyutlarında bir uzmanlığa sahip olmanın -küçük bir fırça darbesiyle bir dirsek çizebilme, bir taş kütlesini saça benzetebilme yeteneğiyle donamış olmanın- hayatın anlamını açıklama becerisine sahip olmakla benzer bir önem taşımasını açıkça ifade etmese de merak etmiştir. Din, her şeyden öte Titian'dan aynı zamanda önemli bir felsefeci ol-

Hıristiyanlık, belli anahtar temalara bağlı kalmamızı ve ressamlardan da yorumlarıyla öne çıkmalarını beklememizi söyler.
Üstte: Jean-Honoré Fragonard, *Mısır'a Kaçış Sırasında Dinlenme*, 1750.
Altta: Titian, *Mısır'a Kaçış*, 1504 dolayları.

masını beklemiyordu. Bizler ise seküler sanatçılarımızdan çok fazla şey istiyor olabiliriz: Onlardan duyularımıza seslenmekle yetinmeyip derin psikolojik ve ahlaki düşünceler de üretmelerini bekliyoruz. Oysa düşünürler ile ressamlar arasındaki yoğun bir işbirliği, en iyi düşüncelerin en güzel ifade biçimleriyle buluşmasını sağlar ve bu buluşmadan da en çok sanat dünyamız yararlanır.

Hıristiyanlık, sanat yapıtlarının arka planındaki kavramların sürekli değişmesi konusunda ısrarcı olmamakta çok haklıdır. Sanatla ilgili öğretiler arasında ona en çok zarar verenlerden biri, yüce sanatın konu açısından sürekli bir yenilik getirmesi gerektiğini ileri süren Romantik görüştür. Hıristiyan sanatçılar, kendi hünerlerini sergilemekte sonsuz bir özgürlüğe sahiptiler; ancak iş konu seçimine gelince, Cebrail'in Meryem'e İsa'yı doğuracağı haberini vermesinden İsa'nın çarmıhtan indirilmesine uzanan, önceden belirlenmiş bir konu listesinin sınırları içinde kalmak zorundaydılar. Bireysel eğilimlerini, sanatın tümü kapsayan amacının içinde eritmeleri gerekiyordu, böylece de Romantik dönemin sanatçılarda baskı yaratan, sürekli yeni bir şeyler söyleme zorunluluğundan kurtuluyorlardı.

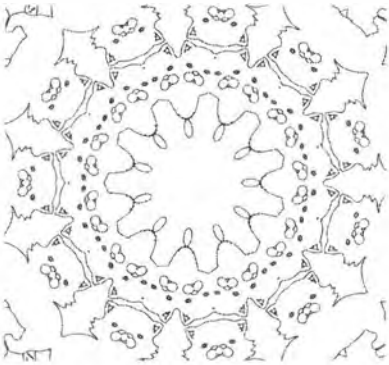
Resimlerin ve heykellerin aynı düşüncelere odaklanması gerekliliği, bu sanat yapıtlarının birbirine benzemesine yol açmıyordu. Titian ile Fragonard'ın kutsal ailenin Mısır'a Kaçış'nı resmeden tabloları birbirinden tamamen farklıdır; aynı biçimde çağdaş fotoğraf sanatçısı Jeff Wall'un çektiği, 'İhanet'in Acısı'nı betimlediği düşünülen fotoğraf, Wall'un meslektaşları Philip-Lorca diCorcia ya da Alec Soth'un aynı konuyu betimlemek için çektikleri fotoğraflara hiç benzemez.

9.

Modern seküler sanattan bu noktaya dek çok az söz ettik, genelde de fotoğrafçılığı ele aldık. Ancak sanatın bize önemli düşünceleri anımsatan bir mekanizma görevini üstlenmesi, temsili sanatların sınırlarını rahatlıkla aşar ve soyut yapıtlara da uzanır.

Soyut yapıtların *neyi ifade ettiklerini* kimi zaman tam olarak söylemek zor olsa da, onların ele aldığı kapsamlı düşünceleri genellikle hissederiz; soyut sanatın büyük yapıtları söz konusu olduğunda da temsili yapıtlara hangi nedenden dolayı hayatımızda bir yer açıyorsak onları da aynı nedenden dolayı kucaklarız. Her iki türün yapıtları, yakınlarımızda bir yerde varlığını hissetmek istediğimiz, ama sık sık gözden yitirdiğimiz önemli düşünceleri bize anımsattıkları için hayatımızda kendilerine bir yer bulurlar. Richard Serra'nın koyu renk çelik levhalarına bakınca onlardan yayılan cesaret ve güç gibi erdemleri hissederiz. Agnes Martin'in resimlerindeki düzenli geometrik çizgiler, her zaman gereksinim duyduğumuz dinginliği anımsatır, Barbara Hepworth'un tahta ve ipten yaptığı heykellerde ise iyi bir hayatın işareti olan ince gerilimi çağrıştıran şiirler saklıdır.

Budizm, soyut varlıklarla ilgili farklı bir bakış açısı benimsemiş ve bu varlıklara verdiğimiz tepkinin onlara bakarken ne düşüneceğimiz konusunda yönlendirildiğimizde artabileceğini ileri sürmüştür. Örneğin; karmaşık mandala figürlerine baktığımızda karşımıza çıkan çok sayıdaki olası anlam arasından seçim yapmamız ve onları Budist teolojide betimlenen evrenin kusursuz uyumunun duyusal temsilleri olarak görmemiz beklenir. Budizm, ayrıca onlara bakarken söylememiz gereken mantraları da belirlemiştir; bunlar arasında en çok söylenen de, düşüncelerimizin yönlendirdiği bakışlarımızın bu kez düşüncelerimizi zenginleştirmesini sağlayan, 'Om mani padme hum' (Sanskritçeden yapılan çevirisi: 'Cömertlik-ahlak-sabır-çalışkanlık-feragat etme-erdem') mantrasıdır.

Richard Long gibi çağdaş soyut sanatın temsilcilerinden birinin yapıtı (*üstte*), Budist mandala geleneğinden (*altta*) şu özelliklerle ayrılır: Kutsal bir ifade taşımaz, ona bakarken ne düşünmemiz gerektiğini bize söylemez ve bu nedenle de biçim açısından ne kadar güzel olursa olsun bakanlarda şaşkınlık ve sıkıntı uyandırma riskini taşır. Elit sınıfın rehberlik konusundaki güçlü önyargısına rağmen, sanat yapıtları kılavuzlarla desteklendiklerinde değerlerini yitirmezler.

Budizmin katı olduğu kadar da üretici olan yönlendirme kurallarından esinlenerek, birçok sanat yapıtından şunu isteyebiliriz: Duyularımıza seslenerek bize anımsatmak istediğiniz kavramları daha açık bir biçimde ifade edin. Sanat yapıtları bunu yaparlarsa, onların karşısında kapıldığımız kısır tereddütten ve anlamsız şaşkınlıktan kurtulabiliriz. Bu tür bir rehberlik hizmetine karşı seçkinlerin geliştirmiş olduğu güçlü önyargıyı bir yana bıraktığımızda sanat yapıtlarının bilgi kılavuzlarıyla sunulmasının onların değerini azaltmayacağını görebiliriz.

10.

Dinler, sanatın temaları ve amaçlarıyla ilgili yeniden düşünmemizi sağlamanın yanı sıra, yapıtların sınıflandırıldığı kategorileri de gözden geçirmemize olanak tanır. Modern müzelerdeki salonlar genellikle 'On Dokuzuncu Yüzyıl', 'Kuzey İtalya Okulu', vb. başlıklar altında sınıflandırılır. Bu başlıklar, salonlardaki sergileri düzenleyen küratörlerin eğitimini aldıkları akademik gelenekleri yansıtır. Ancak bu sınıflandırma müzelere gidenlerin iç dünyalarının gereksinimlerine yanıt vermez, tıpkı edebiyatın üniversitede 'On Dokuzuncu Yüzyıl Amerikan Romanı' ya da 'Şarlman Dönemi Şiiri' gibi bölümlere ayrılmasının okurların ruhsal gereksinimlerini karşılamaması gibi.

Sanat yapıtlarının tür ve dönem açısından ruhlarımızın gereksinimlerine göre yapılacak bir sınıflandırması çok daha verimli olacaktır. Gezdiğimiz salonların her biri böylece hayatlarımızın sorunlu alanlarıyla ilişkili önemli düşüncelerden birini duyularımıza seslenerek -iddiasız etiket ve katalogların yardımıyla- bize anımsatmaya çalışacaktır. Bu tür bir sınıflandırmayla düzenlenmiş bir müzedeki salonlar, sadeliğin güzelliğini (Chardin ile Choe Seok-Hwan'ın yapıtları), doğanın iyileştirici gücünü (Corot, Hobbema, Bierstadt ile Yuan Jiang'ın yapıtları), toplumsal hayattaki yabancının saygınlığını (Friedrich, Hopper ile Star-

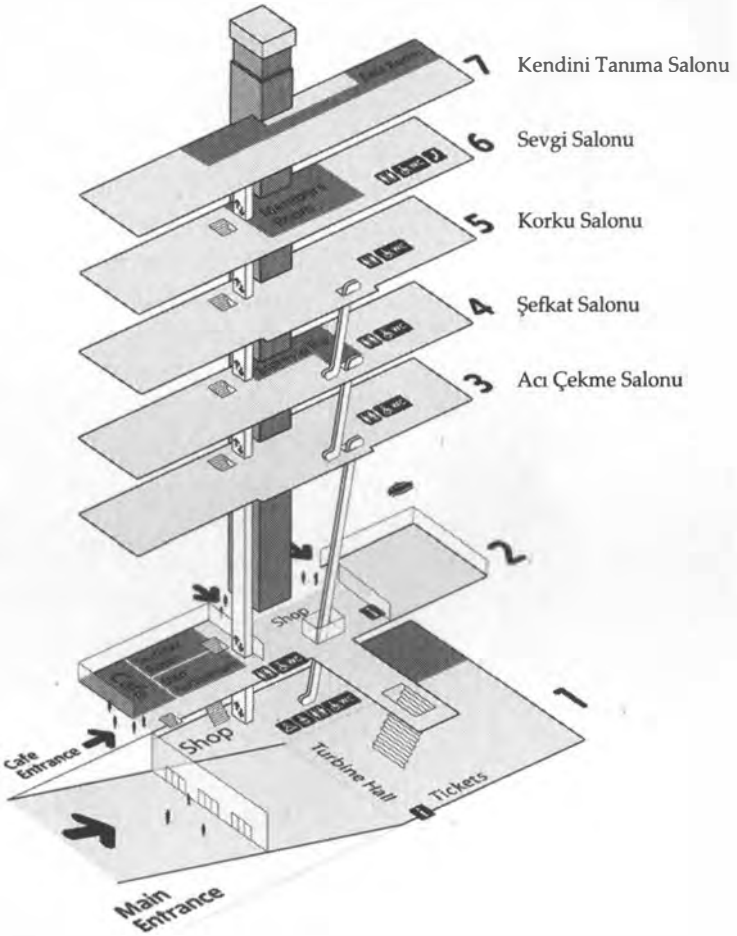
key'in yapıtları) ya da annenin bebeğini sevgiyle beslemesini (Hepworth ile Cassatt'ın yapıtları) bize anımsatmayı amaçlayacaktır. Böyle bir müzeyi ziyaret ettiğimizde, kolaylıkla unuttuğumuz ancak anımsadığımızda hayatımızı birden güzelleştiren temel duygu ve düşüncelerle belli bir düzen içinde karşılaşma olanağını buluruz.

Bu yeni müze sistemini gerçekleştirmek için esin kaynağı olarak Fransiskan rahiplerin Venedik'teki Santa Maria Gloriosa dei Frari adlı kilisesine bakabiliriz. Akademik sistemin sınıflandırma yöntemine gururla kayıtsız kalan Frari, ruhlarımızı dengeye kavuşturmak için sanat yapıtları arasında son derece eklektik bir seçim yapmıştır: Paolo Veneziano'dan bir fresk (1339 dolayları), Donatello'nun Yahya Peygamber heykeli (1438), Giovanni Bellini'nin *Meryem ve Çocuk Azizlerle Birlikte* (1488) tablosu ve Titian'ın yaptığı büyük bir sunak (1516-18). Frari, farklı coğrafyalarda farklı yüzyıllarda üretilmiş heykelleri, tabloları, metal işleri ve vitrayları bir arada sunmakta bir sakınca görmüyor; çünkü bu kilise, kökenleri ve üretenlerin estetik eğilimleri arasında bir uyum olan sanat yapıtlarını toplamak yerine ortak yönleri ruhlarımıza işleme becerisi olan yapıtları seçmekle ilgileniyor.

Modern müzelerde ise tam tersi bir durum söz konusu. Onlar, sanatın amacını onurlandırmak amacıyla temelde düzen*sizlik* olan bir düzen benimsiyorlar. Sanat yapıtlarını nerede ya da ne zaman yaratıldıklarına göre sınıflandıran (örneğin; 'Venedik Okulu', 'Roma Okulu' ya da türe göre ayırarak 'manzara', 'portre' isimleri veren) akademik gelenek, seküler müzelerin insanlarla duygusal anlamda gerçek bir ilişki kurabilmesini önler. Bu yüzden de müzeler, kiliselerdeki ve tapınaklardaki sanatın dönüştürücü gücüne sahip olduğunu ileri süremez.

11.

Sanatın yüzyıllardır teolojinin gereksinimlerini son derece etkili bir biçimde karşılaması gibi, şimdi de psikolojinin gereksinimlerini başarıyla karşılaması için müzelerimizin gündemlerini yeniden oluşturmak gibi zor bir görev var önümüzde. Küratörler, salonların geçmişin yapıtlarını sergileyen ölü bir kütüphaneden farklı görünmesi için yeni düzenlemeler yapmalılar. İyi bir hayat sürmemize yardımcı olacak sanat yapıtlarını bir araya getirmeliler. Sanat yapıtları bizlere şu konularda yol gösterebilir: kendimizi tanımak, affedici ve sevgi dolu olabilmek, çevremizdeki her an sorun yaşayan insanların ve tehlike altındaki gezegenimizin acılarına duyarlı kalabilmek. Müzeler, güzel nesneleri sergilemekle yetinmemeli; sanat yapıtlarını bizleri iyi ve erdemli insanlara dönüştürmek için kullanmayı amaçlamalılar. Müzeler, günümüzde son derece asil ama bir o kadar da ulaşılamaz olan bir hedef belirlediler kendilerine: Yeni kiliselerimiz olmak istiyorlar. Bu hedefe ulaşmalarının tek yolu, bizlere iyilik ve erdemi anımsatan sanat yapıtlarını bir araya getirmeyi başarmalarıdır.

Yeni bir Tate Modern, Londra. Müzelerin yeni kiliseler olmalarını istiyorsak sanatı değil, sanatın düzenlenme ve sunulma biçimini değiştirmemiz gerekir. Her salon bize yardımcı olan, hayata dair önemli düşünce ve duygulara odaklanacak.

IX

Mimari

1.

Modern dünyanın fiziksel açıdan genel olarak ne kadar çirkin göründüğü düşünüldüğünde, çevremizdeki binaların neye benzediğinin bizim için bir önemi olup olmadığı sorusu akla gelir. Her katında çok sayıda ofis bulunan kulelerin, fabrikaların, depoların ve yük gemilerine ayrılmış limanların mimari tasarımının, bu mekânların sahipleri ve onları kullananlar dışında kimseyi ilgilendirip ilgilendirmediği sorusunu da yöneltebiliriz. Her iki soruya da hayır yanıtını veriyor gibi bir halimiz var aslında. Gözlerimizin önünde beliren bu çirkin görüntüye karşı fazlasıyla duyarlı bir tepkiyi çok ender veririz, ne de olsa böyle bir duyarlılığa sahip olmak delilik olarak kabul edildiği gibi ruh sağlığı açısından da tehlikeli görülür. Çirkin görüntülere sürekli duyarlı tepkiler verirsek hayatımızın çoğunu mutsuz insanlar olarak geçirmek zorunda kalırız.

Yasalara göre arazi kullanımı, özel girişimin alt alanlarından biridir. Önemli olan, arazinin kime ait olduğudur; o araziye inşa edilmiş binayı sürekli görmek zorunda olan ve bu yüzden de acı çeken kişinin bir önemi yoktur. Yasalar, arazilerin önünden geçen yayaların duyarlılıklarını gözetme görevini üstlenmezler. Çağdaş şehir planlamacıları, çok yüksek bir binanın ya da çirkin bir motelin görüntüsünün gözü rahatsız ettiğiyle ilgili şikâyetleri önemseyip gündemlerine almayı pek yeğlemezler. Modern dünya, arazi kullanımına gösterdiği sonsuz hoşgörü sonucunda bizlere ayağımıza bakarak yürümekten başka bir seçenek bırakmamıştır; işte tam da bu nedenle modern dünya seküler anlamıyla kesinlikle *protestandır*.

Protestanlık, on altıncı yüzyılın ilk yarısında Kuzey Avrupa'yı ele geçirdiğinde görsel sanatlara karşı düşmanca bir tutum benimsedi. Katolikleri özellikle gösterişli ve karmaşık döşenmiş kiliseleri nedeniyle eleştirdi. John Calvin 'Yaratıcı Tanrı'ya ulaşmak isteyen kişi, Rehber ve Öğretmen olarak yalnızca

On altıncı yüzyılda Reformcuların ikon düşmanlığıyla saldırdıkları, Utrecht St Martin Katedrali'ndeki kabartma heykeller.

Kutsal Kitap'a gereksinim duyar' diyerek yeni mezhepteki çoğunluğun benimsediği estetik karşıtı görüşü seslendirdi. Protestanlar için yazılı sözden başka bir şey önem taşımıyordu. Tanrı'ya ulaşmamızı süslü mimari değil, bu yazılı söz sağlayacaktı. İnsan çıplak bir odada elinde tuttuğu İncil'le Tanrı'ya sadakatle yakarabilirdi, tıpkı mücevherlerle süslü bir katedralin orta sıralarında yakarabileceği gibi. Görkemli binaların duyulara fazlasıyla seslenen zenginlikleriyle aklımızı dağıtması, bizi güzelliği kutsallığa yeğlemeye yöneltmesi riski de vardı. Protestan reformcuların estetik değerlere karşı saldırganca bir tutum benimsemesi de bu riskle ilişkiliydi. Sadelikten yana olan reformcular, heykelleri parçaladılar, resimleri yaktılar ve mermerden yapılmış melek heykellerinin kanatlarını vahşice kopardılar.

Aynı reformcular kendi mimarlarını, İncil okuyanları yağmurdan korumaya yarayan, gösteriş ve süse hiç yer vermeyen, çok sade, kocaman odalar tasarlamaya ikna ettiler; böyle bir odakilisede ayine katılanlar, doğal olarak içinde bulundukları binanın herhangi bir özelliğine yoğunlaşıp Tanrı düşüncesinden uzaklaşmayacaktı.

Katoliklerin tepkisi gecikmedi. 1563'teki Trent Konseyi'nden sonra Papalık, Protestanların saygısız önerilerinin tersine, katedrallerin, heykellerin ve resimlerin 'insanların inancın kurallarını anımsayıp zihinlerinde sürekli tutabilmeleri amacıyla eğitilmeleri ve yönlendirilmeleri' görevinin tam olarak yerine getirilmesi için gerekli olduğunu belirten bir buyruk açıkladı. Kutsal mimari, insanların zihinlerini başka yöne çeken bir unsur değil, dini gerçekleri anımsatan bir güzelliktir. Taşa, tahtaya ve renkli cam parçalarına yazılmış, Tanrı'ya adanmış bir şiirdir. Bu düşüncesini uygulamaya koymak isteyen Katolik Kilisesi, büyük bir inşaat ve dekorasyon çalışması başlattı. Reform hareketinin sade ve renksiz salonlarının hemen yanında, tehdit altındaki bir inanç sistemini tutku dolu bir heyecanla yeniden canlandırmak

Almanya, Torgau,
Schloss Hartenfels'teki Şapel, 1544.

Chiesa del Gesù, Roma, 1584.

amacıyla inşa edilmiş kiliseler yükselmeye başladı. Bu kiliselerin tavanları cennet resimleriyle süslenmiş, duvarlar İsa'nın mucizelerini anlatan fresklerle kaplanmış, duvar oyuklarına azizler yerleştirilmiş, kirişler göz alıcı alçıyla sıvanmıştı.

Hıristiyanlığın iki dalı arasındaki estetik uçurumun boyutlarını anlamak için Almanya, Torgau'da bulunan, günümüzün en eski Protestan kilisesinin (1544) sadeliği ile Roma'daki Chiesa del Gesù kilisesinin (1584) orta bölümündeki duvar kemerinin ('İsa'nın zaferi') gösterişini karşılaştırmak yeterli olacaktır.

2.

Katolik mezhebi, mimariyi önemseyerek varoluş biçimimize ilişkin yarı dokunaklı, yarı endişe verici bir noktayı gösteriyordu. Çevremizdekilere karşı olan yüksek duyarlılığımızdan dolayı acı çektiğimizi, bakışlarımızın değdiği her şeyi fark ettiğimizi ve onlardan etkilendiğimizi vurguluyor, Protestanlığın ya hiç görmediği ya da kayıtsız kalmayı yeğlediği içimizdeki bu kırılganlığa dikkat çekiyordu. Katolik mezhebi, iyi insanlar olmak ve öyle kalmak için iyi bir mimariye gereksinim duyduğumuzu söyleyerek ilginç bir sav ileri sürüyordu.

Katoliklerin güzelliğe duyduğu saygının kökeni, M.S. üçüncü yüzyılda güzellik ile iyilik arasında dolaysız bir bağ kuran Yeni Platoncu felsefeci Plotinus'a uzanır. Plotinus'a göre çevremizde gördüklerimizin nitelikleri önemlidir; çünkü güzel olan, anlamsız, ahlaksız ya da bencil bir biçimde 'çekici' olmaktan uzaktır. Güzellik, sevgi, güven, zekâ, kibarlık ve adalet duygusu gibi erdemlere gönderme yaparak bize onları anımsatır; iyiliğin somutlaşmış halidir. Plotinus'un felsefesi, güzel çiçeklere, sütunlara ya da iskemlelere baktığımızda ahlaki nitelikleri anımsayacağımızı ve böylece de bu niteliklerin kalbimizdeki yerinin bakışlarımız aracılığıyla sağlamlaşacağını ileri sürer.

Plotinus'un bu savı, çirkinliği ne kadar ciddiyetle ele almamız gerektiği sorusunun da yanıtlanmasına yol açtı. Çirkinlik bir talihsizlik olmaktan öte, kötülüğün bir alt dalı olarak yeniden sınıflandırıldı. Çirkin binalar, etik açıdan onaylamadığımız hataların eşdeğerleri olarak görülmeye başlandı. Tıpkı insanlardan söz eder gibi çirkin binalara da kaba, alaycı, kendini beğenmiş ya da gereksiz ölçüde duygusal sıfatları yakıştırıldı. Kötü niyetli tanıdıklarımızın davranışları karşısında nasıl inciniyorsak, çirkin binaların görüntüsü de bizi öyle incitiyordu. Hem böyle insanlar hem de çirkin binalar, derinliklerimizdeki karanlık yönlerin uyanmasına neden oluyor, bizi kötü insanlar olmamız için kurnazca kışkırtıyorlardı.

Günümüzde modern dünyanın alışageldik görüntülerinden biri olan uç noktadaki çirkinliği ilk fark edenler, doğal olarak Avrupa'daki Protestan ülkeler oldu. Manchester, Leeds ve diğer kentler, sakinlerini hiç görülmemiş çirkinlikte bir görüntüyle yaşamaya mecbur ettiler; sanki mimari ile sanatın ruhlarımızın mutluluğuyla hiçbir ilgisi olmadığını ve dindar bir hayatın elimizde İncil olduğu sürece, açık bir taş kömürü ocağına bakan, derme çatma bir evde de sürdürülebileceğini ileri süren John Calvin'i haklı çıkarmak için bir test yaptılar.

Bu ideolojiye karşı çıkan görüşler de oldu kuşkusuz -bunların bir kısmının oluşmasında Katoliklik yine rol oynadı. On dokuzuncu yüzyılda yaşamış, koyu bir Katolik olan mimar Augustus Pugin, sanayi dönemi İngilteresi'nin yeni görüntüsünü inceledi ve bu görüntüyü yalnızca çirkin olduğu için değil, aynı zamanda insan ruhunu çürütme gücü olduğu için de eleştirdi. İki farklı canlandırma yaptı: Birinde, incelediği kasabanın estetiğe duyarlı Katolik bir anlayışın egemen olduğu on beşinci yüzyılda nasıl da alışageldik güzellikte bir İngiliz kasabası gibi görüneceğini gösterdi; ötekinde de aynı kasabanın dört yüzyıl sonra, kendi yaşadığı dönemde Protestan anlayışla inşa edilmiş kasvetli atöl-

yeler, imalathaneler ve fabrikalarla ortaya çıkan, kaba bir yıkıntıyı andıran görüntüsünü canlandırdı. Pugin'in de altını çizdiği gibi Protestanlık, bir kentin görüntüsünün sakinlerinin ruhlarına zarar vermeden bozulabileceğini ileri süren -rahatsız edici ancak fazlasıyla etkili- savı doğrudan desteklemiş ve güçlendirmişti.

Pugin'i kendisi Katolik olduğu için, kaba bir Protestanlık düşmanı ve zorlama bir estet olmakla suçlamak kolaya kaçmak olur. Temelde haklı olabileceğini, Protestanlık eleştirisinde değil de, en azından görsel biçimlerin bizim üzerimizdeki etkisini açığa çıkaran değerlendirmesinde haklı olabileceğini düşünmek kaygılandırıcı ve gerçekten de korkutucu olabilir. Zihinlerimiz okuduğumuz kitaplardan başka şeylere de tepki veriyor olabilir mi? Çevremizdeki evlerden, hastanelerden, fabrikalardan da etkileniyor olabilir miyiz? O zaman çirkinliği protesto etmek için yeterli nedenimiz olmaz mı -ve önümüze çıkan binlerce engele rağmen güzellikleriyle iyiliği çağıran binalar inşa etmek için çabalamaya hakkımız olmaz mı?

3.

Modern dünyanın seküler bölgelerinde, inançlı olmayanlar bile, hatta özellikle onlar, dini mimarinin görkemli döneminin geçmişte kalmasından üzüntü duyarlar. Dinlerin öğretileriyle hiç ilgilenmeyenlerin eski kiliselerin güzelliğini özlediklerini sık sık duyarız. Bu insanlar, dağ eteklerindeki şapelllerin taş duvarlarındaki işçiliğe, akşamın çökmekte olduğu kırsal alanlarda göze çarpan kiliselerin gökyüzüne uzanan sivri uçlarının büyüleyici görüntüsüne ve belki de bir kitaba ev sahipliği yapan kutsal bir bina (Yahudilik) ya da aydın bir azizin arka azıdişlerine adanmış bir tapınak (Theravada Budizmi) inşa etmek için duyulan saf arzuya hayranlık duyarlar. Ancak bu tür nostaljik düşünceler, pek de istemeden yapılan bir açıklamayla kesilir: İnancın sona ermiş olması eski güzel tapınakların da kaçınılmaz olarak sonunun geldiğini gösterir.

Çirkinlik ruhumuza zarar verir mi? Augustus Pugin'in *Karşılaştırmalar*'ından (1836). (*Üstte*) Katolik kent, (*Altta*) Protestan kent.

Bu açıklamanın arkasında, tanrıların ya da kutsal varlıkların olmadığı bir dünyada özellikle onurlandırılması gereken bir şeyin bulunmadığına dair pek de açıkça ifade edilmeyen bir düşünce yatar -bu durumda mimari aracılığıyla özellikle vurgulanması gereken bir şey de kalmamıştır.

Ancak bu düşünce incelendiğinde, kutsal varlıklara olan inancımız yok olduğu için değerlere olan bağlılığımızın ve bu değerler için mimari aracılığıyla bir ev yaratma isteğimizin de yok olmasının gerekmediği anlaşılır. Tanrılar olmasa da biz hâlâ güçlendirilmesi ve onurlandırılması gereken etik değerlerimizi koruyoruz. Saygı duyduğumuz, ancak sık sık unuttuğumuz bu değerlerin her biri kendisine özel bir 'tapınak'ın yapılmasını hak eder. Hoşgörüyü onurlandıran tapınaklar, kibarlığa adanmış tapınaklar, sükûneti ve düşünceye kapılmayı kutsayan tapınaklar, affediciliği ve kendini tanıma becerisini anımsatan tapınaklar inşa etmeliyiz.

İçinde tanrının olmadığı kutsal bir mekân neye benzer? Dinler, tarih boyunca binalarının görünümüyle ilgili katı kurallar koydular. Ortaçağ'da yaşayan Hıristiyanlar, katedrallerin planlarının haç biçiminde hazırlanmasına, doğu-batı aksında inşa edilmesine, vaftiz için kullanılan küçük su havuzlarının salonun batı uçlarına, sunakların da doğu uçlarına yerleştirilmesine alışkındılar. Güneydoğu Asya'daki Budistler, günümüzde de mimari enerjiyi korumanın tek yolunun, kubbe şeklinde, taraçalarla çevrelenmiş, korunaklı binalar inşa etmekten geçtiğine inanırlar.

Seküler tapınaklar inşa ederken bu tür katı kurallara uymak gerekmeyecektir. Bu tapınakların tek ortak noktası, ruhlarımızın iyiliği ve sağlığı için temel önem taşıyan erdemleri onurlandırmaları olacaktır. Farklı tapınaklarda hangi erdemin onurlandırılacağına ve erdemlerle ilgili düşüncelerin başarıyla nasıl iletileceğine tapınakların koruyucu patronları ve mimarları karar ve-

recek. Öncelik, yeni bir bina tipi tasarlamaya verilecektir; bu bina tipine uyan bir sürü örnek tapınak inşa etmek gibi bir amaç olmayacaktır.

Seküler tapınaklarla ilgili bu görüşümüzün hayata nasıl geçirilebileceğini göstermek için birkaç olası tapınak temasını ve onları tamamlayacak birkaç mimari stratejiyi şimdi açıklayabiliriz.

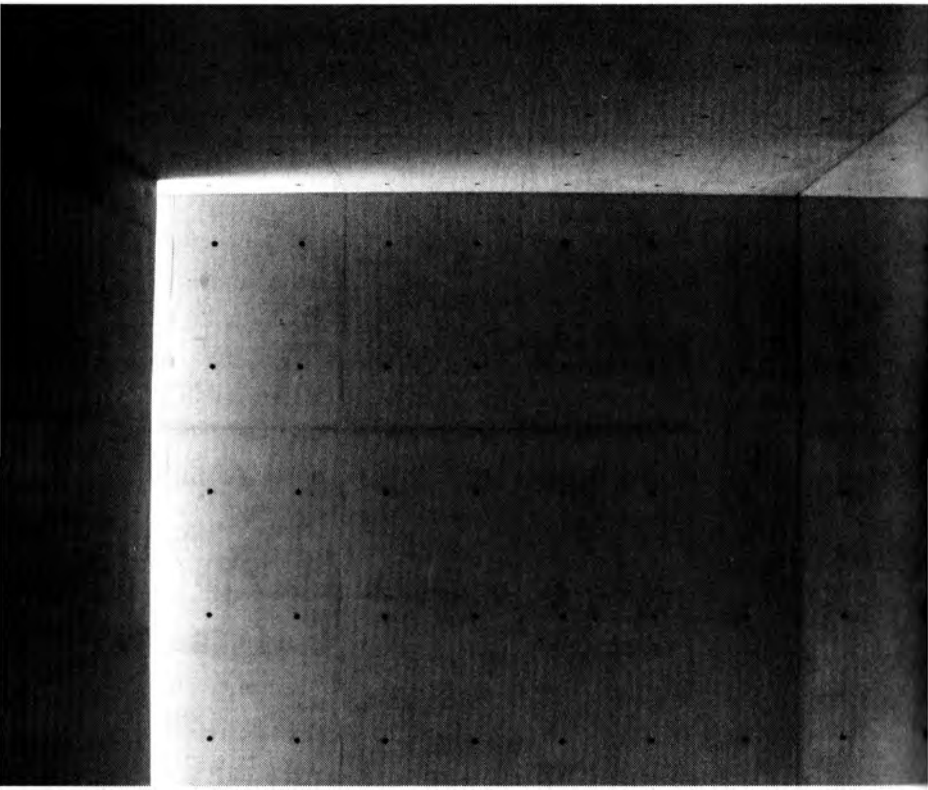
– Bakış Açısı Tapınağı

Bu hayatta çok önemli olduğumuzu düşünüp çevremizdekilerin bunu anlamadığına inandığımızda kendimizi incinmiş ve hakarete uğramış hissederiz. İşte tam bu nedenle önceliğimiz, bakış açımızı düzeltme görevini üstlenecek, farklı bir mimarisi olan, yeni bir tapınak inşa etmek olmalıdır.

Her yönümüzle ilgili abartılı düşüncelere kapılmaktan kendimizi alıkoyamayız. Sık sık gezegende bulunacağımız süreyi abartarak düşünürüz; başarmanın bizim için büyük bir önem taşıdığına, meslek hayatımızdaki başarısızlıkların yalnızca bizim başımıza gelen haksızlıklar ve talihsizlikler olduğuna, ilişkilerimizin yanlış anlaşmalarla dolup taştığına, üzüntülerimizin dipsiz kuyuları andırdığına inanırız. Melodram neredeyse hepimizin günlük hayatının ayrılmaz bir parçası olmuştur.

Dini mimari, boyutlarla, malzemelerle, seslerle ve ışıklarla oynayarak fiziksel varlığımızla -tabii psikolojik dünyamızla dailgili yanlış düşüncelerimizi düzeltebilir. Görkemli bir katedrale girdiğimizde, duvarları masif taştan örülmüş bir kiliseye adım attığımızda, süslü tavanının tepesindeki yuvarlak bir pencereden yansıyan bir ışık huzmesi dışında kapkara bir kiliseye ya da yüksek bir yerden derin bir havuza arada bir damlayan su sesi dışında derin bir sessizliğe bürünmüş bir kiliseye girdiğimizde bambaşka bir duyguya kapılırız. Alışık olmadığımız, ancak son derece ikna edici olan bir zarafetle, bu dünya üzerinde çok da önemli olmadığımız duygusu, aslında hiç de kötü olmayan bu duygu kalbimizi ele geçirir.

Birden kendimizi 'küçük hissetmemize' yol açan olaylar, günlük hayatımızda sık sık karşılaştığımız acı verici olaylardır aslında. Ancak çok güçlü, asil, yetenekli ve zeki bir varlığın karşısında kendimizi küçük hissettiğimizde, bilgelik belli bir hoşluk içinde bize sunulmuş olur. Bencilliğimizden vazgeçmeye bizi hiç

'Küçük hissetmemizi' sağlayan yapıtlarla çevrili olmanın yararı: Tadao Ando, Hıristiyan Işık Kilisesi, Ibaraki, Japonya, 1989.

aşağılamadan ikna etmeyi başaran kiliseler vardır. Bu kiliselere girdiğimizde günlük hayattaki endişelerimizi bir yana bırakıp kendi hiçliğimizi ve sıradanlığımızı kabul ederiz (başka insanların doğrudan ateşi altında olduğumuzda bunu kesinlikle yapmayız). Kendimize belli bir uzaklıktan bakmayı başarırız. Gururumuzun kırılmasına neden olan yaralar artık canımızı hiç acıtmaz, kaderimizin karşımıza çıkardığı olaylar karşısında daha önce hiç yaşamadığımız bir kayıtsızlığa kapılırız, evrenin büyüklüğü karşısında ise verici olmak isteriz, başımıza geleceklerle ilgili de açık fikirli olmaya yöneliriz.

Bu tür bir ruh haline dini olmayan yapılarda da kapılabiliriz. Koyu renk ahşap duvarları olan uzun ve dar bir kulede ya da yerin beş kat altına inen beton bir platformda bu ruh halini yaşayabiliriz. İlk atalarımızın ayağa kalkmayı ya da bir kayık yapmayı akıl etmesinden yaklaşık 300 milyon yıl önceki Paleozoik Dönem'de Laurentia'nın (günümüzde Kuzey Amerika'nın ve Grönland'ın doğusunda kalır) tropik sularında yaşamış küçücük kabuksuz ammonitlerin fosilleşmiş izleriyle kaplı duvarları olan bir odaya girdiğimizde de bir kez daha bu dünyada o kadar da önemli varlıklar olmadığımızı anlarız.

Yeni bir Bakış Açısı Tapınağı, bilim müzelerinde ya da gözlemevlerinde incelenen düşüncelerin bazılarını da kullanabilir. Tapınağın duvarlarında fosilbilimi ile jeolojinin alanına giren nesneler asılı olabilir, tavanı ile çatısı da astronomiyi çağrıştıran nesnelerle süslenebilir. Ancak bilim müzesi ile Bakış Açısı Tapınağı arasında amaçlar bağlamında önemli farklar vardır. Bakış Açısı Tapınağı, bir bilim müzesi gibi bize evrenin büyüklüğü, yaşı ve karmaşıklığıyla ilgili bir bilinç kazandırmayı (günlük hayatta böyle bir bilince erişmek pek mümkün olmaz) amaçlar, ancak bilim müzesinden farklı olarak asıl yapmak istediği bize bilimsel eğitim için gerekli olan temeli vermek değildir. Tapınağı ziyaret edenlerin sonuç olarak, örneğin Triasik

Her santimetresi 1 milyon yıla eşdeğer olan bir kule şeklinde inşa edilerek dünyanın yaşını temsil edecek bir Bakış Açısı Tapınağı. 46 metre uzunluğunda olacak bu kulenin en alt katındaki yalnızca bir milimetre kalınlığındaki küçücük altın bir şerit ise insanoğlunun dünya üzerindeki varlığını temsil edecek.

Dönem ile Kambriyum Dönemi arasındaki farkları öğrenmiş olacakları düşünülmez. Bilim müzesi küratörleri, dönemler arasındaki farklarla ilgili ayrıntılı açıklamaları çok titiz bir çalışma sonucu hazırlarlar; ancak müzeyi ziyaret edenlerin büyük bir çoğunluğu otoparka vardıklarında bu açıklamaları çoktan unutmuş olurlar. Bakış Açısı Tapınağı'nda ise bilim farklı bir biçimde ele alınacaktır: Ana hatlarıyla incelenecek, asıl amacı, insanlara bilginin önemini göstermek değil, onlarda saygıyla karışık bir hayranlık uyandırmak olacaktır; evreni açıklama becerisiyle değil, insanları iyileştirme ve onlara bakış açısı kazandırma becerisiyle öne çıkacaktır.

– Düşünme Tapınağı

Modern çağın beklenmeyen felaketlerinden biri, bilgiye erişimin hayal bile edilemeyecek ölçüde hızlanıp kolaylaşmasının sonucunda bir konuya yoğunlaşma becerimizi yitirmemiz oldu. Uygarlığın en önemli başarılarının temelinde bulunan derin ve yoğun düşünme eylemi, günümüzde eşi benzeri görülmemiş bir saldırıyla karşı karşıya. Bizim için gerçek dünyadan büyüleyici ve zevk dolu bir kaçış alanı yaratan makineler, hayatımızın her anında yanı başımızda bekliyor. Bilgisayar ve televizyon ekranlarına bakarak kaçtığımız duygu ve düşünceler, bizden intikamlarını istek dışı el kol oynamaları ve sürekli artan uykusuz gecelerle alıyorlar.

Genel olarak kendimizde bulunmayan nitelikleri içeren mimari üsluplara ilgi duyarız. Bu nedenle ilgiyi dağıtacak hiçbir unsur içermeyen, uyarıcıların neredeyse hiç yer almadığı, son derce yalın mekânlardan hemen büyüleniriz -örneğin; pencerelerinden yalnızca birkaç kayanın ya da bir ağacın dallarının ya da bir parça gökyüzünün görüldüğü, kalın duvarlarla çerçevelenmiş, iyi malzemelerle inşa edilmiş, rüzgârın ya da akan suyun sesinden başka hiçbir şeyin duyulmadığı bir mekân ilgimizi çekebilir.

Düşünme Tapınağı, yalnızlık anlarını düzenleyecek ve meşru kılacaktır. Ziyaretçilere bir ya da iki banktan, dinlendirici bir manzaradan ve bastırmak için günlük hayattaki sıradan eylemleri kullandıkları rahatsız edici sorunların bir kısmını çözme önerisinden başka bir şey sunmayan, basit bir mekân olacaktır.

Bir düşüncenin önemi ile onu düşünmek zorunda kalmanın yarattığı gerginlik arasında insanı deli edecek kadar doğrudan bir ilişki vardır. Yalnızlık kavramının kendisi katlanılmaz olduğunda birine söyleyecek çok önemli bir düşünce zihnimizde oluşmuştur bile. Bu nedenle dinler, inananlara başta ne kadar

Çok sayıda insanın manastırların yapılma nedenini anlaması için Blackberry çağını yaşaması gerekti: Gougane Barra Kilisesi, Cork Bölgesi, İrlanda, 1879.

Düşünme Tapınağı: Utangaç ve uçucu düşüncelerin zihnimizi doldurmasını beklemek için inşa edilmiş bir yer.

rahatsız edici olsa da, kesinlikle belli aralıklarla yalnız kalmalarını telkin eder. Modern Düşünme Tapınağı da bu felsefenin izinden gidecektir: Düşüncelere dalmamız için ideal ortamı yaratacak, hayatımızı başarıyla sürdürmek için gerekli olan, ancak her an bir konuyla meşgul olan zihnimizde arada bir, insanlardan kaçan ürkek geyikler gibi sessizce belirip yok olan derinlerdeki sorunlarımızı çözmemize aracılık edecektir.

– Yerin Ruhu Tapınağı

Roma İmparatorluğu döneminde egemen olan dini kurallardan biri çok ilginçti: Yalnızca Juno ile Mars gibi (onların tapınakları Hadrian Duvarı'ndan Fırat Nehri'nin kıyılarına imparatorluğun her yerine yayılmıştı) genel tanrılara tapılmıyor, kişilikleri kendi bölgelerinin topografik ya da kültürel özelliklerini yansıtan, çok sayıda yerel kutsal varlığa da saygı gösteriliyordu. 'Genii locorum' adı verilen bu koruyucu ruhlar için tapınaklar inşa edilmişti. Tapınakların bazılarının çok uzaktan gelen ziyaretçileri olurdu, aklın ve bedenin kimi hastalıklarını bu kutsal ruhların iyileştirdiğine inanılırdı. Örneğin; Napoli'nin güneyindeki kıyı şeridinin koruyucu ruhunun melankoliye iyi geldiği düşünülürken, Colonia Iulia Equestris'in (günümüzdeki adıyla Leman Gölü'nün kıyısındaki Nyon) koruyucu ruhunun ise siyasi ve ticari hayatın anlamsız taleplerinden yorgun düşenleri sakinleştirdiğine inanılırdı.

Hıristiyanlık, Roma Dönemi'ndeki dini kurallardan mantıklı olanların çoğunu içine almıştır, koruyucu ruh geleneğini de benimsemekte sakınca görmemiştir. Belli yerlerin özel tedavi güçleri olduğunu varsaymayı kabul eden Hıristiyanlık, tapınak yerine kutsal ev, ruh yerine de aziz demeyi yeğlemiştir. Ortaçağ Avrupası'nın haritası kutsal bölgeleri işaret eden noktalarla doludur; bunların çoğu eski Roma İmparatorluğu'nun topraklarındadır. Bu bölgelerdeki kutsal mekânlarda ölü Hıristiyan azizlerinin bedenlerinin seçilmiş parçalarıyla temas edildiğinde fiziksel ve zihinsel hastalıkların inancın gücüyle iyileşeceği düşünülürdü.

Örneğin; diş ağrısı çeken Hıristiyanlar dişlerin koruyucu azizi Apollonia'nın kol kemiklerine dokunabilecekleri, Roma'daki San Lorenzo Bazilikası'na gitmeleri gerektiğini düşünürlerdi. Evliliğinde mutsuz olan kadınlar, evlilik hayatının koru-

Ortaçağ Avrupası'nın Hac Haritası

- *Altötting, Almanya*
  Vebadan Korunma (Bakire Meryem)
- *Bad Münstereifel, Almanya*
  Şimşekten Korkma (Aziz Donatus)
- *Barrios de Colina, İspanya*
  Kısırlık (Aziz Juan de Ortega)
- *Buxton, İngiltere*
  Mucizevi İyileşmeler (Aziz Anne)
- *Chartres, Fransa*
  Yanıklar (Aziz Anthony)
- *Conques, Fransa*
  Savaşa Giden Askerler (Aziz Foy)
- *Dubrovnik, Hırvatistan*
  Boğaz Hastalıkları (Aziz Blaise)
- *Hereford, İngiltere*
  Felç Geçirenler (Aziz Ethellbert)
- *Larchant, Fransa*
  Delilik (Aziz Mathurin)
- *Lourdes, Fransa*
  Büyülü İyileşmeler (Aziz Bernadette)
- *Morcombelake, İngiltere*
  Göz Hastalıkları (Aziz Wite)
- *Padova, İtalya*
  Kaybolmuş Eşyalar (Padova'lı Aziz Anthony)
- *Roma, İtalya; San Lorenzo Bazilikası*
  Ağrıyan Azıdişleri (Aziz Apollonia)
- *Spoleto, İtalya*
  Evliliklerinde Mutsuz Kadınlar (Cascia'lı Azize Rita)
- *Windsor Kalesi (Kraliyet Kilisesi), İngiltere*
  Baş Ağrıları ('İyi Kral' VI. Henry)

Anı eşyaları endüstrisinin temelindeki ruhsal ciddiyet: Canterbury'de Thomas Becket kutsal evinin çevresindeki bir tezgahtan alınmış on dördüncü yüzyıldan kalma bir rozet.

yucu azizesi olan Cascia'lı Rita'nın kutsal evini ziyaret etmek için Umbria'ya giderlerdi. Savaşa gitmeden önce morallerini yükseltmek isteyen askerler, güneybatı Fransa'da Conques manastırının kilisesinde altın bir tepside saklanan Aziz Foy'un kemikleriyle sohbet edebilirler. Çocuklarını emzirmekte zorlanan kadınlar, Chartres'taki Kutsal Meme Sütü Evi'nde sorunlarına çözüm arayabilirler. Şimşekten çok korkanlar ise Bad Münstereifel adlı Alman kasabasına yönlendirilirler, burada ateş ve patlama korkusunu azaltmasıyla ünlü Aziz Donatus'a ait olduğu düşünülen kutsal eşyalara dokunabilirler.

Seçtikleri kutsal evin bulunduğu kasabaya gelen hacılar, ilk olarak evin çevresindeki dükkânlara girerler. Bu dükkânlarda bacaklardan kulaklara ve göğüsten penise tüm organ ve uzuvların, hatta tüm ruhun (bebek biçiminde) balmumu heykelcikleri satılır. Hacılar, ağrıyan yerlerinin heykelciğini seçip satın alırlar. Kutsal eve girdiklerinde, ellerindeki heykelcikleri sunaklara, tabutlara, kutulara bırakıp diz çöker ve azizlerin ruhlarına kendilerine yardım etmeleri için yalvarırlar.

Daha sonra hacılar, anı eşyaları satan tezgâhlara yönelirler. Dördüncü yüzyılda yaşamış teolog Kudüslü Cyril'in din uğruna ölmüş kutsal insanların bedenlerine temas eden mendillerin doğaüstü bir güçle sonsuza dek kutsandığı görüşünün ışığında tezgâhlar, farklı boyutlarda kumaş parçalarıyla doldurulmuştur. Azizlerin mezarlarının çevresinden toplanmış toprak parçalarını içeren küçük cam şişeler de satılır bu tezgâhlarda, umutsuzluk anlarında inananlar bu toprak parçalarına bakıp onlardan güç alabilirler. Nogent'li Guibert adındaki Benedikten rahibi, yanlışlıkla yuttuğu kara kurbağa boğazına takılıp kalan bir arkadaşının, Paris Piskoposu Aziz Marcel'in mezarından alınmış bir çay kaşığı toprak ile ölümden kurtulduğunu anlatmıştı. Ziyaretçiler, üstünde vücudunun parçalarını ya da eşyalarını görmeye geldikleri azizin yüzünün resmi olan, zarif tasarımlı, metal ro-

zetler almaya da genellikle yönlendirilirdi. Ülkesindeki önemli her kutsal mekânı ziyaret etmiş Fransa Kralı XI. Louis'nin, şapkasının 'siperinin aziz rozetleriyle dolu olduğunu ve aldığı her iyi ya da kötü haberde bu rozetleri öptüğünü' açıkça söylediği kulaktan kulağa dolaşmıştır.

Günümüzde çok az kişi, şimşek korkusunu yenmek için yüz kilometre yürümeyi göze alsa da, ruhsal bütünlüğe kavuşmak için geliştirilmiş seküler düşüncelerin çoğunun merkezinde seyahat etmek vardır. İç dünyamızda önemli geçişlerin yaşanmasında yaptığımız seyahatler önemli bir rol oynar. Seyahatlerimizi anlatırken 'kutsal' sıfatını kullanmaz, onların 'bizim için son derece değerli ve önemli' olduğunu söyleriz. Uzak, ıssız ve güzel oldukları, kültürel bir zenginlik içerdikleri için ruhumuzun yaralarına iyi gelen özel yerler vardır.

Sayıca az olan bu tedavi edici yerleri belirlemek için ne yazık ki güvenilir bir düzenleme ya da yöntemden yoksunuz. Duygusal gereksinimlerimizin seküler dünyada karşılanmasıyla ilgili sorunla bu alanda da karşılaşıyoruz: Bir zamanlar dinlerin duygusal gereksinimlerimiz için oluşturduğu yapısal düzenlemelerin eksikliğini yaşıyoruz. Seyahat acentelerinde çalışanlar, yalnızca lojistik konulardan sorumlu sayıyorlar kendilerini -bağlantılı uçuş rezervasyonları yapmak, uçak biletlerindeki ve otel konaklama fiyatlarındaki indirimleri takip etmek- ve iç dünyalarına özel bir yarar sağlayabilecek seyahat yerleri seçmek isteyen müşterilerine pek yardımcı olmuyorlar. Eksikliklerimizi, aradığımız şeyleri dikkatlice saptayabilecek ve ruhsal yaralarımızı iyileştirme gücü olan dünyanın özel yerlerini bize önerebilecek, psikanalitik bir zekâya sahip tur operatörlerine gereksinimimiz var. Bu tur operatörlerinden sahip olmak istediğimiz, ancak yaşadığımız yerde yeterli oranda geliştiremediğimiz niteliklerle bağlantı kurabileceğimiz seyahat rotaları hazırlamalarını isteyebiliriz.

Seküler dünyada kutsal mekânların olmaması, başka zorluklar yaşamamıza da neden oluyor. Seyahat etmeyi seçtiğimiz yere ulaştığımızda ne yapacağımızı bilemiyoruz. Bir merkezi nokta bulup onun etrafında dolaşmak istiyor, ama bunu başaramıyoruz. Yerin ruhunu hissedebilmek için belli bir yere, aslında *herhangi bir yere* yönelmemizi sağlayacak önem taşıyan noktaları belirten, olası bir kurallar listesinin eksikliğini duyuyoruz. Bizi asıl noktaya yönlendirebilecek bir liste olmadığını fark ettiğimizde de otelimize dönüp yatağa uzanmak için duyduğumuz isteğin yoğunluğu karşısında kendimizden utanarak bir müzede kayıtsız bir yüz ifadesiyle dolanıyoruz.

Seküler dünyada yaptığımız seyahatler, adı ister yerel bir kutsal mekân, ister tapınak olsun, içinde yer aldığı bölgenin özelliklerini tanımlayıp yansıtan bir mimarisi olan bir yapıyı da kapsarlarsa ruhumuza çok daha iyi gelebilirler. Böyle bir yapıdaki özel bir yere endişelerimizin ve acemiliklerimizin balmumu heykelciklerini bırakabiliriz, böylece seyahatimizin amacını da tanımlamış oluruz -bu sırada dışarıda bir dizi sokak tezgâhının başında yerlerini almış yetenekli ressamlar, bu bölgenin dönüştürücü gücünü anlatan tablolarını satıyor olacaklar.

Bu tür bir kutsal mekân, bir başkentin enerjisine adanmış olabilir, bir başkası da ıssız bir çölün sakinleştirici sükunetine, bir üçüncüsü de tropik güneşin gücüne adanabilir. Bu tapınaklar, onlar olmadan bir türlü tam kavrayamayacağımız o yerlerin ruhlarına ev sahipliği yaparlar ve bir araya gelerek seyahatin yalnızca bir eğlence ya da rahatlama aracı değil, aynı zamanda varoluşsal bir iyileşme aracı olduğunu anlamamıza yardımcı olurlar.

Psikoterapi alanında uzman bir tur operatörü, ruhsal bozukluklarla onlar iyi gelecek dünyanın dört bir köşesindeki yerlere eşleştirmeyi başarır.

4.

Yeni bir tapınak dizisinin içereceği tüm temaların bir listesini yapmamıza gerek yok. İnsanların ne kadar farklı gereksinimi varsa, bu dünyada o kadar farklı temada tapınağa yer vardır.

Asıl önemli olan nokta, dini mimarinin temelindeki amaçları canlandırmak, onları hayata geçirmek için çabalamak zorunda olmamızdır. Bu amaçları, insan biçimindeki tanrısal varlıklara adanmış kutsal mekânlar aracılığıyla değil, önemli duyguları ve soyut düşünceleri vurgulamak için tasarlanmış seküler tapınaklar aracılığıyla yerine getirebiliriz.

Bu tapınaklar, tıpkı Ortaçağ Hıristiyan kasabalarında gökyüzüne yükselen kiliselerin sivri kuleleri gibi, umutlarımızı anımsatma işlevini yüklenecektir. Mimari üslup, boyut ve biçim açısından farklılık gösterecektir -tapınaklar, küçük kulübelerden hangarlara kadar uzanan farklı biçimlerde olabilir, geri dönüştürülmüş lastik parçalarından ya da altın tozlu tuğlalardan yapılabilirler, ofislerle dolu binaların yanında yükselebilir ya da caddelerin altındaki ışıklandırılmış mağaralarda gizlenebilirler- ancak hepsi kutsal mimarinin en eski amacıyla bağlantılı olacaktır: ruhlarımızı eğitmek ve onların bozulan dengelerini düzeltmek için, akıllıca tasarlanmış, üç boyutlu bir mekâna girmemizi sağlamak.

Kurumlar

i. Kitaplar ile Kurumların Karşılaştırılması

1.

Skeptikler ile ateistler on sekizinci yüzyılın sonunda dine yönelik saldırılarını temelde kitaplar aracılığıyla gerçekleştirdiler. Ölü bir adamın hiç kimseden yardım almadan mezardan çıkıp gökyüzünün yüksek bir katına ulaşmasının, genç bir kadının saflığını yitirmeden kutsal bir varlıktan hamile kalmasının, savaşların meleklerin yardımıyla kazanılmasının, kulak ağrısının inancı uğruna ölmüş bir azizin (Cornelius) bacak kemiğine dokunarak geçmesinin mümkün olup olmadığını kitaplarda tartıştılar. Bu tartışmaları, insanlığın batıl inançlarının yerine seküler bilim, felsefe ve edebiyat kitaplarında okuyup hayran kaldıkları türden mantık temelli düşünceleri koyabileceği günü umutla beklediklerini söyleyerek noktaladılar.

Skeptikler, dini inancı iğneli sözlerle dolu eğlenceli bir anlatımla eleştirmeyi başarsalar da, kendileri ile düşmanları arasındaki temel farkı görmeyi başaramadılar. Bu temel fark şu basit gerçekte yatıyordu: Düşmanlarının güçlerini korumak için düşüncelerini savunan *kitapları* yayımlamaları gerekmiyordu. Onlar *kurumları* kullanıyorlardı, böylece inanılmaz sayıda insanı sanat, bina, okul, üniforma, kavramlar, ritüeller, anıtlar ve takvimler aracılığıyla bir araya getirip onların dünyaya benzer gözlüklerle bakmalarını sağlıyorlardı.

Tirajları birkaç yüzden en iyi olasılıkla üç dört yüz bine uzanan kitaplarda düşünceleri açıklayıp savunmak asil bir çaba olsa da, kurumların dünyanın her bir köşesindeki insanları etkileyip onlara istedikleri tutum ve davranışları benimsetme gücüyle karşılaştırılınca kitapların çok zayıf kaldıkları açığa çıkar. Platon, *Devlet* adlı kitabında (kendi deneyimlerinden çok iyi tanıdığı) yalnız entelektüelin sınırlarını etkileyici bir duygusallıkla açıklamıştır: Dünyanın düzelmesi için ya felsefecilerin kral olması ya

da kralların felsefeci olması gerekir. Platon, bu sözleriyle insanın bir şeyleri değiştirmek için kitap yazmasının yeterli olmadığını vurgulamıştır. Düşünürler, ürettikleri düşüncelerin dünyada yaygın bir etkisinin olmasını istiyorlarsa, kurumların güçlerini nasıl oluşturup koruduklarını çok iyi öğrenmek zorundalar.

Ancak seküler entelektüeller, on dokuzuncu yüzyıldan beri kültür hayatını etkisi altına almış olan Romantik dünya görüşünün temelinde bulunan, kurumlara karşı öfkeli bir önyargı geliştirme gerekliliği yüzünden ne yazık ki çok acı çekmişlerdir. Romantizm bize kurumların hantallığı ve sıkıcılığıyla, yozlaşmaya olan eğilimleriyle, vasatlığı hoş görmeleriyle alay etmeyi öğretti. İdeal entelektüel, herhangi bir sisteme girmeyi kesinlikle reddeden, paradan iğrenen, günlük yaşamın zorunlu uygulamalarını ve ritmini benimsemeyen, bir bilançoyu okuyup anlayamamakla övünen, özgür ruhlu biridir.

Günümüzde insanların iç dünyalarının seküler düşünürlerden çok kutsal kitaplardaki peygamberlerden etkilenmesinin nedeni, seküler düşünürlerin ruhla ilgili düşüncelerini geniş bir kitleye başarıyla yaymak için gerekli olan kurumsal yapıları oluşturmak konusunda yüzyıllardır fazlasıyla isteksiz olmalarıdır. Seküler ruhların gereksinimlerine seslenmek isteyenler, gerekli donanımdan, sabit bir işten ve düşüncelerini kitle iletişim araçlarıyla yayma olanağından genellikle yoksundular. Günümüzde bu işi her gün piyasadan biri yok olurken yerine birkaçı gelen bireysel girişimciler üstlenip küçük şirketler kurmakla yetiniyorlar. Belli kurallar çerçevesinde varlıklarını sürdüren dinler ise kurumsallaşmanın verdiği sonsuz güç ve zengin bilgiyle bilincimizi etkilemeyi başarıyla sürdürüyorlar.

Modern dünyada kuşkusuz çok sayıda kurum vardır. İnsanın hayal bile edemeyeceği sayıda ticari kuruluş, ilginç bir biçimde dinlerin örgütlenme özelliklerine benzer özellikler taşıyarak günümüzde varlıklarını sürdürürler. Ancak bu kuruluşlar,

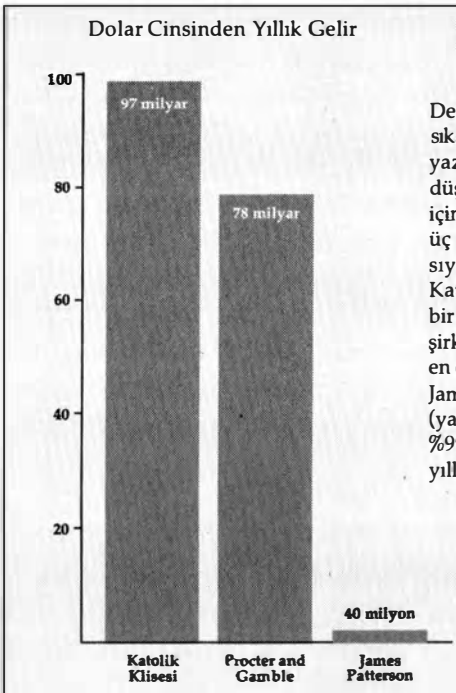
bizim dış dünyayla ilgili olan ya da tamamen bedensel olan gereksinimlerimize odaklanırlar; bize araba, ayakkabı, pizza ve telefon satmaya uğraşırlar. Din ise, modern ticari kuruluşların sabun ve patates püresi satışını artırma gücünü andıran, gruplara özgü bir gücü kullansa da, farklı bir gereksinimi karşılamayı amaçlar: Seküler dünyanın, kafası karışık, kalbi kırılgan bireylerin kendilerinin karşıladığını düşündüğü ruhsal gereksinimlere seslenir.

Bu noktada yapılması gereken, ticari kuruluşların günümüzde dış benliğin gereksinimlerine yanıt vermek için kullandığı güç ve becerinin aynısıyla iç benliğin gereksinimlerine yanıt vermeyi başaracak seküler varlıkları -dini kurumları inceleyerek- yaratmaktır.

2.

Kurum olarak var olan dinlerin verdiği temel derslerden biri, seslenilen kitlenin büyüklüğünün ve parayı, zekâyı ve statüyü düzgün bir biçimde bir araya getirmenin sağladığı yararların önemini anlamaktır.

Romantizm bireysel kahramanların başarılarını överken, dinler bireylerin tek başına hareket etmelerinin mümkün olmadığına inanır. Düzenli bir topluluğun içinde yer almadan kendimiz için kısa süreli bir ün yaratmayı beceririz belki, ama bireysel başarılarımızı sabit bir temele oturtmayı, düşüncelerimizi ısrarla geliştirip ifade etmeyi ya da zayıflıklarımızı gidermeyi beceremeyiz. Önemli konuların karmaşık yapılarını çözmek için tek başına yazarlık yapmak, uzun vadede mantıklı olacak bir hareket olmaz. Ruhsal sorunlarımız söz konusu olduğunda uzun bir zaman önce, ilaçların ve uçakların üretilmesiyle birlikte vazgeçtiğimiz tek başına gerçekleşen, uzun düşünce seansları içeren tedavi yöntemlerine neden hâlâ inandığımızı kendimize sormalıyız.

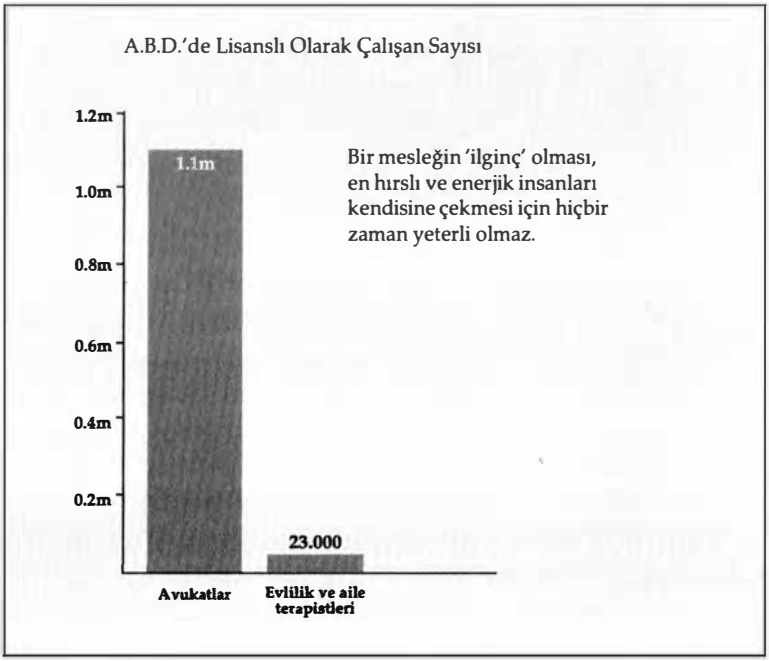
Deodoran ve Tanrı üzerine sık sık düşündüğümüz, ancak yazarların bireysel düşüncelerini değerlendirmek için pek zaman ayırmadığımız üç istatistiğin karşılaştırılmasıyla ortaya çıkıyor: Katolik Kilisesi'nin, bir tüketim maddeleri şirketinin ve dünyanın en çok kazanan yazarı olan James Patterson'ın (yazarların geri kalan %99,9'u tabloya bile girmez) yıllık gelirleri.

Bir de gelir meselesi var. Kurumlar üyelerini tek sorumlu olmanın yol açtığı endişelerden ve aşağılanmalardan kurtarırlar. Ayrıca, anaparayı toplama, projelere dağıtma ve yıllar içinde çoğaltma becerileri sayesinde kriz dönemlerini kolaylıkla atlatır, araştırma, pazarlama, eleman alma ve teknoloji alanlarına yatırım yapmaya devam ederler.

Demokrasiler ifade özgürlüğüne ve düşünce çeşitliliğine olan bağlılıklarını ne kadar sıklıkla vurgularsa vurgulasınlar, bir toplumun değerleri akşam haberleri sırasında otuz saniye ekranda belirmeyi karşılayabilecek maddi gücü olan ticari kuruluşların değerleriyle kısa bir zaman içinde örtüşecektir.

Maddi güç, eleman alımında da önemli bir rol oynar. Para kaynaklarının zenginliğiyle öne çıkan kurumlar, yaptığı işin temelde ne olduğunu bilmeden öylesine çalışan ya da kendisini nedensizce yaptığı işe adamış elemanları değil, toplumdaki en nitelikli bireyleri bünyesinde toplamayı başarır. Bu tür kurumlar, çevresindekilerden saygı görmeyi ve para kazanmayı önemsediği kadar, insanlık için iyi bir şeyler yapmayı da önemseyen, dengeli bir kişiliği olan, çok sayıda başarılı insana cazip gelirler.

Thomas Aquinas ile Friedrich Nietzsche'nin yaşamöykülerini karşılaştıralım. Onların yazgılarındaki farklılıkların bazıları, ikisinin akıl sağlıklarının farklı seyretmesinden kaynaklanır kuşkusuz; ancak Aquinas'ın yaşamının dengeli ve huzurlu ilerlemesin-

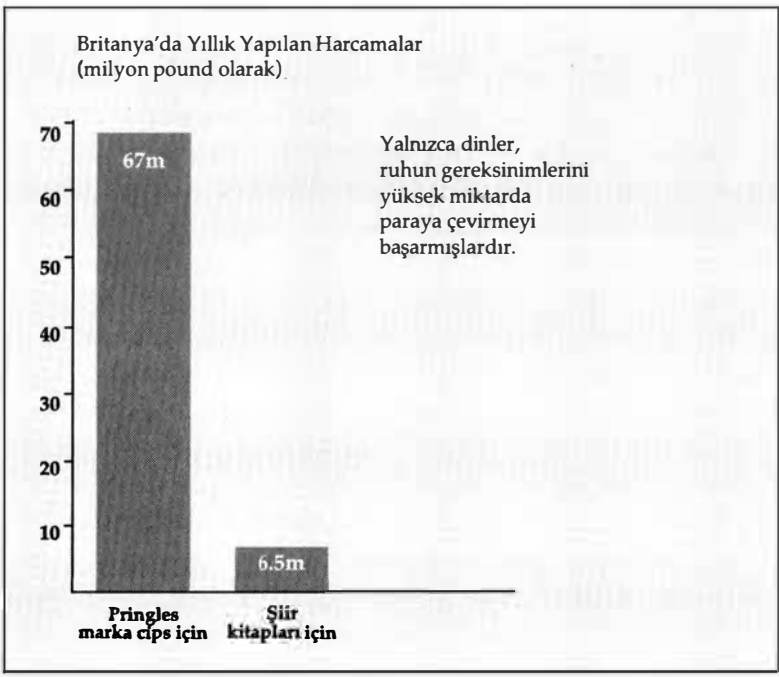

de önce kürsü sahibi olduğu Paris Üniversitesi'nde, sonra da kurulmasına yardımcı olduğu Napoli'deki teoloji okulunda karşılaştığı ruhsal ve maddi açıdan iyiliksever ortamın önemli bir etkisi olmuştur. Nietzsche ise Aquinas'ın tam karşıtı bir yaşam sürdüğünü düşünüyordu, (kendi sözleriyle) 'her inden kovulmuş vahşi bir hayvan' gibi yaşamıştı. Yaşamını adadığı projesi -Hıristiyan ahlakın yerine felsefe, müzik ve sanat çevresinde dönen seküler bir ideolojiyi koymak- on dokuzuncu yüzyılın Alman üniversitelerinde ilgi görmeyince felsefeci ülkesinden sürülmüş bir göçebe gibi yaşamak zorunda kalmıştı. Bireysel kahramanlığın en üstün örneği olarak görülse de aslında toplum dışında kalıp yapayalnız çalışmak yerine, düşüncelerin dünya çapında yayılıp tartışılmasını sağlayacak bir üniversite ortamını yeğlerdi.

Kurumlar bireylere yalnızca üye olmaları koşuluyla, daimi bir statü veriyorlar; böylece de bireyleri bu statüyü her yıl yeniden kazanmak için sürekli çabalamaktan kurtarıyorlar. Yalnız bir düşünür, insanlar kurumsal statüsü olmayan birinden iyi düşüncelerin çıktığını fark ettiklerinde yaşamının sonuna gelmiş olabilir -ya da Nietzsche gibi çoktan ölmüş olabilir. Çalışmalarını bir kurumun bünyesinde sürdürenler ise, ünlü atalarının geçmişte güzel binaların rahat ortamında, bürokratik işlemlerle uğraşmak zorunda kalmadan kazandıkları ünün bir benzerine rahatlıkla erişebilirler. Eski bir unvanı alabilir -rahip ya da başdiyakon, profesör ya da dekan- ve kendilerinden daha uzun süre yaşamış ve yaşayacak olan, büyük bir yapının kaynaklarını ve ihtişamını insanlık için gerçekten önemli olduğunu düşündükleri amaçları yerine getirmek için kullanabilirler.

Modern toplumun gereksinim duyduğu tüm kurumların zaten var olduğunu birçok kişi bu noktada dile getirecektir. Katolikliğin *cura animarium* 'ruhun bakımı' adını verdiği bakımı önemseyen, ancak bunu dini yöntemlerle gerçekleştiremeyenler, meslektaşlarından oluşan tutarlı bir grup, yeterli sayılabilecek

bir gelir, içinde rahatlıkla çalışabilecekleri sabit ve saygın bir mesleki yapının eksikliğini gidermek için çeşitli yollar ararlar. Günümüzde bile Nietzsche'yi çalışmalarını rahatlıkla sürdürmesi için bünyesine alacak bir kurum bulmak için mücadele etmek zorunda kalacağımız düşünüldüğünde bu sorunun ne kadar derin olduğu anlaşılır.

3.

Kurumların bir başka iyi özelliği, üyelerinin çabalarını ortak görsel simgeler aracılığıyla birleştirmektir. Bu noktada da dinlerin ve ticari kuruluşların stratejilerinin örtüştüğü gözlemlenir. Bir kilisenin duvarını süsleyen bir haç ya da sunak örtüsüne işlenmiş bir kuzu resmi, Hıristiyanlığın modern ticari kuruluşların uzmanlık alanı olan 'markalaşma'yı yüzyıllardır başarıyla uyguladığını gösterir. İşin gerçeği şöyledir: İlk kez dinlerin kullandığı kimlik oluşturma stratejisini, ticari kuruluşlar birebir uygulamış ve başarılı olmuşlardır.

Bir markanın en önemli görevi, tutarlılığı sağlamaktır. Kurumlar, logolarının ister uzak bir dağın yamacında, ister bir gökdelenin tepesinde, ister bir yatak çarşafında ya da mantoda görünsün, belli bir değerler grubunun güvenilir varlığını anımsatmayı ve aynı kalitenin cazibesini göstermeyi anında başardığını düşünürler.

Bir markanın düşmanı, bölgelere göre değişiklik göstermektir. Burada da Romantik değerler ile kurumsal değerler arasındaki gerilimin varlığını hissederiz. Romantizm kendine özgü ve belli bir bölgeye ait olanın, evde doğaçlama üretilmiş olanın büyüleyiciliğini alkışlarken, kurumlar küçük yerlerdeki girişimcilerle çalışmanın risklerini göz ardı edemezler. Küçük yerlerdeki üretimlerle merkezdeki kuralların iyi yönde değişeceğini düşünmektense, minimum standartlardan sapma olacağını üzüntüyle varsaymayı yeğlerler. Bölgesel üretimler kurumlara bozulmayı, tembelliği, yozlaşmayı ve başlangıçta hedeflenen amaçların yok sayılmasını anımsatır. McDonald's işe aldığı yeni elemanlara vermek üzere bir kılavuz hazırlamıştır. 300 sayfayı bulan bu eğitim kılavuzunda bireysel farklılıkları engellemek için akla gelebilecek her işlem ve eylem sırasında uyulması gereken kurallar tek tek yazılmıştır. Çalışanın adının yazdığı plastik yaka kartının gömleğin tam olarak neresine takılacağından, her müşteriye

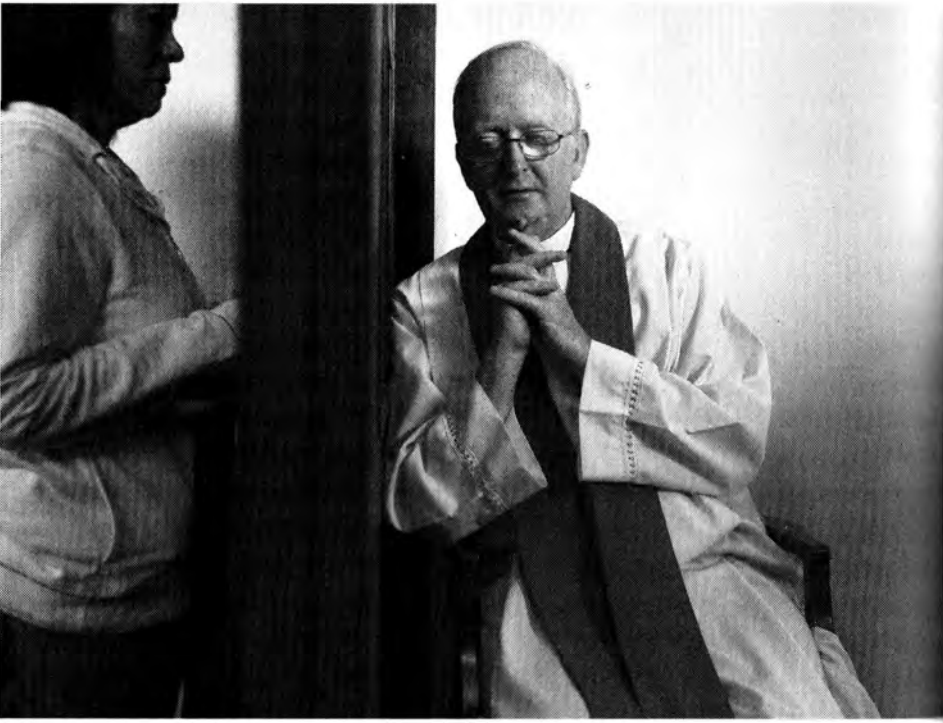

nasıl bir gülümseme ile yaklaşılması, her tepsiye mönünün türüne göre kaç küçük mayonez kutusu konulması gerektiğine uzanır bu kurallar. Bu hamburger şirketinin, çalışanlarının kendi başlarına bırakıldıkları takdirde iyi işler çıkaracağına pek güveni olmadığı son derece açıktır.

McDonald's işte tam da bu noktada Katolik Kilisesi'yle benzer özellikler taşır. Katolik Kilisesi de tarihi boyunca dünyanın çeşitli bölgelerine yayılmış, çok sayıdaki çalışanının aynı kurallara uyarak hizmet vermesini sağlamak için mücadele etmiştir. Kilise'nin buyruklarını -Kutsal Komünyon'da ne tür bir şarap içileceğinden rahiplerin ayakkabılarının ne renk olacağına uzanan ayrıntılı kuralları- bir bütün olarak ele aldığımızda, dünyanın uzak bölgelerindeki irili ufaklı tüm Katolik kiliselerinin belli standartlara uymaları konusunda gösterilen ısrarlı özeni fark ederiz. 1213'te Papa III. Innocentius başkanlığında toplanan Dördüncü Lateran Konseyi'nde Kilise (bu tür temel kuralların çok sık bozulmasından ciddi bir rahatsızlık duyarak) şu buyruğu açıklamıştır: 'Ruhban sınıfı üyeleri, mim sanatçılarının, sokak sanatçılarının ya da oyuncuların performanslarını izlememelidir. Seyahat gibi olağanüstü durumlar dışında hanlara girmemelidirler. Zar oyunlarını, her tür şans oyununu oynamamalı; bu oyunların oynandığı yerlerde bulunmamalılardır.' Rahipler saç kesimlerinde değişiklik yapma isteğine kapılırlarsa diye şu eklemeyi de yapmayı gerekli görmüştür: 'Rahiplerin saçları her zaman en dipten kesilmiş olmalı, kafalarının tepesinde hiç saç bulunmamalıdır.'

Bu buyruklar çok katı olsalar da, inananların Kilise'den bekledikleri ve günümüzde de bizlerin ticari kuruluşlardan beklediğimiz ritüellerin ve performansların standartlarını belirleyip kabul ettirmede önemli bir rol oynamışlardır.

Modern dünyada en basit gereksinimlerimizin çoğunu (örneğin, şampuan, nemlendirici ya da makarna sosu, güneş göz-

Ruhun gereksinimlerini kurumsal bir yapının karşılamasının yarattığı olumlu yönler: Rahip Chris Vipers, İngiltere Feltham'daki St. Lawrence Kilisesi'nde günah çıkaran bir Hıristiyanı dinliyor (2010).

lüğü gibi maddeler) çok başarılı bir biçimde yönetilen markalar karşılar, temel gereksinimlerimizi karşılama görevi ise ne yazık ki dağınık ve öngörülemez bir programla çalışan bireylere verilmiştir. Markalaşmanın ve onun doğal sonucu olan kalite kontrolün yarattığı olumlu etkileri görmek için farklılıklarla bölünmüş, son derece değişken bir alan olan psikoterapiyle Katolik inancında şık bir ruh boşalması olan günah çıkarma ritüelini karşılaştırabiliriz. On dördüncü yüzyılın sonundan beri, Papaların arka arkaya çıkardıkları buyruklar ve Vatikan'ın Katolikler için hazırladığı el kitapları sayesinde günah çıkarma ritüelinin her bir parçası belli kurallarla çizilmiştir. Yapısı ve uygulanış biçimiyle bu ritüel, ancak yirminci yüzyılın sonunda tüketim maddeleri için temel norm olarak kabul edilebilen, güvenilir küresel hizmet endüstrisinin ilk örneği olarak görülebilir. Günah çıkarma odasının yerinden, rahibin ses tonuna kadar her şey, son derece açık ifade edilmiş kesin kurallarla belirlenmiştir; böylece Melbourne'dan Anchorage'a kadar tüm Katolikler, ruhlarının huzura ermesi için dünyanın her yerinde aynı töreni uygulayabileceklerini bilmenin rahatlığını yaşarlar. Günah çıkarma rütüelini en çok andıran seküler uygulamada bu tür bir rahatlığı yaşamak mümkün değildir. Günümüzdeki uygulanış biçimiyle psikoterapide, terapistin telesekreterine bıraktığı mesajda kullandığı sözcüklerin, görüşmelerde giydiği kıyafetlerin, görüşme odasındaki mobilyaların seçimi gibi önemsiz görünen, ancak aslında terapi gören kişinin kendisini rahat hissetmesini sağladığı için önemli olan ayrıntıları düzenleyen kesin kurallar yoktur. Terapiye gidenler, terapistlerin evcil hayvanlarının ya da çocuklarının bulunduğu, derme çatma mobilyalarla döşenmiş ya da ufak tefek bibloların işgaline uğramış, sonsuz çeşitlilikte tuhaflıklar sunan ortamlara katlanmak zorunda bırakılmışlardır.

Hayal ürünü bir markada birleşmiş terapistler. Neden tutarlı ürün kimliği yalnızca telefonlarda ve şampuanlarda bulunsun ki?

4.

Ticari kuruluşların çoğu kimliklerini başarıyla belirledikten sonra pazarlama yazarlarının 'marka genişlemesi' olarak adlandırdığı işlemi gerçekleştirirler. Marka genişlemesi, belli sektörde kendi markasını yaratmış bir kuruluşun değerlerini başka bir sektöre taşıyarak orada da var olmayı başarmasıdır. Örneğin; işe takım elbise üreterek başlayan bir kuruluş, benimsediği değerlerin kemer ve güneş gözlüğü üretiminde de başarıyla uygulanabileceğini, hatta o noktadan sonra mobilya, restoran, ev ve tatil köyü yapımına geçmenin hayalden çok doğru zamanı yakalamayla ilgili olduğunu fark eder. İşte bu tür kuruluşlar, müşterilerinin tek bir ürüne değil, belli bir yaşam biçimine sadakatle bağlı olduğunu çoktan görmüşlerdir; ilk kez bir kravatta fark edilen güzelliğin ve iyiliğin bir restorandaki yemekte ya da güneşin altında hiçbir şey düşünmeden yatılan bir tatil köyünde de var olabileceğini anlamışlardır.

Ancak günümüzde modern şirketlerin en güçlülerinin markalarını tüm gereksinim alanlarına ataletlerinden ya da gereksiz tevazularından dolayı yaymadıklarını görüyoruz. Tartışmamızın diline uygun bir biçimde bu durumu şöyle de dile getirebiliriz: Bu güçlü şirketler uzmanlık alanlarını Maslow'un gereksinimler hiyerarşisinin tüm basamaklarını kapsayacak biçimde genişletmemişlerdir. Onlar Maslow'un piramidinin tabanında faaliyet göstermeyi, uyumamıza, yemek yememize, güvende olmamıza ya da hareket etmemize yardımcı olan hizmet ve ürünlerinde küçük değişikler yapmayı yeterli görürler. Kendimizi gerçekleştirme, öğrenme, sevme ya da ruhsal dünyayı genişletme gibi arzularımızı karşılamaya çabalamazlar. Örneğin; BMW'nun sertliğe ve aynı kalmaya olan özleminin, bir okul açmaya ya da siyasi bir parti kurmaya uzanmayıp arabaların tamponunda son bulması tarihi bir hatadır. Giorgio Armani'nin

kendi adını taşıyan şirketinin bir terapi birimi ya da bir sosyal bilimler fakültesi açmaması da benzer bir hatadır.

Entelektüel hareketler de tıpkı ticari kuruluşlar gibi ne yazık ki marka genişlemesi yapmamışlardır. Geliştirdikleri düşüncelerin somut dünyada tamamlayıcı yansımamalarını yaratmayı hiç düşünmemişlerdir. Fiziksel eşdeğerlerini oluşturmadıkları için de görünürlüklerini artırmamış, onları kolayca fark edip yaşamamızın bir parçası yapmamıza olanak vermemişlerdir.

Dinleri bu kadar farklı kılan özellik şudur: Onlar, tutarlı marka kimliklerini entelektüel ve teolojik alanlardan estetik, giyim ve mutfak alanlarına uzanan somut ve soyut dünyanın her bir noktasına yaymaya cesaret etmiş olmalarıdır. Hıristiyanlık, Yahudilik ve Budizm, insan ruhunun kurtulmasıyla ilgili kapsamlı düşüncelerini, hafta sonu dinlence programları, radyo istasyonları, restoranlar, müzeler, ders salonları ve giyim markaları gibi somut dünyanın, ikincil önem taşıyan alanlarıyla ilişkilendirmeyi başarmışlardır.

Bedensel ve zihinsel boyutları olan varlıklar -hem duyularıyla hareket eden bir hayvan, hem de mantıklı bir insan- olduğumuz için en yoğun ve kalıcı bir biçimde etkilendiğimiz kavramlar, bize farklı kanallardan ulaşan kavramlar olur. Bir tek dinlerin anladığı çok önemli bir özelliğimiz var: Kitaplar, konuşmalar ve gazeteler aracılığıyla sunulan düşünceleri tam olarak içselleştirmemiz için bu düşüncelerin aynı zamanda giydiklerimizde, yediklerimizde, söylediğimiz şarkılarda, evimizde kullandığımız eşyalarda ve banyo küvetindeki kokulu köpükte de yansıtılması gerekir.

Marka genişlemesi: Dubai'deki Armani Oteli'nin 2010'un Mart ayındaki açılış töreninde bir araya gelen Giorgio Armani ve Emaar Properties'in Yönetim Kurulu Başkanı Mohamed Alabbar.

5.

Şirketlerle dinlerin temelde yaptıkları işi şöyle açıklayabiliriz: Bir rastlantı sonucu elde edilmiş olan, özellikleri tam olarak tanımlanmamış ürünleri, belli bir adı olan, kolaylıkla tanınan, depolanması başarıyla yapılan ve göz alıcı bir biçimde sunulan ticari varlıklara dönüştürme işi.

Tükettiğimiz malların ticaretini yapan kuruluşların yürüttüğü bu işi hepimiz biliriz aslında: Daha önceden az bulunan tüketim maddelerini bulmak için şirketler dünyanın dört bir köşesini defalarca dolaştılar ve çay, kırmızı biber, kivi, papaya, soda, jojoba yağı gibi maddeleri sürekli tüketebilmemiz için gerekli depolama çalışmalarını yaptılar. Dinler de ruhsal alanda benzer bir beceriyi gösterdiler: Başka koşullarda göz ardı edilebilecek anları ve duyguları ritüeller aracılığıyla unutulmaktan kurtardılar ve -sıradan maddeleri ticari ürünlere dönüştürme işlemini dine uyarlayarak- onlara kutsal adlar verip bu adlar için takvimlerde özel kutlama günleri belirlediler

Neredeyse hepimiz gezegenlerin diziliminin ayı çok parlak ve dünyaya çok yakın gösterdiği Eylül gecelerinde gökyüzüne bir kez bakmışızdır. Ayın görkemiyle bizim dünyaya bağlı, sıradan varoluşumuza oluşturduğu tehdit üzerine kısa da olsa düşünmüşüzdür. Ancak gökbilimci ya da astronot olanlarımız dışında hiçbirimiz ayla ilgili gözlemlerimizi yazıya dökmeyi düşünmez, hatta yaptığımız birkaç dakikalık derin gözlemin yol açtığı düşüncelere kapılmakla yetiniriz.

Japonya'daki Zen Budistler ise ayı izleme işini *tsukimi* adıyla ticari bir tüketim maddesini andıran bir ritüele dönüştürdüler. Her yıl geleneksel Japon aygüneş takviminin sekizinci ayının on beşinci günü Zen Budistler, akşam karanlığı çöktüğünde özel olarak inşa edilmiş, koni şeklindeki gökyüzü izleme platformlarında toplanırlar. Bu platformlarda saatlerce dualar okunur ve panolara dünyada geçici olmak üzere olan Zen düşünceleri ayın ışı-

Ay'ın güzelliğini görmek için düzenlenen buluşmalar: *Tsukimi* törenlerinde kullanılan izleme platformu, Katsura Imperial Villa, Kyoto.

ğıyla yansıtılır. Mumlar yakılır, *tsukimi dango* adı verilen içi beyaz pirinçle dolu hamur toplar pişirilir ve dostane ve huzurlu bir ortamda yabancılarla birlikte yenir. Böylece bir duygu, tören, mimari, iyi bir dostluk ortamı ve yemekle desteklenmiş ve her Japon Zen Budist'in yaşamında kendisine özel bir yer edinmiş olur.

Dinler, onlar olmasa küçük, rastlantısal, özel olarak kalacak anlara, büyüklük, tutarlılık ve dışarıdan gelen bir güç katar. İç dünyamızın kimi köşelerinin -özellikle de romantizmin özgünlüğümüze zarar verebileceğini düşünerek düzenlemekten kaçındığı köşelerin- maddeleşerek açığa çıkmalarını sağlar. Duygularımızın yalnızca şiir ya da deneme kitaplarında yer almasının uygun olduğunu düşünmezler, çünkü kitapların gürültülü bir dünyada sessiz nesneler olduğunu bilirler. Bahar geldiğinde Yahudilik, Wordsworth'ün ya da Keats'in hiç kullanmadığı bir güçle iç dünyamızı ele geçirir. Yahudilik, ağaçlar ilk çiçeklerini açtığında inananlardan bir haham eşliğinde dışarı çıkıp hep birlikte çiçeklenmeyi yaratan eli onurlandıran bir ritüel duası olan *birkat ilanot*'u okumalarını ister:

Evrenin Kralı, Yüce Tanrımız, ilahi güce sahip Tanrımız,
Dünyasında tek bir eksik bile bırakmamış olan
İnsanoğluna güzellikler sunmak için
Onu en güzel varlıklarla ve ağaçlarla donatmış olan
Yüce Tanrımız.
(Talmud, Berakhot, 33:2)

Samimi olarak hissetmeye eğilim gösterdiğimiz, ancak destekleyici bir yapı ve varlıklarını aktif bir biçimde anımsatan bir sistem olmadan, günlük yaşamın kaosu içinde kolaylıkla göz ardı edip unutabileceğimiz duyguları besleyecek ve koruyacak kurumlara gereksinimimiz var.

Romantik, seküler dünya bu tür bir düzenleme işinin, çeşitlilik, nitelik ve doğallığın kaybına neden olacağına inanır. Ancak bu düzenleme işi iyi yapıldığı sürece varoluşun az konuşulan,

Modern dünya bizi duyguları kendi yaşamımızın hızı içinde aniden hissetmeye yönlendirirken, dinler ajandalarımızda belli günleri işaretleyerek daha bilge bir tutumu benimserler: Yahudilerin Birkat Ilanot töreni.

ancak önemli olan boyutlarının daha kolay tanımlanmasını ve daha güvenli bir biçimde paylaşılmasını sağlar. Herhangi bir dine ya da doğaüstü güce inanmayanlar bile, arkadaşlık, topluluk, aşkınlık gibi kavramlarla ve şükran duygusuna benzer duygularla belli aralıklarla, belli bir düzen içinde karşılaşmaya gereksinim duyarlar. Bu kavramlara ve duygulara ulaşmak için kendi yolumuzu çizmek zorunda kaldığımızda başarılı olamayabiliriz. Onlara gereksinim duyduğumuzu bize anımsatacak ve onları çekici paketlerde sunacak -böylece de ruhlarımızın en unutkan ve kendinin en farkında olmayan yönlerini besleyecek- kurumlardan yardım almamız gerekir.

6.

Platon'un *Devlet*'te dile getirdiği felsefecilerin kral, kralların da felsefeci olabileceğine yönelik umudu, yüzlerce yıl sonra M.S. 313'te gerçekleşmiştir. İmparator Konstantin, inşa ettirdiği devasa bir Hıristiyan Kilisesi'nin başında İsa'nın var olduğunu açıklamış, böylece de İsa, inancını ve düşüncelerini kurumsal destekle yaymayı başaran ilk yarı-felsefeci hükümdar olmuştur. Bu tür bir güç ve düşünce birlikteliği tüm büyük dinlerde görülür. Bu birlikteliklere, ideolojilerini benimsemek zorunda olmadan hayranlık besleyip onlardan önemli bakış açıları öğrenebiliriz. Günümüzde entelektüel yaşamın gizli köşelerinde uykuya dalmış olan çok sayıdaki iyi düşünceyi, çoğunu ilk kez dinlerin oluşturup kullandığı düzenleme araçlarıyla bir araya getirmeyi nasıl başarabileceğimizi düşünmemiz gerekiyor. Bu düşüncelerin dünyada hak ettikleri ilgiyi görmesini sağlamak için en iyi yol, böyle bir birliktelik kurmaktan geçiyor.

ii: Auguste Comte

1.

Bu kitap, bir yandan dinin doğaüstü yönünden hiç hoşlanmayıp, öte yandan da kimi düşüncelerine ve uygulamalarına hayranlık besleyen görüşü ele alan ilk kitap değildir; bu görüşü yalnızca kuramsal olarak tartışmaktansa uygulamayı öne çıkaran ilk kitap da değildir. Bu görüşü geliştiren çalışmaların içinde en kararlı olanını, akıl sağlığını dönem dönem yitiren, hayalci ve eksantrik Fransız sosyolog Auguste Comte on dokuzuncu yüzyılda gerçekleştirmiştir.

Comte'un düşüncelerinin temelinde, modern dünyada bilimin buluşları sayesinde aklı başında birinin Tanrı'ya inanmasının mümkün olmayacağını savunan keskin bir gözlem vardır. Bu durumda yalnızca eğitimsizler, fanatikler, çocuklar ve ölümcül bir hastalığın son aşamasında olanlar dine inanacaktır. Comte aynı zamanda birçok çağdaşının yapmadığını yapıp, yalnızca para kazanıp servet yapmaya, bilimsel keşiflere, popüler eğlenceye ve romantik aşka odaklanan -ahlak eğitimi, teselli bulma, aşkın hayranlık, dayanışma gibi konularda hiçbir kaynağı olmayan- seküler bir toplumun, tedavisi olmayan toplumsal hastalıklara yakalanacağını öngörmüştü.

Bu duruma Comte'un bulduğu çözüm, ne kutsal geleneklere gözü kapalı bir biçimde sarılmayı, ne de onların tümünü saldırgan bir tavırla bir kenara atmayı içeriyordu. Comte, kutsal geleneklerin anlamlı ve mantıklı yönlerini bulup onları günlük hayatta kullanmayı savunuyordu. Bu görüş çerçevesinde yıllarca çalışan Comte, entelektüel başarısının zirvesine yeni bir program hazırlayarak ulaştı. Bu program aslında ateistler için hazırlanmış özel bir din ya da Comte'un ifadesiyle İnsanlık Dini'ydi. Söz konusu yeni din, Hıristiyanlık Dönemi'nin başlangıcında Güney Filistin halkının ya da o dönemden dört yüzyıl

önce Kuzey Hindistan halkının gereksinimlerini karşılamak üzere değil, modern insanın duygusal ve zihinsel isteklerine yanıt vermek üzere özel tasarlanmış, özgün bir inanç sistemiydi.

Comte yeni dinini yazdığı iki kitapta tanıttı: *Evrensel Dinin Özet Tanıtımı* ve *İnsanın Geleceğinin Kuramı*. İnsanlığın henüz tarihinin başlarında olduğuna, bilim dünyasında olduğu gibi dinde de -başta ne kadar cüretkâr ya da olanaksız görünse de- her türlü yeniliğin yapılabileceğine inanıyordu. İnsanların buharlı makine üretmeyi bırakın, tekerlek yapmayı yeni öğrendikleri bir dönemde oluşturulmuş inançlara bağlı kalmanın artık bir anlamı yoktu. Comte, modern çağda sıfırdan bir din kurmaya çabalayan birinin, atalarımızın bize miras bıraktığı ritüel ve kurallar gibi uygulaması mümkün olmayan, eskimiş ritüel ve kurallardan oluşan bir bakış açısıyla yola çıkmayacağını düşünüyordu. Yaşadığı dönemin ona geçmişin saçmalıklarını temizlemek ve dinin yeni bir türünü yaratmak için tarihi bir fırsat sunduğuna inanıyordu. İnsanların korktukları ve daha iyi bir yaşam için tek yol olduğunu düşündükleri için körü körüne bağlandıkları bir din değil de, insanlara hoşlukla seslenmeyi başararak onlara yararlı olacağını ileri süren bir dindi bu.

Comte, eski inanç sistemlerinin tarihini çok iyi araştırıp yeni dinini onların en iyi parçalarını alarak kurmuştu. Düşüncelerinin çoğundan hiç hoşlanmasa da ahlak, sanat ve ritüelle ilgili değerli görüşleri olduğunu düşündüğü Katoliklikten çok fazla unsur almıştı; Yahudilik, Budizm ve İslam teolojilerine de arada bir başvurmuştu.

Comte, her şeyden önce modern ateistlerin karşılaştıkları tehlikeleri ortadan kaldırmayı amaçlamıştı. Kapitalizmin insanların rekabetçi ve bireysel dürtülerini güçlendirdiğini, onları topluluklarından, geleneklerinden ve doğayla olan ilişkilerinden uzaklaştırdığını düşünüyordu. Yeni yeni gelişmekte olan kitle iletişim araçlarını, insanların duyarlılıklarını körletmekle, ken-

Var olan dinlerin eksikliklerinden şikayet etmek yerine yeni bir din yaratmak kimi zaman daha iyi olabilir: Auguste Comte, 1798- 1857.

dini inceleme, inzivaya çekilme ve özgün düşünceler üretme fırsatlarını ortadan kaldırmakla suçluyordu. Aynı anda Romantik düşünceyi de geleneksel aileye çok fazla yüklendiği ve egoist aşk anlayışını tüm yanlışlığına rağmen övdüğü için eleştiriyordu. İnsanların İsa'yı kutsal bir varlık olarak görmeyi bıraktıkları an, Hıristiyanlığın yaydığı tüm erdemlerden de vazgeçmek zorunda olduğunu savunan o keyfi görüşten dolayı üzüntü duyuyordu. Comte başlangıçta seküler eğitim kurumlarının öğrencilere yalnızca bilgi sunmak yerine ahlak dersleri de veren, ruhun yeni eğiticileri olacaklarını düşünmüştü. Ancak kapitalizmin duygusal açıdan dengeli ve farklı alanlarda bilgi edinmeye meraklı bir işgücü yerine vasıflı, itaatkâr ve soru sormayan bir işgücünü yeğleyeceğini kısa bir zaman sonra anladı.

Comte'un yeni dini için çizdiği çerçevenin temelinde son derece kalabalık bir rahip grubu kurma planı vardı. Yalnızca Fransa'da 100.000 rahip olacaktı. Hepsi 'rahip' unvanını taşıyacak, ancak Katolik Kilisesi'nin rahiplerinden farklı olacaklardı: Hepsi evlenecek, toplulukla kaynaşacak, tamamen seküler bir dünya görüşüne sahip olacak ve felsefecilerin, yazarların ve bugün psikoterapi adını verdiğimiz mesleği icra edenlerin becerilerini kendilerinde toplayacaklardı. Görevleri, topluluklarındaki insanların mutluluğa ulaşma becerilerini ve ahlak anlayışlarını beslemek olacaktı. İşyerinde ya da aşk ilişkilerinde sorunlar yaşayan insanlarla terapiyi andıran konuşmalar yapacak, seküler vaazlar verecek ve yaşama sanatı üzerine bilimsel terimler kullanmadan felsefi metinler yazacaklardı. Bu yeni rahiplik mesleği, bir yandan da başkalarına yardım etmek için güçlü bir istek duyan, kültürel ve estetik ilgi alanları olan, ancak üniversitelerde iş bulamadıkları için çalışamayan ve bu yüzden de gazetelere yazı yazarak ya da kayıtsız insanlara kitap satarak hep endişe içinde para kazanmaya çalışan insanlara düzenli bir iş olanağı sağlayacaktı.

Comte, mimarinin inanç sistemlerinin düşüncelerini aktarmakta önemli bir rol oynadığını fark ettiği için seküler kiliselerin -ya da onun ifadesiyle insanlık için var olan kiliselerin- inşa edilmesi için yeni bir yöntem planladı. Bu kiliselerin yapımı için gerekli parayı bankerler ödeyecekti; çünkü Comte yeni yeni oluşmakta olan bankacılık sektöründe faaliyet gösterenlerin birçoğunun yalnızca son derece varlıklı değil, aynı zamanda çok da zeki insanlar olduğunu, düşünce üretmekle ilgilendiğini ve iyiliğe doğru yönlenme eğiliminde olduğunu düşünüyordu. Bu seküler kiliselerin ön cephelerinde bağışçı bankerlerin büstleri sergilenecek, böylece onlara duyulan şükran ifade edilmiş olacaktı. İçerideki geniş salonların duvarlarında ise aralarında Cicero, Perikles, Shakespeare ve Goethe'nin de olduğu yeni dinin seküler azizlerinin portreleri asılı olacaktı. Dinin kurucusu olan Comte'un seçimiyle bu panteona girenlerin tümü, bizlere esin ve güven vermeyi başaran düşünürlerdi. Batıya bakan bir sahnenin üzerinde, büyük altın harflerle Comte'un entelektüel açıdan kişisel gelişim yaklaşımını özetleyen bir aforizma yazılı olacaktı: 'Connais toi pour t'améliorer' ('Kendini geliştirmek için önce kendini tanı'). Rahipler her gün insanın eşine karşı kibar, iş arkadaşlarına sabırlı, iş hayatında dürüst, kendisinden daha zor koşullarda yaşayanlara şefkatli olmasının önemi gibi konularda konuşmalar yapacaklardı. Kiliselerde Comte'un kendisinin tasarladığı bir plan içinde sürekli festivaller düzenlenecekti. Baharda eşleri ve anneleri onurlandıran, yazın demir endüstrisinin insanlığın ilerlemesine yaptığı önemli katkıyı anımsatan, kışın da köpek, domuz ve tavuk gibi ev ve çiftlik hayvanlarına şükran sunan festivaller yapılacaktı.

Comte geleneksel inanç sistemlerinin, inananlar için her gün hatta her saat kimi ya da neyi düşüneceklerini belirleyen programlar, kutsal bir varlığı ya da doğaüstü bir olayı anmak için yerine getirecekleri belli görevler hazırlayarak güçlerini koruduk-

larını biliyordu. İnsanlık dininde de her ay özel bir alana -evlilik ve ebeveynlikten sanat, bilim, tarım ve marangozluğa uzanan alanlardan birine- ayrılmış olacaktı; her ay içindeki her gün de o ayın alanına önemli bir katkı yapmış olan birini anmaya ayrılacaktı. Örneğin; el sanatlarına ayrılan Kasım ayının 12. günü iplik eğirme makinesini icat eden Richard Arkwright'a, 22. Günü ise Çin porselenindeki cilayı üretmek için başladığı ancak sonuç alamadığı bir çalışmaya on altı yıl boyunca kendisini adamasından dolayı bir sebat figürü olan Rönesans Dönemi Fransız çömlekçi Bernard Palissy'ye ayrılmıştır.

2.

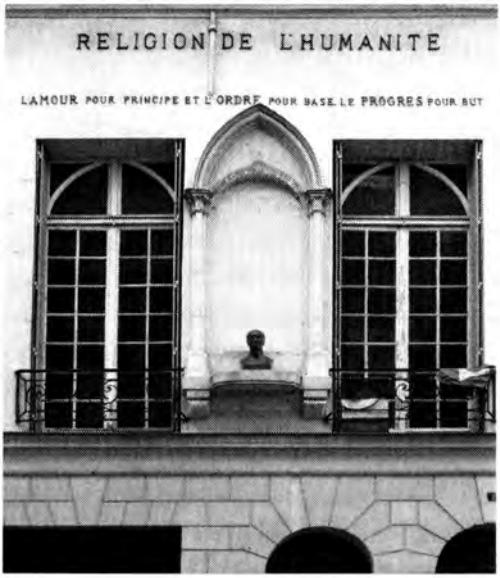
Comte'un kimi zaman çılgınlığa varan, ancak hep ufuk açıcı olan, sıra dışı ve karmaşık projesi, uygulamadaki engeller yüzünden rayından çıkmak zorunda kalmıştı. Projenin mimarı hem ateistlerin hem de inananların gözünde bir suçlu oldu, geniş halk kitleleri onu tamamen görmezden gelmeyi seçerken gazeteler ise onunla alay etmekten geri durmadılar. Yaşamının sonuna doğru ümitsiz ve kırgın bir ruh hali içinde -Napolyon, Kraliçe Viktorya, Danimarka Veliaht Prensi, Avusturya İmparatoru, 300 banker ve Paris Kanalizasyon Sistemi Müdürü'nün de aralarında olduğu- Avrupa'nın dört bir köşesindeki hükümdar ve sanayicilere tehditkâr sayılabilecek bir tonda uzun mektuplar yazdı. Çok azından yanıt aldı, daha da azı finans desteği sundu. Comte, 5 Eylül 1857'de elli dokuz yaşında, düşüncelerinin hiçbirinin uygulandığını göremeden öldü. Kendi hazırladığı takvime göre ise felsefe ayında, on sekizinci yüzyılda güney yarımkürede 10.000'den fazla yıldızın konumunu saptayan, günümüzde de adı ayın karanlık yüzünde bir kratere verilmiş olan Fransız gökbilimci Nicolas Lacaille'ın başarılarını onurlandırmaya ayrılmış günde öldü.

3.

İnsanlık Dini, çok fazla sayıda tuhaflık içerse de, onu bir bakışta yok saymak mümkün değildir; çünkü Comte ateist toplumda günümüzde de hâlâ nadasa bırakılmış olan önemli alanları saptamış, onların nasıl ekileceğini belirlemiş ve düşünceler için kurumsal destek alma konusunda öncülük etmiştir. Comte'un geleneksel dinlerin yapmak istediklerini anlaması, izledikleri yöntemleri incelemesi ve bu yöntemleri modern dünyanın gereksinimlerine göre yeniden düzenlemesi, onun daha sonraki çok az din eleştirmeninde görülen bir yaratıcılık düzeyine, hoşgörüye ve icat yeteneğine sahip olduğunu gösterir.

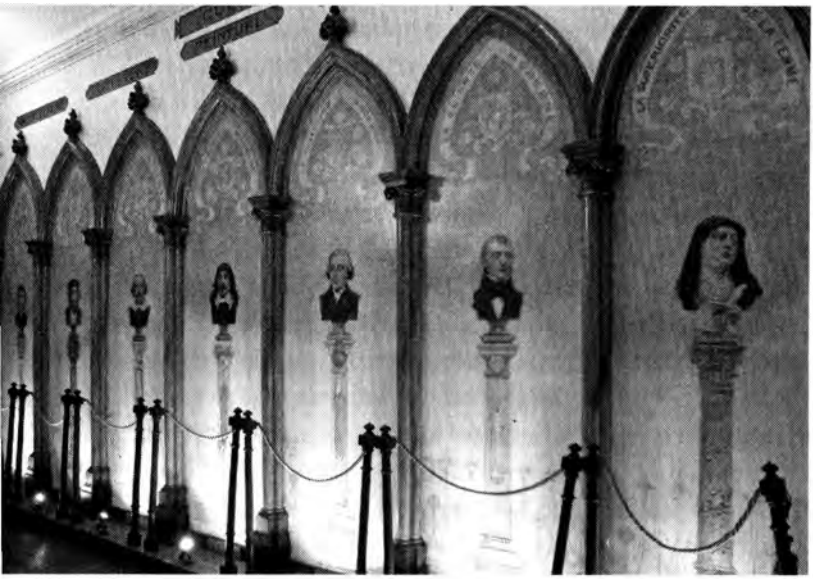
Comte'un yaptığı en büyük kuramsal hata, hazırladığı programa 'din' adını vermesi olmuştur. İnanç sistemleriyle ilişkisini kesmiş olanlar, duygu yoğunluğu olan bu sözcüğe pek hoşgörüyle yaklaşmıyorlardı; zihinleri özgür, yetişkin ateistlerin çoğu, mezhebi andıran bir gruba katılma düşüncesine sıcak bakmıyorlardı. Comte'un insanların bu ince eleştirilerini göz önüne almadığı, kendisinden 'Büyük Rahip' olarak söz etmesinden anlaşılıyordu. Çalışmalarını izleyenlerin içinde zihinsel ve ruhsal açıdan dengeli olanlar, Comte'un kendisine bu unvanı verdiğini duyar duymaz ona kuşkuyla yaklaşmaya başladılar.

Comte'un her şeye rağmen bırakmayı başardığı miras şuydu: Seküler toplumun kendine özgü kurumlara gereksinimi vardır; bu kurumlar, insanların siyaset, aile, kültür ve çalışma ortamının karşılamadığı gereksinimlerine seslenerek dinin yerini alacaklardır. Bizim üzerinde bugün de düşünmemiz gereken önemli bir sav da ileri sürmüştür: İyi düşünceler kitapların içinde hapsedildiği sürece gelişemezler. Varlıklarını sürdürüp kitlelere seslenmeleri için şimdiye kadar yalnızca dinlerin oluşturmayı becerdiği tipteki kurumlar tarafından desteklenmelidirler.

İnsanlık Dini kiliseleri Comte hayattayken inşa edilmemişti. Ancak ölümünden yirmi otuz yıl sonra bir grup Brezilyalı hayranı böyle bir kiliseyi Paris'te kurmak için bir araya geldi. Başlangıçta Bastille Meydanı'nda büyük bir bina inşa etmeyi düşündüler, ama topladıkları paranın yetersiz olduğunu görünce Marais'deki bir binanın ilk katında bir daireyle yetinmeye karar verdiler. Günümüzde hakkında pek bilgi olmayan bir ressama dinin kurucusunun seçtiği seküler azizlerin resimlerini yaptırdılar. Kiliseye dönüştürdükleri dairenin oturma odasına Gelecek'i kollarında tutan İnsanlık'ı simgeleyen bir kadın ve çocuk figürüyle süslenmiş görkemli bir sunak yaptırdılar.

Comte'un seküler azizleri arasında Gutenberg, Shakespeare, Descartes ve fizyolojist Bichat da bulunur.

iii. Sonuç

1.

Dinin modern dünyada gücünü yitirmesiyle insanların artık karşılanmayan gereksinimlerinin bazılarını yeniden düşünme çabasının karşılaştığı temel sorun, yenilik sorunudur.

Teknolojideki yeniliklerin çoğunu kolaylıkla benimserken, toplumsal uygulamalar söz konusu olduğunda bildiklerimizle yetinmeyi yeğliyoruz. Eğitim, ilişkiler, boş zaman, tören ve toplumsal davranışlarda geleneksel yöntemleri izlemekten memnuniyet duyuyoruz. Özellikle tek bir kişinin düşüncelerine dayanan yeniliklere karşı tepkiliyiz. Düşüncelerin kabul edilmesi için tek bir kişi tarafından ortaya konulan yeni bir yaklaşım olarak değil, sağduyunun ve toplumsal bilgeliğin ürünü olarak görülmeleri gerekir. Bilgisayar yazılımında cesur bir yenilik olarak kabul edilen bir düşünce, toplumsal alanda kişisel bir klan yaratma çabası olarak görülebilir.

Birçok din, tarihleri çok eskiye uzandığı için şanslıdır; alışık olduğumuz şeylere bağlılık duyma özelliğimiz dinlerin işine gelmiştir. Bize yeni önerilmiş olsa tuhaf bulup göz ardı edeceğimiz uygulamaları hiç sorun çıkarmadan kabul edip gerçekleştiririz. Bugün hayal ürünü olarak görülen bir düşünce, aradan birkaç bin yıl geçince saygın bir düşünce olarak kabul edilebilir. St Anthony Manastırı'na yapılan ritüelleşmiş bir ziyaret temelde, bir otobanın çevresine yapılan ritüelleşmiş bir ziyaretten daha az tuhaf değildir; hatta belki de ondan daha mantıksızdır. Ancak Padova'daki St Anthony Manastırı'nın M25 no'lu otoyolun karşısında önemli bir avantajı vardır: Manastır, on üçüncü yüzyılın ortasından beri aynı yerde yükselmektedir.

2.

Bu kitapta incelenen kavramların hiçbirinin yeni olmaması bizi şanslı kılıyor. İncelediğimiz kavramların tümü, insanlık tarihi boyunca var oldular; ancak birkaç yüzyıl önce gereksiz bir aceleyle Mantık Sunağı'nda kurban edildiler ve dini öğretilerden uzak duran seküler zihinler tarafından hak etmedikleri bir kesinlikle unutuldular.

Bu kitabın çıkış noktası, dinlerden öğrenebileceğimiz kimi dersleri saptama çabası oldu. Bu dersler arasında şunlar yer aldı: Topluluk duygusu nasıl oluşturulur? Kibarlık nasıl yaygınlaştırılır? Reklamlarda sunulan ticari değerlere olan eğilim nasıl ortadan kaldırılır? Seküler azizler nasıl belirlenir ve onlardan nasıl yararlanılır? Üniversitelerin izlediği stratejiler ve bizim kültür eğitimine olan yaklaşımımız nasıl yeniden elè alınıp oluşturulur? Oteller ve spalar nasıl yeniden tasarlanır? Çocuksu gereksinimlerimiz nasıl belirlenip daha yeterli bir biçimde karşılanır? Kötü sonuçlara yol açan iyimserliğimizden nasıl vazgeçebiliriz? Bakış açımızı yüce ve aşkın olan aracılığıyla nasıl geliştirebiliriz? Müzeleri nasıl yeniden düzenleyebiliriz? Değerlere saygınlık kazandırmak için mimariyi nasıl kullanırız? Son olarak da, ruhsal mutlulukla ilgilenen bireylerin dağınık çabalarını nasıl birleştirip kurumların himayesi altında düzenleyebiliriz?

3.

Bir kitabın tek başına çok fazla bir şey yapamayacağını daha önce söyledik. Ancak bir kitapta yine de istekler sıralanabilir ve hem entelektüel hem de uygulamalı yol haritaları hazırlanabilir. Burada sunulan savın temelinde şu görüş bulunuyor: Modern ruhların sorunlarının birçoğu, dinler tarafından bulunan çözümlerle iyileştirilebilir, yeter ki bu çözümler içine doğdukları o doğaüstü yapıdan çıkarılsınlar. İnanç sistemlerindeki bilgelik, tüm insanlığa aittir, içimizdeki en mantıklı insana da aittir ve doğa-

üstünün en büyük düşmanları da bu bilgelikten kendi seçimlerine göre yararlanabilirler. Dinler, yalnızca inananlara bırakılmayacak kadar yararlı, etkili ve zeki olan bir bakış açısını dönem dönem de olsa sunmayı her zaman başarmışlardır.

Teşekkür

Deirdre Jackson, Dorothy Straight, Joana Niemeyer, Richard Baker, Cecilia Mackay, Grainne Kelly, Richard Holloway, Charles Taylor, Mark Vernon, John Armstrong, James Wood, A. C. Grayling, Robert Wright, Sam Harris, Terry Eagleton, Niall Ferguson, John Gray, Lucienne Roberts, Rebecca Wright, Simon Prosser, Anna Kelly, Juliette Mitchell, Dan Frank, Nicole Aragi, Caroline Dawnay, Phil Chang ve ekibi, Thomas Greenall, Jordan Hodgson, Nigel Coates ve Charlotte, Samuel ve Saul de Botton'a bu kitabın tasarlanması, yazılması ve üretilmesi aşamalarında bana yardımcı oldukları için içtenlikle teşekkür ederim.

Görsel Kaynakçası

Andrew Aitchison: 60; akg-images: 79, 114; akg-images/Stefan Drechsel: 245 (solda); Alamy/Gari Wyn Williams: 92; Archconfraternity of San Giovanni Decollato, Rome: 212 (solda); Archivio Fotografico Messaggero S. Antonio Editrice/Giorgio Deganello: 124; Arktos: 244; Axiom/Timothy Allen: 22; Richard Baker: 98, 102, 143, 147, 149, 151, 153, 282; Every Word Unmade, 2007, by Fiona Banner, courtesy of the Artist and Frith Street Gallery, London: 208; from Brigitte et Bernard © Audrey Bardou: 210 (altta); The Roman Missal, 1962 © Baronius Press, 2009: 36; Nathan Benn: 52; Jean-Christophe Benoist: 16; © Bibliothèque Nationale de France: 145; Big Pictures: 183; Bridgeman Art Library/Bibliothèque Nationale, Paris: 295; Bridgeman/British Library, London: 70 Bridgeman/ Chiesa del Gesù, Rome: 245 (sağda); Bridgeman/Church of the Gesuiti, Venice/Cameraphoto Arte Venezia: 10; Bridgeman/Duomo, Siena: 40; Bridgeman/ Fitzwilliam Museum, University of Cambridge: 137; Bridgeman/Galleria degli Uffizi, Florence: 163, 210 (üstte); Bridgeman/ Galleria dell' Accademia Carrara, Bergamo: 168; Bridgeman/Hermitage, St Petersburg: 232 (altta); Bridgeman/Neil Holmes: 259; Bridgeman/ © Isabella Stewart Gardner Museum, Boston: 228; Bridgeman/Musée des Beaux-Arts et d'Archéologie, Besançon/Giraudon: 217 (üstte); Bridgeman/Musée du Louvre, Paris/ Giraudon: 205, 226; Bridgeman/ Museo di San Marco dell'Angelico, Florence/Giraudon: 230 (üstte); Bridgeman/Musée d'Unterlinden, Colmar: 214; Bridgeman/National Museum of Bosnia and Herzegovina, Sarajevo/Photo © Zev Radovan: 45; Bridgeman/ Noortman Master Paintings, Amsterdam: 180; Bridgeman/Prado, Madrid: 224 (üstte); Bridgeman/Private Collection: 116; Bridgeman/St Peter's, Vatican City: 222 (üstte); Bridgeman/Scrovegni Chapel, Padua: 84; by kind permission of the Syndics of Cambridge University Library: 91; Camera Press, London/Butzmann/Laif: 34; © Nicky Colton-Milne: 47; from the Garden Ruin series © François Coquerel: 217 (altta); Corbis/Robert Mulder/Godong: 58; Corbis/Bob Sacha: 128; Jean-Pierre Dalbéra: 300, 301; Fczarnowski: 164; Peter Aprahamian /Freud Museum, London: 95 (altta); Gabinetto Fotografico Nazionale, Rome: 212 (sağda); from the Remember Me series © Preston Gannaway/Concord Monitor: 222 (altta); Getty Images: 230 (altta), 243, 280; Thomas Greenall & Jordan Hodgson: 43, 65, 89, 95 (üstte), 121, 171, 188, 198-9, 220, 239, 256, 260, 268, 278, 284 (altta); Dan Hagerman: 289; from The Sunday Missal © HarperCollins, 1984: 132; Rob Judges: 105; New York, c.1940, by Helen Levitt © Estate of Helen Levitt, courtesy Laurence Miller Gallery, New York: 224 (altta); Linkimage /Gerry Johansson: 20; Red Slate Circle, 1987 by Richard Long. Courtesy of the Artist and Haunch of Venison, London © Richard Long. All Sağdas Reserved. DACS, 2010: 235 (altta); © Mazur/catholicchurch.org.uk: 29, 32, 38, 219 (altta); Mary Evans Picture Library: 62; © Museum of London: 264; Naoya Fujii: 254; PA Photos/AP/Bernat Armangue: 50; PA Photos/Balkis Press/Abacapress: 287; Panos Pictures/Xavier Cevera: 108; Contrasts, 1841, by A.W.N. Pugin: 250; Reuters/Yannis Behrakis: 186; Reuters/STR: 291; Rex Features: 140; Lucienne Roberts & David Shaw: 74, 284 (üstte); Scala/Art Institute of Chicago: 171; Scala/Pierpont Morgan Library, New York: 112, 126; Scala/ White Images: 232 (üstte); Untitled – October 1998, by Hannah Starkey, courtesy Maureen Paley, London: 26; Mathew Stinson: 166; National Gallery I, London 1989 by Thomas Struth, courtesy of the artist and Marian Goodman Gallery, New York/Paris © Thomas Struth: 206.

Dizin

acı çekıne 54
affedicilik 51, 78
Ağlama Duvarı 185, 187
akrasia 122
Amerika Birleşik Devletleri 21, 106, 127
Andrey Tarkovski 156
Arkwright, Sir Richard 298
Armani, Giorgio 285
Arnold, Matthew 99, 100
Assisi'li Aziz Francis 92, 93
aşk 21, 25, 44, 64, 177, 218, 296
Aydınlanma Çağı 296
Aziz Apollonia 262
Aziz Augustine 33, 106, 136
Aziz Bernard 144
Aziz Cornelius 272
Aziz Cuthbert 93
Aziz Donatus 263
Aziz Foy 263
Aziz Joseph 90
Aziz Jude 90
Aziz Luke 227
Aziz Marcel 265
Aziz Philip Neri 90, 93
Aziz Thomas Aquinas 276
Aziz Thomas Becket 264

Bach, Johann Sebastian 13, 160
Bakire Meryem 216-7; Yedi Acısı 263
  banyo yapma ritüeli 139, 141
Bar Mitzvah 59, 60
Bardou, Audrey 210
bashō 152
Bedevi 23
Bellini, Giovanni 168
Bellow, Saul 156
Bichat, Marie François Xavier 301
Boccacio Giovanni 104
Budizm 48, 139, 149, 152, 234, 286, 294:
  Sekiz Aşamalı Asil Yol 12; Guan
  Yin 165, 166; mandala 234-5;
  meditasyon 139, 144, 148-9, 152;
  yeniden doğma 18
Buffett, Warren 94

Calvin, John 242, 248
Cascia'lı Azize Rita 263
cehennem 78-9, 230
Cehennem İşkenceleri 79
cenaze 57
cennet 78, 81, 180, 247
Churchill, Sir Winston 94
Cicero 297
cinsellik 56, 59, 61, 64, 71, 82-3, 109,
  185, 187
Comte, Auguste 293, 295
Coquerel, François 217

Çehov, Anton 133
Çin 95, 166, 298
çocuk büyütme 59

Dante, Alighieri 136
Demeter 165
Descartes, René 301
diCorcia, Philip-Lorca 233
dini inziva yerleri 142,144
Donatello 237

Donne, John 125
dua 11, 35, 46, 59, 63, 86-7, 130, 133-4, 136-7, 160-1, 184, 204-5
Duccio di Buoninsegna; *Son Yemek* 40

edebiyat 17, 106-7, 109-10, 119, 272
eğitim 97-157
Einstein, Albert 155
Eliot, George: *Middlemarch* 106
Eliot, T.S., *Çorak Ülke* 103
Eski Yunan 101, 157
estetik 57, 203, 229, 231, 237
evlilik 61, 181-2, 262, 298
Eyüp'ün Kitabı 190

Faraday, Michel 155
felsefe 101-4, 110, 119, 194, 211, 272, 277, 298
fizik 155
Flaubert, Gustave: *Madame Bovary* 119
Freud, Sigmund 95, 156

Gannway, Preston 222
Gill Eric: *İsa Üçüncü Kez Düşüyor* 219
Giotto 84-5
Goethe, Johann Wolfgang von 297
Gordon, George 106
Gougan Barra Kilisesi, İrlanda 259
Grünewald, Matthias: *Isenheim Sunağı* 214

haber bültenleri 134-5, 195
Haggadah 42-5
Hardy, Thomas, *Tess* 115
Hegel, Georg Wilhelm Friedrich 209, 211
Hepworth, Dame Barbara 234, 237
Hıristiyan eğitimi 111
Hıristiyan takvimi 63
Hıristiyanlık: agape şölenleri 37; ayin 28, 30-1, 33-8, 41-2, 44, 46, 127, 129, 139, 184, 202, 245; Dua Kitabı 130, 136-7, 184; çarmıha gerilme 223, 226-7; Kutsal Komünyon 37, 41-4, 281; Çılgınlık Şöleni (*festum fatuorum*) 61-4; Kutsal Kitaplar 63, 104, 106, 133, 273; Meryem Ana'ya tapınma olgusu 162, 167, 170; hac yolculukları 14; Çarmıhın On Dört Durağı 216, 219; On Emir 83; Üçlü Birliği 12
hırsızlık 51, 69, 70, 81

Isenheim St Anthony Manastırı 214-5
ilerleme 21, 178, 193, 276, 297
İlk Günah 80-1
İncil 62-3, 70, 86, 104, 112, 115, 127, 131, 133, 136, 169, 203, 245, 248
İsis 165

James, Henry 115
Juno 262

kapitalizm 24, 152, 294, 296
kariyer 100, 123, 142, 146, 160, 177
Katib, Abid: *Şifa Hastanesi, Gazze* 230
Katoliklik 169, 245, 294
Keats, John 129, 290
Kefaret Günü (Yom Kippur) 51-5
kent 15, 21 ,23, 28, 39, 88, 106, 125, 135, 160, 187, 196, 202, 248-50
kibir 33, 44, 51, 156, 167
Konstantin 292
kötümserlik 160, 175-87
Kudüs: Ağlama Duvarı 155, 186
kutsal ev 262-5
kürtaj 73

Lacaille, Nicolas 298
Laodicea Konseyi (İ.S. 364) 37
Leeds 248
Levitt, Helen: *New York* 224-5
Liberterlik 68-77, 86-7, 94
Lincoln, Abraham 94
Lippi, Filippino, *Çocuğa Tapınma* 210

Long, Richard: *Kırmızı Yuvarlak* 235
Louis (XI.) 266
Louvre Müzesi 204, 207

manastır hayatı 15, 215
Manchester 248
Mantegna, Andrea: *Çarmıha Gerilme* 225-6
Marcus Aurelius 104, 134
markalaşma 279, 283
Mars 262
Martin, Agnes 234
Marx, Karl 156
Maslow, Abraham 285
McDonald's 279, 281
metafizik 18, 103
Mezmur Kitabı 80, 91, 106, 131
Michelangelo Buanarroti: *Pietà* 222
Mill, John Stuart 68, 98, 100-1, 107, 113, 120, 155
Milton, John: *Kayıp Cennet* 194
mimari 241-69
mishnah 69, 72
Montaigne, Michel de 129
Montepulciano'lu Azize Agnes 10-1
Musa'nın Beş Kitabı 133, 138
Musil, Robert 156

Naamalı Sofar 191
Nhat Hanh, Thich 152
Nietzsche, Friedrich 14-276-8
Noel 13-15
Nogent'li Guibert 265
nüfus yoğunluğu 23

Oe, Kenzaburo 156
On Emir 83

öfke 17, 44, 51, 53-4, 75, 81, 85, 113, 135, 150, 182, 273
ölüm 12, 14, 17, 28, 37, 57-8, 80, 110-1, 119-20, 146, 161, 178, 193, 213, 215, 218, 229, 265, 293
özgürlük 59, 68, 75-6, 86, 94
özürler 51-5

Padova St Anthony Manastırı 302
Padova'lı Aziz Anthony 124, 263
pagan 15
Palissy, Bernard 298
Perikles 297
Pessoa, Fernando 156
Platon 123, 247, 272-3, 292
Plotinus 247-8
Poussin, Nicholas 156
propaganda 87, 213
Protestanlık 242, 245, 247-9
Proust, Marcel 134
psikoterapi 268, 283, 296
Pugin, Augustus 248-50

Rahip Chris Vipers 282
Reform Hareketi 244-5
reklam 86-8, 187, 303
Rembrandt: *İsa Galile Denizi'ndeki Fırtınada* 228
restoran 39, 285-6
Rilke, Rainer Maria, 'Apollon'un Arkaik Gövdesi' 155
Roma İmparatorluğu 15-6, 262
Roma: San Lorenzo Bazilikası 262-3; Chiesa del Gesù 246-7
Rousseau, Jean-Jacques 129
ruhsal egzersizler 139-54

Salvi, Giovanni Battista: *Üzüntülü Meryem* 163
sanat 201-39
sanat galerileri 28, 218
Schopenhauer, Arthur 106
Scrovegni Kilisesi 85
seküler azizler 297, 300-1, 303
Seneca 103, 119
Serra, Richard 234
sinema 131

Shakespeare, William 297, 301
Smith, Adam 129
Smith, Paul 94
sofistler 122-3
Son Yemek 37, 40
sonraki hayat (kuramları) 14, 17, 28, 179
Soth, Alec 233
spa 142, 203
Spinoza, Benedictus de 192-5
statü 30-1, 46, 139, 146, 162, 185, 202, 274, 277
Struth, Thomas: Ulusa Galeri I, Londra 206-7
şefkat 159-71
Şuahlı Bildat 190

tavolette 212-3
teleskop 178, 193, 196, 198
Theravada Budizmi 249
ticari kuruluşlar 273-5, 279, 281, 285-6
Titian: *Mısır'a Kaçış* 231-3, 237
Tolstoy Leo: *Anna Karenina* 119; *İvan İlyiç'in Ölümü* 131
topluluk duygusu 303
topluluk merkezleri 35
Torgau: Schloss Hartenfels Şapeli 246-7
Trent Konseyi 245
tsukimi 288-90

Utrecht: St Martin Katedrali 244
üniversite 99-100, 103-7, 110-9, 122-3, 129, 139, 155, 157, 203, 236, 277, 296, 303

Van orley, Bernard; *Bakire'nin Yedi Acısı* 217
Venedik: Santa Maria Gloriosa dei Frari 237
Veneziano, Paolo 237
Venüs 165
vergi sistemi 24

Wagner, Richard 104
Wall, Jeff 233
Wesley, John 113, 115-6, 118
Whitman, Walt 94, 128, 134
Winnicott, Donald 118
Woolf, Virginia 95

yabancılar 21-48
Yahudilik: birkat ilanot 290-1; Haggadah 42, 44-5; *mikveh* 141, 143; Mishnah 69, 72; Talmud 83, 250
yalnızlık 23, 25, 28, 80, 160, 216, 258
yardımseverlik 24, 30, 84-5, 113, 127
yıldızlar 192, 195

Zen Budizm: *chanoyu* (çay içme töreni) 139; *tsukimi* (ritüel) 288-90
Zen Mimarisi 13
Zurbarán, Francisco de: *Ayakları Bağlı Koyun* 224

ALAIN DE BOTTON

Ateistler için Din*

Türkçesi: Ayşe Ece

Alain de Botton son derece ilginç bir tez ileri sürüyor: Modern dünyanın dinlerden öğreneceği ve kendi anlayışı içinde yeniden yorumlayarak üreteceği çok farklı yaklaşımlar vardır. Çağımızın endişeli, yalnız ve modern insanı, yepyeni bir bakış açısıyla, kendisini iyi, mutlu ve yeterli hissetmeyi başarabilir.

Günümüzde insanlar, dinle bağlarını ya tamamen koparmış ya da en aza indirgemişlerdir. Oysa dinin, eğitimden sanata, kibarlıktan dayanışma duygusuna yaşamın birçok alanında geliştirdiği yorumlar, duygusal dünyamızın gereksinimlerini karşılaması açısından incelemeye değerdir. Mutluluğumuz için seküler dünyada dinlere yer açmak hayatlarımızı derinden değiştirebilir.

Dinlere ve modern hayata şaşırtıcı, yenilikçi, sarsıcı, düşündürücü bir bakış...

ISBN 978-975-570-528-6

*SEL